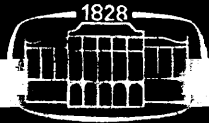

0.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 35. ÉVF. 4. SZ. 321—436. I. BUDAPEST, 1969. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: *bármely postahivatalnál*, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon, (csekkszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, csekkszám: 05,915.111-46, MNB egyszámlaszám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612.

SASHEGYI OSZKÁR

Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725)

Az állami könyvcenzúra hazai kezdeteiről szólva megállapítottuk, hogy a cenzúra a Wesselényi-féle összeesküvést követő véres ellenreformáció idejétől egészen II. József reformjáig vallásügynek számított.¹ Vallásügy alatt pedig a Habsburg-abszolutizmus államfelfogása — a magyar kuruc-rendi felfogással szemben — nem a vallásfelekezetek közötti béke országos jelentőségű ügyét, nem is a katolikus vallás saját belső ügyeit, hanem a protestáns felekezetek ügyét értette, a katolikus egyházi ellenreformáció szemszögéből.² A hazai cenzúratörténet e hosszú, lényegében ellenreformációs jellegű korszaka több fejlődési szakaszra osztható. Az I. Lipót-kori kísérletet követően a XVIII. század első évtizedei az állami könyvcenzúra állandósulásának időszaka. Ebben az időszakban II. Rákóczi Ferenc megakasztja a jezsuita cenzorok működését és megszervezi a független magyar, centralizált államapparátuson belül a nemzeti érdekű könyvcenzúrát, majd a szatmári békét követő többéves dezorganizáció után III. Károly építi ki a Habsburg hatalom magyarországi bázisait és teszi a cenzúrát ismét az ellenreformáció egyik fontos eszközévé. A cenzúratörténet következő szakaszában kiépül az állami könyvcenzúra szervezete és a politikai cenzúra különválik a vallási cenzúrától (1726—1754). Végül a cenzúratörténet e korszakának utolsó időszaka (1754—1780) az állami és az egyházi érdekek állandó összeütközéseinek s végeredményben a jozefinizmus előkészítésének ideje.

Az alábbiakban e szakaszok közül a kezdeti kísérleteket követő szervező időszakot vesszük vizsgálat alá, azt, amelyben — többévi megakadással és újrakezdéssel — az állandósulás, a stabilizáció folyamata megy végbe.

I. A kurucok

A Rákóczi-szabadságharc egy időre megakasztotta a Habsburgok által Magyarországon bevezetett jezsuita cenzúrát, s helyébe egészen más szellemű könyvvizsgálatot léptetett. II. Rákóczi Ferenc a cenzúraügyet mindenekelőtt politicumnak tekintette, amit a szabadságharc érdekeinek védelmében alkalmazott. S ő a vallásügyek terén sem a protestantizmus megsemmisítésének, hanem a vallásbékének az álláspontját képviselte.

¹ *Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon 1673—1705.* Magy. Könyvszle, 1968.

² Vallásügy (negotium religionis) és egyházügy (negotium ecclesiasticum) fogalmához lásd EMBER Győző: *A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása.* Regnum 1942/43. 10. 1.

A kuruc hadak az általuk ellenőrzött területek nyomdáit egytől egyig a szabadságharc ügyének szolgálatába állították. Így történt ez a debreceni, a lőcsei, a nagyszombati, a bártfai, a késmárki és a zsolnai, Erdélyben a kolozsvári nyomda esetében, amelyek a kuruc időkben sorra állították ki a hivatalos kuruc kiadványokat.³ Elsőnek a debreceni nyomda került kuruc kézre: VINCZE György, az ottani nyomdász, 1703 és 1705 között, amíg a háborús dúlások a nyomdát tönkre nem tették, számos nyomtatványt készített Rákóczi utasítására.⁴ Lőcse 1703. november 10-én került a kurucok birtokába. Az ottani BREWER-nyomda által az 1704. évre kiadott lőcsei kalendárium még kurucellenes szellemben tárgyalta a történeti eseményeket. A fejedelem ezt a kalendáriumot elkoboztatta. BERTHÓTI Ferenc generális gondoskodott azután arról, hogy a kuruc hadi újság, a *Mercurius Veridicus* példányait a lőcsei nyomda késedelem nélkül kinyomja s azokat ő küldötte meg a fejedelem kancellárjának, RÁDAY Pálnak.⁵ Valószínűleg a lőcsei nyomdában adták ki az osztrák háztrónfosztását tudató ónodi kiáltványt is.⁶

1703. december 4-én a kurucok már Nagyszombatban voltak. Az ottani jezsuiták azonban BERCSÉNYI ismételt felszólítására sem engedték át nyomdájukat a fölkelőknek. Emiatt, s más okokból is, BERCSÉNYI a nyomda igazgatóját, SZERDAHELYI Gábort, valamint ZANGER János rektort tizenegy német rendtársával együtt Vágújhelyre, majd onnan Szakolcára vitette, azzal, hogy majd Morvaországba száműzi őket.⁷ Az agg SZENTIVÁNYI Márton azonban a helyén maradt. BERCSÉNYI azt írta erről a fejedelemnek: „eleget hitta az rector Szent-Ivánit magával s másokat is, de azt felelte: nemo me pellit, nec lingua, nec calamus, ego non ibo.”⁸

A nagyszombati nyomdának BERCSÉNYI parancsára olyan műveket is ki kellett adnia, amelyekért a jezsuiták nem akarták vállalni a felelősséget. RÁKÓCZINAK a szabadságharc okairól és céljairól szóló, *Recrudescunt* kezdetű kiáltványát többször is kiadták, egy ízben a debreceni kiadást utánozva, impresszum nélkül.⁹ RÁKÓCZI Ferenc híres imádságát, ezt a fejedelem által katonái számára szerzett felekezeti fohászt a nagyszombati nyomda először nem saját impresszummal, hanem debreceni nyomtatványként bocsátotta ki. S csak miután BERCSÉNYI fővezér emiatt nagyon megharagudott, és keményen rájuk parancsolt, döntöttek a jezsuita atyák úgy, hogy teljesítik a parancsot és újra kiadják, most már magukénak vallva a kiadást, minthogy azt úgysem tudják megakadályozni.¹⁰

SZENTIVÁNYI Márton, a király által megbízott cenzor, ebben a helyzetben is megkísérelte a maga álláspontját kifejezésre juttatni. Amikor a második gyöngyösi értekezleten a protestáns rendek követői a vallásbéke érdekében

³ ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Magy. Könyvszle. 1955. 281. l.

⁴ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 26. Könyv és könyvtár. II. 1961. 55–98. l.

⁵ ESZE Tamás: *A Mercurius kérdés revíziója*. Irod. tört. Közl. 1953. 61–75. l.; BENDA Kálmán — MAKSAJ Ferenc: *Ráday Pál iratai I.* Bp. 1955. 245. l.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 206. l.

⁷ MESZLÉNYI Antal: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták*. Regnum. Bp. 1936. 242–243. l.

⁸ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. Bercsényi Miklós levelei. I. Bp. 1875. 52. l.

⁹ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda* . . . 75. l.

¹⁰ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. 54. l.

a jezsuitáknak az országból való eltávolítását kívánták s a fejedelem a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, SZENTIVÁNYI röpiratban kelt rendje védelmére.¹¹ Egy másik vitairata miatt állítólag maga a fejedelem is megharagudott rá s vasraveretéssel fenyegette meg.¹²

A szécsényi országgyűlés után a cenzúra kérdése közvetlenül is felvetődött. Az országgyűlés hatodik törvénycikke megfosztotta a jezsuitákat a más egyházi birtokosok tulajdonából kezükbe került birtokoktól, kimondotta, hogy csak meghatározott helyeken és csak az ifjúság nevelésének élhetnek, és kötelezte őket az ausztriai rendtartománytól való elszakadásra. Ellenkező esetben a rend tagjainak el kellett hagyniuk az országot. Ezután hat északnyugati vármegye egy 1705. október 30-án kelt felterjesztésben a fejedelemtől a jezsuiták ellen hozott végzések eltörlését kérte. E felterjesztés érvelésével száll szembe az a *Responsio Francisci Rákóczi* c. röpirat, amelyet kéziratban terjesztettek s amelynek gyaníthatólag RÁDAY Pál a szerzője. A *Responsio* felsorolja ama feltételeket, amelyek mellett a jezsuitákat továbbra is meg lehetne tűrni az országban. Ezek egyike az, hogy lemondanak a kiadandó könyvek cenzúrájáról. A *Responsio* szerint a jezsuiták a cenzúrát a hit és erkölcs védelmének ürügyén gyakorolják, valójában azonban, mert nem képesek elfogulatlanul ítélni az övéktől eltérő szellemű írásművek felett, alkalmatlanok erre a feladatra. Ebből eredően gyakran a legkiválóbb szerzők is inkább leteszik a tollat, mintsem hogy magukat a jezsuita cenzorok zsarnoki ítéletének alávesék. Ugyanis a legjobb könyveket is csak úgy vélik kiadhatónak, ha azokat a gyűlölet szenvedélyétől hajtva és pedantériájuktól vezérelve, megrendszabályozták.¹³

RÁKÓCZI, ha nem is tekinthető a *Responsio* szerzőjének, annak tartalmával lényegében egyetértett. Ő a jezsuitákat a kuruc tábor legnagyobb ellenségei közé sorolta, akik, osztrák tartományfőnököknek engedelmességgel, az ország érdekeivel ellenkező politikát folytattak.¹⁴ A jezsuita cenzúrát azonban katolikus teológiai vonatkozásban nem volt könnyű kikapcsolni: azt az egyházi fegyelem erejénél fogva a katolikus klérus tagjai magukra kötelezőnek tekintették. Még a RÁKÓCZIHOZ HŰ BÁRKÁNYI Ferenc, a kecskeméti ferences gvardián is elhárította magától a fejedelem megbízását, hogy két teológiai tárgyú munkát cenzúrázzon. Arra hivatkozott, hogy arra nincs egyházi felhatalmazása, és hogy rendjének generálisa még az ő saját munkáit is a kassai „teológiai lectorok” általi felülvizsgálatra utalta.¹⁵

Ettől függetlenül azonban a II. RÁKÓCZI Ferenc által kiépített, centralizált magyar államapparátus módot adott arra, hogy az állami könyvcenzúra a kuruc részekben szilárd szervezetet nyerjen és sokkal korábban elvilágiasodjék, mint a Habsburgoknak hódoló Magyarországon. A központban a fejedelmi kancellária, RÁKÓCZI államának centrális szerve, az attól távolabb eső részekben

¹¹ *Privata et amica disceptatio*. Tyrn. 1704. Lásd: SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága*. Bp. 1942. 127. l.

¹² KAZY, Franciscus: *Historia universitatis Tyrnaviensis*, Tyrn. 1737. 303. l. — A vitairat címe SERFŐZŐ szerint (i. m. 113. l.) *Curiosum pacificum colloquium*. Tyrn. 1704.

¹³ *Ráday Pál iratai* I. k. Bp. 1955. 724. l.

¹⁴ „A magyar jezsuiták mindig osztrák főnökeiknek engedelmességgel, s ezért az ifjúságnak mindenekelőtt nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen” — írja később emlékirataiban. II. *Rákóczi Ferenc emlékiratai*. Bp. 1951. 70. l.

¹⁵ Ez 1705 nyarán történt. Lásd ESZE Tamás: *A magyar Napraforgóvirág*. Egyháztörténet. I. Bp. 1943. 338–339. l.

pedig a szécsényi országgyűlés által életre hívott szenátus egy-két tagjának jelenléte nyújtott lehetőséget e funkció ellátására. A szenátus rosznyói tanácskozásának idején¹⁶ elrendelte a fejedelem, hogy a vallási, erkölcsi, társadalmi műveket, a tankönyveket és más efféléket két-két szenátor bírálja felül kinyomatás előtt, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes cenzúráját pedig magának és udvari kancellárjának, ill. helyettesének, BERCSÉNYI Miklósnak tartotta fenn.

RÁKÓCZI gondosan ügyelt arra, hogy az uralma alatt álló területek nyomdáiból csak olyan művek kerüljenek ki, amelyek politikai célkitűzéseit nem veszélyeztették. 1706. április 6-án azt írta Egerből BERTHÓTI Ferencnek: jól tette, hogy nem hirtelenkedte el a kancellár (RÁDAY Pál) által neki megküldött könyv kinyomatását, „a mit is Kegyelmed megolvastván, continentiajárul informáljon, úgy hasonlóképen Szirmai István úr küldött praedicatorul is”.¹⁷ S végül is, politikai megfontolásból, nem engedte meg, hogy RÁDAY, saját kancellárja, kinyomassa az ún. *Ráday emlékiratot*, a korai kurucság e támadóvédekező iratát a Wesselényi-összeesküvésről, viszont hczzájárult a császári oldalon levő SZIRMAI István prédikációs kötetének megjelentetéséhez, mert annak tartalmában nem talált kivetni valót.

A kuruc állami cenzúrát maguknak a jezsuitáknak is respektálniuk kellett. Amikor gróf FORGÁCH Simon munkácsi rabságában írt *Discursusait* Kassára küldte, MADOCsÁNYI András jezsuita tanárnak, azzal, hogy ő gondoskodik a munka kinyomtatásáról, MADOCsÁNYI nem merte e politikai tartalmú kézirat megjelentetéséért az ódiomot magára vállalni.¹⁸

A vallási irodalom egyházi cenzúráját a protestánsok is folytatták a szabadságharc idején, azonban a kurucokkal egyetértésben. Az evangélikusok 1707 áprilisában, Rózsahegyen tartott zsinatán a konzervatív erők főként a pietista eszmék beáramlása ellen küzdöttek. A zsinat negyedik napján szóba került a püspökök joga a könyvkiadás körül. Azt határozták, hogy mindenféle könyvet, mielőtt kiadnák azokat, a püspökhöz kell küldeni. Ez, ha szükségesnek látja, magához vesz két tudós férfit, akik közül egyik a szövetséges rendek szenátora legyen, s azok ítéletének meghallgatásával határoz a könyv kiadása felett.¹⁹

II. A másik tábor

A Rákóczi-szabadságharc után újult erővel lángolt fel a protestánsüldözés. Még a szabadságharc idején, ahol a császári hadsereg megvetette a lábát, a jezsuiták vadászatot indítottak az „eretnek” könyvek ellen, s a zsákmányt nyilvánosan, ünnepélyesen elégették. 1707-ben a Debrecent megszálló császári katonák a református kollégium könyvtárából könyveket hurcoltak Budára, amelyeket azután az ottani jezsuiták máglyára raktak és meggyújtottak. A budai „Sodalitas studiosae juventutis” a jezsuita atyák dicséretét nyerte el azzal, hogy „eretnek” könyveket hordott egybe (olykor erőszakkal is) s azokat

¹⁶ A tanácskozások 1706. december 18. és 1707. február 5. között történtek.

¹⁷ Archivum Rákóczianum. I. oszt. 1. k. 511. l.

¹⁸ THALY Kálmán: *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885. 246. l.

¹⁹ ZSILINSZKY Mihály: *Egy forradalmi zsinat története*. Bp. 1889. 51–52. l.

„Vulcanusnak szentelte”. A budai jezsuita kollégium historia domus-a több ilyen könyvégetésről számol be.²⁰

A kuruc fölkelés leverését követően azután ez a másik tábor, bosszúvágytól is sarkallva, igyekezett korábbi pozícióit visszaszerezni. Az ellenreformációs iratok szerzői a protestánsokat most nyíltan rebelliseknek nevezték, s újra hangoztatták azt a nézetet, hogy az uralkodónak joga van az „eretnekeket” a katolikus hit felvételére erőszakkal is kényszeríteni. Ebben a légkörben történt a jezsuita cenzúra újbóli bevezetése Magyarországon.

III. Károly a cenzúra-ügyet a német birodalomban és az ausztriai tartományokban is újjászervezte. Magyarországon az ő idejében történt — a Lipót korabeli kísérletek és a Rákóczi-szabadságharc korának rövid életű reformja után — az állami könyvcenzúra állandósítása, szervezetének kiépítése.

A német birodalom számára 1715. július 18-án kiadott ediktumában a császár megújította a zugnyomdák megszüntetésére vonatkozóan ott már korábban érvényben levő rendelkezést. Eszerint nyomdák csak oly városokban működhetnek, ahol hatósági felügyelet létezett. Azt is meghagyta, hogy minden nyomdász esküvel kötelezze magát a birodalmi rendeletek megtartására, s hogy minden nyomdához „értelmes és tudós cenzorokat” nevezzenek ki. A nyomtatványokon az író, a kiadó és a nyomdász nevét, a megjelenés helyét és évét minden esetben fel kellett tüntetni. Magyarországra ez a rendelet természetesen nem volt érvényes.²¹ Itt ebben az időben országgyűlés ülésezett, s ki is küldött egy országos vallásügyi bizottságot, a felmerült panaszok elintézésére. E bizottság azonban, a Törökország elleni háború közbejötté miatt, évekig nem ült össze.

III. KÁROLY ilyen körülmények között a magyarországi cenzúraügy újjászervezését illetően egyelőre várakozási álláspontra helyezkedett, annak ellenére, hogy SZENTIVÁNYI Márton 1705-ben elhalálozván, a jezsuita cenzorok további közhatósági tevékenységének e téren nem volt jogi alapja s a szatmári békét követő években Magyarországon az állami cenzúrának nem is voltak közegei. Visszatért tehát a régebbi helyzet, amikor a városok gyakoroltak több-kevesebb ellenőrzést a területükön működő nyomdák felett. Emellett a katolikus püspökök is igyekeztek, a tridenti zsinat határozataira hivatkozva, a könyvek feletti ellenőrzés jogát a maguk számára biztosítani.

A városok cenzúrája persze nem az ellenreformáció eszméinek győzelmét jelentette. A lőcsei városi tisztújításra 1717 januárjában kiküldött kamarai bizottság elnöke, báró VIECHTER János Ignác kir. biztos magánúton arról értesült, hogy az ottani nyomdában a katolikus vallás elleni gúnyiratok jelentek meg, s hogy az ottani evangélikusok külföldről is hoztak be titkon a katolikus vallást, az uralkodót és az egész ausztriai házat sértő könyveket az országba. Az általa indított vizsgálat azonban nem vezetett eredményre. A kamarai

²⁰ ESZE Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása*. Egyháztörténet. III. Bp. 1947. 56—64. l.

²¹ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 109—110. l. szerint a hétszemélyes tábla 1795-ben e rendeletre támaszkodva ítélte halálra LANDERER Mihályt, mert éjjel, a nyomdája pincéjében, a MARTINOVICS-féle forradalmi kátét kinyomtatta. Ezzel szemben az igazság az, hogy a tábla az 1715 : 7. tc. alapján hozta meg ítéletét. NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. 1928. IV. k. 48. l. BALLAGI nyomán már egyenesen azt állítja, hogy az 1715. évi német birodalmi ediktum „az az alap, amelyre helytartótanácsunk és bíróságaink a sajtóügyekben támaszkodtak” — olyan állítás ez, amely a hazai jogszolgáltatás és államigazgatás történetében való nagyfokú tájékozatlanságról tanúskodik.

bizottság ennek ellenére január 24-én a városi tanácshoz intézett rendeletében meghagyta: a tanács szorgalmasan őrkdjék afölött, hogy ilyen iratok meg ne jelenjenek, s ha szerzőiket felfedezik, őket példás módon büntessék meg, a talált iratokat és könyveket pedig égessék el és semmisítsék meg. E célból küldjön ki a városi tanács a saját kebeléből két szenátort, mégpedig egy katolikus és egy evangélikus vallásút, akik évenként többször látogassák meg a nyomdát, vizsgálják meg annak működését, s ha valami kifogásolni valót találnak, a tanács a nyomdát teljesen szüntesse meg és törölje el. A királyi biztosnak utóbb a kamarához intézett jelentéséből az is kiderül — amiről a rendelet nem tesz említést — hogy VIECHTER ugyanakkor a lőcsei plébánost is felkérte, figyelje a nyomda kiadványait.²² Arra azonban, hogy a plébánost, vagy a helybeli jezsuitákat a cenzúra ellátásával megbízza, a királyi biztos nem érezhette magát feljogosítva.

Szükségesnek látszott tehát, hogy a korábban SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott jogok gyakorlása felől országos intézkedés szülessék. Egy 1718. október 8-án kelt királyi diploma-tervezet szerint III. Károly Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek, s egyben a győri püspökség adminisztrátora, valamint gróf ERDŐDY László Ádám nyitrai és gróf ERDŐDY Gábor egri püspökök kérésére beleegyezett abba, hogy az I. Lipót által SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott cenzori jogok a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárjára (s egyben a teológia doktorára) szálljanak, s az egyetemi kancellár az esztergomi, az egri, a nyitrai és a győri egyházmegyék területén a cenzori teendők ellátásával helyetteseket is megbízhatson. Ez a püspöki felkérés és a cenzori jogoknak a megfelelő egyházmegyék területére korlátozása élesen világít rá a katolikus egyházfők ragaszkodására a tridentini zsinat által kimondott cenzúra-jogaikhoz, arra, hogy a királyi diploma által a maguk egyházi cenzúrájához kívánták az állami jóváhagyást biztosítani. A tervezet szerint a nagyszombati egyetem kancellárjának s hivatali utódainak, valamint az általuk rendelendő helyettes cenzoroknak joga lett volna minden az országban megjelenő művet és minden ott forgalomba kerülő könyvet átvizsgálni és jóváhagyni, vagy eltiltani. Aki pedig az ő engedelmük nélkül bármit is kinyomatni vagy árusítani merészelve, azt a cenzorok könyveik és betűik elkobzásán kívül még külön is megbüntethették volna. — Meg kell jegyezni, hogy az egyetemi kancellár az egyházi hatalmat képviselte s rangjára nézve a rektor után következett. Vele szemben a rektor bizonyos mértékig az uralkodótól függött. A püspökök tehát nem véletlenül kérték, hogy a cenzúra éppen az egyetem kancellárjára (s nem rektorára) bízassék. — Ezt a pátenst azonban a magyar királyi kancellária, valami oknál fogva, nem bocsátotta ki.²³ A tévedés, ami az oklevél tervezetbe becsúszott, s ami miatt visszatartották, úgy látszik, Erdődy Gábor nevének és az egri püspökségnek az említése. Az egri püspök ugyanis — amint később látni fogjuk — a maga tizenkét vármegyét magában foglaló egyházmegyéjében a területileg hozzá tartozó kassai egyetemet kívánta a cenzúra ellátásával megbízni. E tévedés azonban nem magyarázza, miért került csak három év múlva sor annak korrigálására és

²² Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) A 20. (Magyar kancelláriai levéltár, Litterae Camerac Hungaricae) 1717. No. 34.

²³ Szövege OL A 57. (M. kanc. lt., Libri regii) 32. k. 158. l. A margón olvasható feljegyzés szerint: „Hoc Diploma reformatum et denuo expeditum est propter certum errorem in Anno 1721.” Fogalmazványa hiányzik, de a lajtsromkönyv tanúsága szerint megvolt. Lásd OL A 35. (M. kanc. lt. Conceptus expeditionum) 1718 Nov. 14. Másolata: OL E 152 (Acta Jesuitica) Coll. Tyrn. fasc. 12. No. 2.

az átfogalmazott diploma kibocsátására. Tekintve, hogy egy ilyen rendelkezés, a vallási ügy országgyűlési rendezése előtt, a protestánsok körében kétségtelesen nagy megütközést váltott volna ki, felethető, hogy visszatartásában politikai megfontolások is szerepet játszottak.

Röviddel ezután azonban olyan események történtek, amelyek az egész akkori magyar államapparátust mozgásba hozták s a cenzúraügy rendezéséhez újabb lökést adtak.

A reformátusok igényeit akkori egyetlen magyarországi nyomdájuk, a debreceni, nem tudta kielégíteni, s a hiányon a kolozsvári nyomda sem segített lényeges mértékben. Debrecen városa ugyan az 1705. évben elpusztult nyomda pótlására 1711-ben betűkészletet vásárolt, de a nyomda még csak alig működött, amikor 1719 nyarán újból leégett. A debreceni református egyház 1715-ben szerződést kötött Campegius VITRINGA leydeni nyomdással a KOMÁROMI CSIPKÉS György által még az előző században készített és zsinatilag jóváhagyott bibliafordítás 4000 példányban történő kinyomtatására. Amíg a nyomtatvány elkészült, 1716 és 1718 között, a debreceni nyomda vezetője, MISKOLCZI Ferenc, Leydenben tartózkodott. A kész nyomtatványokat 1718 végén, 12 ládába csomagolva, Danzigon és Lengyelországon át, útbaindították Magyarország felé. Mielőtt azonban a könyvküldemény a magyar határra érkezett volna, a szepesi kamarai adminisztrációnak már tudomására jutott az eset, és intézkedéseket tett, hogy a könyveket titkon be ne csempészhessék az országba. Az eperjesi harmincadhivatal a kamarai rendelet vétele után kettőzött szigorral figyelt a határon át behozott könyvekre és több Hollandiából hazautazó református diák könyveit is elkobozta, mert azokat nem jelentették be. Debrecen városa, értesülvén e könyvelkobzásokról, s talán arról is, hogy a 12 láda könyv becsempészésének megakadályozására a kamarai hatóságok felkészültek, 1719. február 17-én az uralkodóhoz folyamodott a biblia behozatali engedélyéért, s ugyanakkor a szepesi kamarától is kérte, hogy a bibliát vámentesen, vagy ha ez nem lenne lehetséges, a vám lefizetése után, behozathassa. Ez utóbbi kérvényt a város megbízottai személyesen vitték Kassára, s ott élőszóban kifejtették, hogy a Magyarországon megtúrt református vallás szabad gyakorlatának elvéből következően a vallásgyakorlathoz szükséges könyvek is engedélyezendők, ilyeneknek az országba való behozatalát a magyar törvények nem tiltják. A szepesi kamarai adminisztráció azonban úgy vélte, hogy az ilyen könyvek „konkolyt hinthetnek a búza közé”, vagyis sérthetik a katolikus vallást és kárhozatra taszíthatják a lelkeket, s ennél fogva a kérést február 25-én a magyar kamarához terjesztette fel, Pozsonyba. A diákoktól elkobzott könyveket Bártfára vitették, hogy a felsőbb döntésig lefoglalva ott tartassanak. Az ügyet a magyar kamara március 3-án a bécsi magyar kancellária elé terjesztette a vallást és a közt érintő volta miatt.²⁴

A király Debrecen város kérelme ügyében még a kamara jelentésének beérkezése előtt, február 24-én, úgy határozott, hogy a Hollandiában nyomott bibliák ugyan behozhatók Magyarországra, de amíg átvizsgálásuk meg nem történt, nem adhatók át a protestánsoknak. Az egri püspök, akinek egyházmegyéjén át a könyvküldemény az országba érkezik majd, a március 9-én a magyar kamarához intézett királyi parancs szerint azt kérte, hogy a könyvek egyenesen Kassára vitessenek, ahol az egri káptalan nagyobb része és egyetem is székel, olyan szerzetesekkel, akik a cenzúrárt pontosabban megejthetik, mint

²⁴ OL A 93. (M. kanc. lt. Acta particularia) No. 42.

az a határ közelében lehetséges lenne. A cenzúra megtörténte után a püspök jelentést tesz annak eredményéről az uralkodónak, s ő dönt majd afelől, hogy a könyvek a protestánsoknak kiadhatók-e. A király rendeletére a szepesi kamarának a könyveket Kassára kellett vitetnie, és a revizoroknak átadnia.²⁵ ERDŐDY Gábor egri püspök március 14-én maga is kapott királyi dekrétumot, amely meghagyja neki, hogy a debreceniek bibliáját mielőbb revideáltassa és arról tegyen jelentést.²⁶

ERDŐDY a királyi parancsnak igyekezett mielőbb eleget tenni. Amint Bécsből Egerbe érkezett, azonnal magához rendelte a kassai egyetem rektorát, BOSSÁNYI Andrást, és közölte vele a március 14-i dekrétumot. Azonban két hónap is eltelt és a könyvek még mindig nem érkeztek be az országba. ERDŐDY május 7-én azt írta Egerből a magyar kancelláriának, hogy a könyvek még mindig Duklán vannak Lengyelországban, s a debreceniek pedig, akik nyilván abban bíznak, hogy azokat majd cenzúra nélkül behozathatják, az ő hozzájuk írt levelére még csak nem is válaszolnak. Kérte, parancsolják meg a bírónak, a tanácsnak és a város közönségének, vitessék a könyveket haladéktalanul Kassára.²⁷ Május 15-én valóban királyi parancs ment a városhoz, azzal, hogy ha annak keltétől számított kétszer 15 napon belül a könyveket nem szállítják Kassára, az uralkodó másként fog majd intézkedni azok cezúrája felől.²⁸ A debreceniek főként az ellen berzenkedtek, hogy könyveiket a püspök embe-reinek adják át. Végül is, amikor a bibliát június 14-én Kassára vitették, nem a püspök által rendelt cenzorokhoz, hanem a kamarai adminisztráció épületébe szállították. ERDŐDY Gábor július 13-án arról informálta a kancelláriát, hogy egy kanonokot küldött Kassára, akinek végülis sikerült elérnie, hogy a 12 láda könyvet az ottani jezsuitákhoz szállítsák át. A revízió során megállapították, hogy a ládáknak a bibliákon kívül más könyvek is vannak.

Báró MEDNYÁNSZKY Pál, a kassai kamarai adminisztráció vezetője idő-közben arról értesítette a püspököt, hogy újabb két nagy láda könyvet foglalta-tott le Eperjesen. MEDNYÁNSZKY e leveléből hadd álljon itt egy jellemző részlet:

„Nékem ez jdein nagy szerencsém vann az kalvinista könyvek halászatnyá-hoz; ez el-mult szombaton megint két nagy ládával hozatattam ide Eperjesrül, kiknek is Elenchusait praesentibus közlöm Nghodal, és az előbbenyiekkal együtt revideáltatni foghom; Azok között egy lator correspondentialis levelet in hodierna revisione találtam, mellyet is proxime in paribus közlöm Nghodal; és csekély Sentimentumommal udvarlok Nghodnak. A Felséges Udvar méltán belé tekénthetne a dolgokban, mit teszen, hogy az Eretnekség idegen országok-ban szabadon küldheti az Iffjakat . . .”²⁹

Eszerint tehát MEDNYÁNSZKY, a „könyvhalász”, szorosán együttműkö-dött ERDŐDY Gáborral, aki azt hirdette, hogy az „eretnekeket” erőszakkal kellene kényszeríteni a katolikus hit felvételére.³⁰ — A Mednyánszky-féle könyvjegyzékben egyébként a református teológiai irodalom olyan képviselői-nek, mint COCCEJUS, vagy VITRINGA, művein kívül ott találjuk OTROKOCSI FŐRIS Ferenc *Origines Hungaricae* c. munkáját is.

A kassai cenzorok, összevetve a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle bibliafordítást

²⁵ OL A 35. 1719. Márc. No. 87.

²⁶ OL A 35. 1719. Márc. No. 97.

²⁷ OL A 93. No. 42.

²⁸ OL A 35. 1719. Máj. No. 34.

²⁹ OL A 93. No. 42.

³⁰ Opusculum theologicum, 1721.

a protestánsok által addig használt KÁROLYI és MOLNÁR-féle fordításokkal, abban az utóbbiaktól több lényeges eltérést fedeztek fel. Miután ERDŐDY az uralkodónak jelentette az eredményt, az a vallásügyeket tárgyaló miniszteri konferencia elé utalta az ügyet. Az egyik lényegesnek tartott eltérés a keresztelési formulában mutatkozott. Debrecen város arra hivatkozott, hogy ez és más hibák a nyomdász tévedésének tulajdoníthatók, annak a körülménynek, hogy Hollandiában nincs magyarul tudó nyomdai korrektor (MISKOLCZI leydeni szerepléséről hallgattak), s kötelezték magukat, hogy a hibákat kijavítják. III. Károly az 1723 június 11-i, Szavojai Jenő elnökletével megtartott miniszteriális konferencia javaslatának megfelelően, elrendelte, hogy a lefoglalt bibliapéldányokat, a város kauciója ellenében, amely szerint a keresztelési formulát kijavítják és a jövőben is az eddig szokásos formulát fogják használni, haladéktalanul adják ki Debrecen városának.³¹ ERDŐDY Gábor azonban ennek a parancsnak nem tett eleget, s újabb előterjesztésében kifejtette, hogy a bibliában az említetten kívül még számtalan más eltérés, változtatás, kihagyás is van. Így a debreceniek csak II. József uralkodása idején kapták meg a Komáromi Csipkés-féle biblia példányainak egy részét.³²

Feltehetően összefüggés van a Komáromi Csipkés-féle biblia esete és ama tény között, hogy a debreceniek 1719-ben elkészítették a *Typographus esküvének formáját*. Ebben az esküszövegben a többi között ez áll: „hír és engedelem nélkül semmit nem imprimálok és mindenkben Elöljáróimtól függök.”³³ — tehát a nyomdásznak köteleznie kellett magát, hogy a város tanácsának és fő bírójának ellenőrzése mellett működik. A város 1723-ban a nyomda felügyeletét két tanácstagra bízta, akik elsősorban a nyomdai számadásokat vizsgálták át, de feltehetően beleszólhattak a kinyomatandó művek megrostálásába is.³⁴

ERDŐDY Gábor és a kassai jezsuiták mellett KERESZTÉLY Ágost esztergomi érsek és a nagyszombati jezsuiták igyekeztek a könyvek feletti ellenőrzést a maguk kezébe ragadni. A nagyszombati jezsuitáknak a tulajdonképpeni cenzúratevékenység kifejtésére ez időszakban alig volt alkalmuk, ezért annál is inkább vigyáztak arra, hogy új nyomdák létrehozását megakadályozzák s így az ellenőrzés szüksége fel se merüljön és saját nyomdai tevékenységüket vetélytársak ne korlátozzák. Ebben az időben telepedett meg Pozsonyban ROYER János Pál bécsi nyomdászlegény, aki kölcsönvett pénzen könyvsajtót vásárolt. Pozsony városa 1817 május 11-én felvette őt polgárai sorába. Az esztergomi szentszék azonban 1720. március 7-én tiltakozást jelentett be az udvari kancelláriánál a pozsonyi nyomda működése ellen. Szerinte egy Pozsony városában lakó könyvnyomdász ott nyíltan nyomdászcodik, anélkül, hogy ehhez akár császári és királyi, akár érseki hozzájárulása lenne. Az esztergomi szentszék megítélése szerint a nagyszombati akadémiai nyomda elégséges a katolikus könyvek Magyarországon való elterjesztésére. Ha annak közelében új nyomda létesül, az kárára van a nagyszombati nyomdának, és kára lehet belőle az igaz hitnek is. Pozsonyban és a közeli sz. kir. városokban ugyanis számos vagyos

³¹ OL A I. (Orig. Ref.) 1723. No. 10.

³² A Komáromi Csipkés-féle biblia kiadása történetének nagy irodalma van, amiből elég, ha ILLÉSY János cikkére (Magy. Könyvszle. 1889), SZÉLL Farkas újabb adalékaira (uo. 1890) és SZIMONIDESZ Lajos tanulmányára (Egyháztörténet 1945) hivatkozunk. Mindezek a cikkek a biblia sorsával foglalkoznak, és nem tisztázzák az eset általános, cenzúratörténeti vonatkozásait.

³³ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen [1911] 341. l.

³⁴ Uo. 323. l.

protestáns lakik, s protestáns iskolák is működnek, ezek számára szerfölött terhes külföldről hozni be a könyveket, nemcsak a magas fuvar- és vámköltségek, hanem az elkobzás veszélye miatt is. Méltán lehet tehát arra számítani, hogy a protestánsok támogatni és védelmezni fogják a pozsonyi nyomdászt, s majd igyekeznek őt mentesíteni a törvényes büntetések alól, ha trágár és erkölcsromboló könyveket ad ki (amilyeneket házasságok alkalmával szoktak készíteni), vagy a fejedelmeket és főurakat gyalázó írásokat publikál, esetleg magát a püspököt is gyalázza, akinek pedig feladata ügyelni arra, hogy ilyen könyvek el ne terjedjenek. A nyomdászt még az sem menti, hogy katolikus vallású. A bécsi és a nagyszombati katolikus nyomdák ugyanis bőven kielégítik a magyarországi igényeket, Pozsonyban nyomdász a protestánsok támogatása nélkül alig tudna megélni. A szentszék mindezen megfontolások alapján arra kérte a királyt, parancsolja meg Pozsony város tanácsának, tiltsa el a nyomdászt mestersége folytatásától és távolítsa el nyomdáját a városból.³⁵

III. Károly ezt ugyan nem parancsolta meg a városnak, megküldte azonban oda a szentszék megkeresésének másolatát és tájékoztatást kért a nyomdászról. A tanács maga elé idézte ROYERT, aki előadta, hogy tudomása szerint Pozsonyban már az előző században is úzték a nyomdász mesterséget, korábban, mint Nagyszombatban s ő abban a tudatban élt, hogy e szabad mesterséget külön engedelem nélkül lehet gyakorolni. Egyébként semmi olyat nem szándékozott kinyomtatni, ami az igaz hittel ellenkezne. Eddig nem folyamosított privilégiumért,³⁶ mert még nem akadt szerző, aki azzal bízta volna rá munkáját, hogy azt másutt utána ne nyomhassák. Uralkodói engedélyt eddig azért sem kért, mert eladósodott s előbb ki akarta tapasztalni, megéle Pozsonyban? A tanács figyelmeztetésére megígérte, hogy ezt pótolni fogja s ha a királyi engedélyt elnyerte, igyekszik majd a primás hozzájárulását is megszerezni. — A város melegen pártolta ROYER ügyét. Kérte, hallgassák meg a szerencsétlen embert a hatalmasokkal szemben, s vegyék tekintetbe a város és a fővárosban székelő felsőbbbíróóságok és egyéb szervek érdekeit is.

SKARICZA Gábor városi tanácsos a kérvénnyel és mellékleteivel személyesen ment Bécsbe, ami annak bizonyítéka, hogy a város és a hazai protestantizmus vezetői a nyomda létét fontosnak tartották.

ROYER a városi tanácshoz írt kérelmében megemlíti, „dass in meiner Nahrung bishero auf allerhand Weise, fast stätig verhindert werdte” — tehát hogy állandóan akadályozzák őt mestersége űzésében. A nyomtatványairól készült jegyzék szerint — ezt mellékelte kérelméhez — leginkább egyházi megrendelésre dolgozott: a pozsonyi kanonokok, az ottani ferencesek, jezsuiták és mások számára; de a város, a postahivatal és a magyar kamara is rendelt nála nyomtatványokat. A kancelláriához intézett kérvényében pedig azért folyamosodik, hogy „mittelst eines gnädigst mir zu benennenden censoris”, tehát

³⁵ OL A 35. 1720. Márc. No. 85.

³⁶ SZABÓ József: *A Landerer nyomdász család (Adalékok a nyomdászat történetéhez Magyarországon)* c. cikkében, Vasárnapi Újság 1867. 31. sz., tévesen írja, hogy ROYER 1715-ben folyamosított nyomdai engedélyért Pozsonyban. Ekkor még nem is élt Magyarországon. A ROYER-nyomdáról BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878, 120—122. l. is számos pontatlanságot és tévedést tartalmaz. Az ő adatait felhasználó BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon*, Bp. 1888, 26 l. a hibákat még tetézve, azt állítja, hogy Royer protestáns vallású! Tőle átveszi ezt a téves állítást Schermann Egyed; Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. Bp. 1928, 19. l. Fitz József; Die Buchdruckerfamilie Royer in Ungarn. Gutenberg Jahrbuch 1927, 85—90 l., ROYERT — helyesen — katolikusnak mondja.

hatóságilag kijelölt cenzor ellenőrzése mellett, űzhesse Pozsonyban polgári foglalkozását. Egyben kijelenti, soha sem fogják rábizonyíthatni, hogy eddig is bármit nyomtatott volna, „so die ordentl. censuram nicht passiret”, a mi át nem ment a rendes cenzúrán (ezen bizonyára a városi cenzurát értette). Végül hangsúlyozza, hogy Pozsonyban a magyar udvari kamara és a papság, különösen a ferencesek szeme előtt él s azoknak, azok ellenőrzésével és megelégedésére dolgozik.³⁷ Arról, hogy a protestánsok számára is dolgozott, a kérvényező nem szólt.

SKARICZA közbenjárása nem maradt sikertelen: a kancellária úgy ítélte meg, hogy az országgyűléséről, bíróságairól, káptalanáról és szerzetesi kolostorairól híres Pozsony városában szükség van nyomdászra, s május 23-án felszólította a városon keresztül ROYERT, folyamodjék az uralkodóhoz nyomdai engedélyért.³⁸ ROYER azonban csak tíz év elteltével, 1730 márciusában nyújtotta be folyamodványát. Késedelmét anyagi gondjaival és adósságaival indokolta.³⁹

A nagyszombati nyomda tehát nem tarthatta meg monopóliumát. A cenzúra szabályozásának szüksége azonban e fejlemények során a központi hatalom számára egyre sürgetőbbé vált.

III. A pesti bizottság

Az 1715. évi országgyűlés által kiküldött vallásügyi bizottság 1721 március közepén, Pesten, végre megkezdte tanácskozásait. Ez az egykorúak által a rövidség kedvéért „pesti bizottságnak” nevezett testület a gyakorlatban nem az országgyűlés törvényelőkészítő szervévé, hanem az uralkodó tanácsadó szervévé vált: a király parancsára ült össze, az általa meghatározott eljárási módozatot alkalmazta, és végül neki tett jelentést. A „császári-királyi és artikuláris” bizottságban a katolikus és a protestáns rendek számos kiemelkedő tagja ült (a reformátusok közül ott találjuk RÁDAY Pált, RÁKÓCZI volt kancellárját is); az elnökséget a buzgó katolikus gróf KOHÁRY István országbíró vitte. A tárgyalások során a bizottság nem bizonyult operatív testületnek, működése mindössze arra volt jó, hogy mindkét fél a maga panaszait, sérelmeit és kívánásait írásban rögzítse.

A protestánsok a május 28-i ülés elé terjesztették gravameneiket. A húsz pontba foglalt sérelmek közül a hatodik tartalmazza az iskoláikkal, tanáraikkal, diákjaikkal, könyvekkel és tanulmányaikkal kapcsolatosakat. A könyvekkel kapcsolatos panasz egészen rövid és sommás, mindössze annyit mond, hogy megtiltják nekik vallási könyveknek, mint pl. bibliájuknak, behozatalát az országba, s a külföldről hazatérő diákjaiktól drága pénzen vásárolt könyveiket, különösen a dogmatikus és teológiai tárgyúakat, elkobozzák.

A protestáns gravámenekre a katolikusok ugyancsak írásban közölték a maguk replicá-ját. A könyvekkel kapcsolatos panaszt a replica azzal utasítja vissza, hogy a könyvek magánolvasása nem tiltott ugyan, de a vallási tör-

³⁷ OL A 28. (M. kanc. lt. Litterae civitatum: Poson.) 1720. No. 37. ROYER mellékelte kérvényéhez személyi okmányait, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy katolikus vallású volt.

³⁸ OL A 35. 1720. Máj. No. 100.

³⁹ OL A 35. 1730. Márc. No. 47.

vényekhez kiadott királyi explanatio tiltja a többek részvételével tartott nyilvános felolvasásokat.

A cenzúra-ügy tehát a tárgyalások kezdetén csak közvetett formában került elő. Időközben azonban megtörtént a cenzúra királyi szabályozása s ez egyszerűen előtérbe állította ezt a kérdést. A bizottság már együtt ült, amikor 1721. március 30-án a magyar kancellárián sor került a három éve visszartartott cenzúrarendelet újraszerkesztésére és az új diploma expedálására. Hogy miért éppen ekkor, arra nézve csak találgatni tudunk. A katolikus fél mindenestre számíthatott arra, hogy a protestáns sérelmek között szerepelni fog a leydeni biblia sorsa s az egyéb könyvelkobzások. A cenzúrárt tehát szabályozni kellett, arra megfelelő jogalapot kellett teremteni. Arra is gondolhattak, hogy lényegében nem új jog konstituálásáról, hanem csupán a régi felújításáról és állandósításáról van szó. Ez pedig most volt időszerű, mert ha a bizottság működésének befejezte után történik, azt már mindenképp a status quo felborításának lehetett volna tekinteni.

A kibocsátott diploma szövegében a három év előtti tervezethez képest mindössze annyi változtatás történt, hogy a diplomát kérők nevei közül kihagyták ERDŐDY Gábor egri püspökét, s ennek megfelelően a nagyszombati egyetem kancellárja csak három egyházmegyében: az esztergomiban, a nyitraiban és a győriben állíthatott a cenzúra gyakorlására helyetteseket. Hogy miért maradt ki ebből az oklevélből éppen ERDŐDY Gábor, a vakbuzgó főpap neve, arra nincs közvetlen adatunk. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ő a Komáromi Csipkés-biblia és a többi, a szepesi kamara területén „halászott” kálvinista könyv cenzúráját két évvel korábban az egyházmegyéjéhez tartozó kassai egyetem rektorára bízta, kézenfekvőnek tűnik, hogy részéről nem püspöki jogairól való lemondás, esetleg politikai megfontolásokból a cenzúra bevezetésétől húzódozás, hanem ellenkezőleg, püspöki jogainak következetes érvényesítése történt. Eszerint az egri egyházmegye területén a kassai egyetem rektora ugyanolyan joggal cenzúrázott, mint a másik három egyházmegyében a nagyszombati egyetem kancellárja. Ehhez ERDŐDY Gábor még királyi megerősítés kérését sem tartotta szükségesnek, minthogy azt két évvel korábban lényegében már megkapta.

Az oklevél szövegének indokoló részében az áll, hogy Magyarországon botránysos, az igaz hittel ellenkező s az államnak és különösen az ifjúságnak sokat ártó könyveket adnak ki nyomtatásban, s külföldről is hoznak be ilyeneket és mindezeket büntetlenül árusítják, nyíltan és titokban. E könyvek nyomtatása előzetes cenzúra nélkül történik, ill. a külföldről behozottak nem kerülnek kellő revízió alá. Ezért a király újból megtiltja a nyomdatulajdonosoknak és a könyvkereskedőknek, a könyvek elkobzásának terhe alatt, hogy bármiféle könyvet a királyi cenzor vagy megbízottja előzetes jóváhagyása nélkül kinyomassanak, ill. árusítsanak. Minthogy pedig SZENTIVÁNYI Márton halála óta senki sincs a cenzori teendőik ellátásával megbízva, a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárjára, úgyis mint a teológia doktorára, ruházza át az országban kiadandó könyvek megvizsgálásának, jóváhagyásának és eltiltásának, valamint a külföldről behozott gyanús vagy veszélyes könyvek revíziójának, lefoglalásának és elkobzásának jogát. Maga helyett a cenzor az esztergomi, a nyitrai és a győri egyházmegyékben helyetteseket is állíthat. Aki valamely könyvet vagy iratot a cenzorok engedelmével nélkül merészelve kiadni, azt a könyvek és a nyomda betűinek elkobzásán kívül még külön büntetéssel is sújtják. — Ezt a királyi parancsot a megyei és a városi hatóságoknak ki kellett hirdetniük.

A nagyszombati jezsuita atyák e privilegiális oklevél eredeti, díszes példányát magukkal vitték Nyitra megye legközelebbi közgyűlésére, Galgócra, s ott a megye 1721. május 12-én kihirdette. A többi megyében és a városokban a kihirdetés a diploma nyomtatott, hitelesített másolati példányai alapján, valamivel később történt. A nyomtatott példányokat a nagyszombati egyetem kancellárja a jezsuita kollégiumoknak küldte meg kihirdetés, megőrzés és mihez tartás végett.⁴⁰

A diploma kihirdetése s az annak végrehajtására tett első kísérletek a katolikus táborban is, de — érthető módon — még inkább a protestáns táborban felkavarták a kedélyeket és hatást gyakoroltak a pesti bizottság további tárgyalásaira is. Az ellentétek a két fél között, ahelyett, hogy elsimultak volna, még jobban elmélyültek. A király ugyan a tárgyalásokat augusztus 10-én elnapolta, amikor azonban a bizottság az év vége felé Pozsonyban újra összeült, az evangélikusok egy memorialis-t terjesztettek a december 17-i ülés elé, amelyben előadták, hogy törvényesen biztosított vallásszabadságukat újabb sérelmek érték.

Amikor a március 30-i királyi parancsot a megyékben kihirdették — írják a memorialis szerzői — az evangélikusok erősen bíztak abban, hogy a nagyszombati egyetem kancellárjának adott cenzúra-jog nem terjed ki az ő bevett vallásuk iskolai és egyházi, az istentisztelethez szükséges, (egyházilag) jóváhagyott könyveikre, hanem csak, amint a mandátum mondja: a „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyeiek iránt igazságtalan és így botránys” könyvekre. Am azóta, legnagyobb fájdalmukra, ennek az ellenkezőjét tapasztalják. Bár a lőcsei Brewer-nyomda a debreceni és a pozsonyi nyomdákon kívül az egyetlen világi kezekben levő, működő nyomda az országban, PALUGYAY János lőcsei jezsuita rendfőnök, nem tudni, milyen megfontolásból, cenzori hatalmát az ott megjelenő evangélikus egyházi könyvekre is kiterjesztette. Ami eddig hallatlan volt, PALUGYAY betiltotta LUTHER Márton kis katekizmusának készülő szlovák nyelvű kiadását, a latin-német kiadás szokott címét pedig: *Catechesis minor D. Martini Lutheri* erre változtatta: *Instructio parvulorum*. A zsolttárok könyvéből is elhagyatta LUTHER nevét. Megcsonkította továbbá COMENIUS *Janua linguae latinae* c. művét is. Az *Elementa literarum* c. könyvben a Miatyánk végéről kihúzta e szavakat: tied az ország stb... Ugyanott más változtatásokat is tett, így új *testamentum* helyett *evangéliumot* írt. Megcenzúrázta a magyar zsolttárok könyvét is, amit pedig különösen a reformátusok mindig akadály nélkül használtak, és abban is sok változtatást tett, sőt egész zsolttárokat is kihagyott belőle. Így el akarja hagyni a „Keserves szívvel Magyarországon” kezdetű éneket, amely a tatárok és a törökök

⁴⁰ Az oklevél fogalmazványa: OL A 35. 1721. Ápr. No. 29. Eredetije: OL E. 152. (Acta Jesuitica). Coll. Tyrn. Fasc. 12. No. 1. Kiadta PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudományegyetem története*. I. k. 486. l., magyarul SCHERMANN Egyed i. m. 20—21. l. PAULER az oklevél dátumának végét elhagyja: „anno millesimo septingentesimo vigesimo” (primo), s e tévedés folytán Schermannál is, a későbbi irodalomban is az 1720. évi dátum jelenik meg. A tévedést az eredeti diploma alapján DEZSÉNYI Béla igazította helyre, *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században* c. tanulmányában (Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez, Bp. 1948. 146. ill. 161. l.). Az egy év eltérés önmagában nem lenne jelentős. Az összefüggések szempontjából azonban lényeges. Az 1720-i expedíció esetleges lett volna, az 1721. március 30-i — mint fent kimutatjuk — szándékosan volt így időzítve. — Nyomtatott példány OL A 23. 1672. No. 31 és még több helyütt.

rajtaütései ellen kéri Isten segítségét. azzal, hogy arra már nincsen szükség. Ők azonban változtatás nélkül kívánják kiadni zsoldáraikat és könyörgéseiket.

A memorialis szerzői hangot adtak aggodalmuknak, hogy ezután majd vallási könyveiket teljesen meg fogják változtatni vagy el fogják tiltani. Eme aggodalmuk alátámasztására előadták, hogy amikor a márciusi királyi oklevelet Pest-Pilis-Solt vármegyék októberi közgyűlésén kihirdették, a budai jezsuita kollégium ott jelen levő rektora kijelentette, hogy ezután tilos lesz majd a protestánsok szimbolikus könyveinek és teológiai munkáiknak újrányomása. A rektor a közgyűlés protestáns tagjainak „nagy felháborodására és nyilvánvaló csúfságára” nyíltan hirdette, hogy az ilyen eladott könyveket még tulajdonosaiktól is el kell majd kobozni.

Az evangélikus vallás legsúlyosabb elnyomását jelentené — írják a szerzők —, ha a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai az evangélikusok jóváhagyott egyházi könyveit eltiltanák és elkoboznák. Ez végét jelentené a lőcsei Brewer-nyomdának, amely pedig emberemlékezet óta a haza, az irodalom és a közügy nem csekély hasznára működött, végét jelentené az evangélikus vallásnak, amelyet pedig törvények erősítenek meg, s emellett hiábavaló lenne az országgyűlés által rendelt vallásügyi bizottság munkája, hiszen ez a cenzúra rövidesen megfosztaná őket minden vallási könyvüktől, s így módon a szabad vallásgyakorlat olybá válnék, mintha valakit életben kívánnak hagyni, de megfosztják őt minden élelemtől.

Az országgyűlési törvények is azt bizonyítják — folytatja a panaszos irat —, hogy az uralkodó nem kívánja az ő elnyomattatásukat. Ha pedig a célt engedélyezik, engedélyezni kell hozzá az eszközöket is. Nem lehet tehát az evangélikusok által elfogadott és jóváhagyott könyveket „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyeiek iránt igazságtalan, botránys és az államnak ártó” munkáknak minősíteni. S következőképpen nem lehet azokat katolikusok által cenzuráltatni és eltiltatni, hiszen mindenütt, még katolikus országokban is, ahol az evangélikus vallás bevett, e műveket szabadon nyomják és árusítják.⁴¹

A katolikusok 1722 januárjában készítették el a maguk *responsum*-át e memorialis-ra. A *responsum* mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy a király a bizottság eljárás módjának szabályozásakor mindkét felet két válaszadásra korlátozta, amin már túljutottak. A „*memorialis*” szokatlan ebben a bizottságban, és a bizottság nem tud a dolog végére járni, ha a protestánsok mindig új sérelmekkel hozakodnak elő. Egyébként a memorialis — a válasz szerint — nem tartalmaz semmi olyat, amit az eddigi protestáns sérelmek általánosságban ne tartalmaznának.

A válasz abból indul ki, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai privilégiumot kaptak a királytól, azt az ország vármegyéiben kihirdették és annak senki nem mondott ellen. Nem csodálható, ha a cenzorok élnek kiváltságukkal s annak erejénél fogva, ha valamely könyvben az igaz hittelt, a szentírással vagy a jó erkölcsökkel ellenkezőt találnak, azt kihúzzák, kijavítják vagy, ha szükséges, elvetik a könyvet és megtiltják kinyomatását. Tévednek a protestánsok, ha úgy vélik, a privilégium csak más botránys és veszélyes könyveknek vonatkozik, de nem az ő könyveikre. A királyi mandátum egyáltalában nem tartalmaz ilyen különbségtételt, sőt annak szövegéből nyil-

⁴¹ OL N 97. (Archivum Regni, Commissio in negotio religionis), Lad. AAA. Fasc. F. No. 23 és Fasc. G. No. 37.

vánvaló, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbizottai cenzúrájának kivétel nélkül minden könyv alá van vetve.

A válasz szerint a jogaikkal élő cenzorok nem kötelesek a protestánsoknak számot adni arról, amit tettek. A bizottság tájékoztatására azonban a válasz elmondott néhány kifogást, amelyek a Lőcsén kinyomatni kívánt evangélikus könyvekkel kapcsolatban merültek fel. Eszerint a latin-német kis katekizmus és a szlovák katekizmus olyan tant tartalmaz, ami nem csak a szentírással ellenkezik, de a két katekizmusban foglaltak egymással is ellenkeznek. Az elsőben ugyanis arra a kérdésre: mit mond Isten a tízparancsolatról általában, a válasz ez: Isten büntetéssel fenyegeti e parancsok áthágóit, félnünk kell tehát az ő haragját és semmit sem szabad cselekednünk, ami e parancsokkal ellenkezik. Sőt még hozzáteszi, hogy életünket e parancsoknak megfelelően kell berendeznünk. A szlovák katekizmusban viszont erre a kérdésre: képes-e az ember Isten parancsolatait teljesíteni, a felelet: nem képes. Továbbá a harmadik parancsolattal kapcsolatban a német katekizmus nem tiltja ünnepnapokon a szolgálai munkát, s a vasárnap megszenteléséről a másik katekizmus is csak annyit mond, hogy Istent féljük és szeressük, igéjét hallgassuk. Ez — a válasz szerint — ellenkezik mind a szentírással, mind a magyar törvényekkel, amelyek kifejezetten tiltják az ünnepnapokon végzett munkát. Mit vét a cenzor — kérdezi —, ha kijavítja a hibát, amit ha nem tenne, az egész kereszténység megbotránkoznék rajta? A javítás szerinte nem árt sem az evangélikus vallásnak, sem a lőcsei nyomdának. — A „Szomorú szívvel Magyarországbán” kezdetű ének a válasz szerint az állam és az igaz hit számára veszélyes, a hatalmat megvető, lázító, izgató tartalmú.

Az evangélikusok arra hivatkoznak, hogy szabad vallásgyakorlatukhoz könyveiket is szabadon kell használniuk. A válasz szerint azonban tudniuk kellene, hogy a katolikusoknál is mindig tilos volt mindaz, ami ellenkezik a szentírással és az igaz hittel. A most kiadott királyi privilégium megfelel az 1553. évi 24. törvénycikknek, amely tiltja az eretnek könyvek nyomtatását. Ezt a törvényt nem törölték el és még csak nem is módosították. Csak úgy módosíthatták volna, ha a szabad vallásgyakorlat engedélyezésekor a protestáns nyomdákat is bizonyos meghatározott helyekhez kötötték volna, ami azonban nem történt meg. A protestánsoknak nincs olyan privilégiumuk, amely szerint akár Lőcsén, akár másutt nyomdát tarthatnának, a legkevésbé sem olyan, amely mentesítené őket az erre felhatalmazott katolikus cenzorok ellenőrzése alól.

Végül a válasz felhossa, hogy a protestánsok gúnyiratokat adnak ki a katolikus rendek, főképpen az egyházi rend és a szerzetesek ellen. Ilyen volt az elmúlt 1721. évben a Purgatóriumról kiadott könyv, amit, ha szükséges, bemutathatnak a bizottságnak. Az apostoli királynak gondoskodnia kell arról, hogy a nyomdákkal való visszaéléseknek eleje vétessék.⁴²

Időközben az evangélikusok újabb tiltakozási iratot készítettek a cenzúra ügyében s azt a január 27-i bizottsági ülésen nyújtották be. Ebben kijelentik, ha a bizottság nem orvosolja sérelmeiket, az uralkodóhoz fordulnak. Hogy hová fejlődik a jezsuita cenzúra, arra példának a lőcsei cenzorok egy újabb ténykedését hozzák fel. A SCHWAB Joachim, a nemrég elhunyt kiváló orvos emlékezetére írt versezből a cenzor ki akarta hagyni mindazokat a kifejezéseket, melyek arra vonatkoztak, hogy Schwab megboldogult, hogy az angyalok társaságában van stb.

⁴² Uo. Fasc. F. No. 24.

A jezsuita cenzúra elleni érveiket ezúttal hat pontba szedték:

1. A jezsuiták saját ügyükben kívánnak bírászkodni. Az *Opusculum theologicum* című könyv, amit nemrég bemutatnak a bizottságnak, a bizonyosság rá, hogy a protestánsok kiirtására törekszenek.

2. Ebben az országban több bevett felekezet van, amelyek mindegyike saját szent könyveit használja. Nem lehet egyik felekezet könyveit a másikéi szerint elbírálni.

3. Ha a mesterségek dolgaiban csak az azokban jártasok bírászkodhatnak, még kevésbé lehet az evangélikusok tanainak bírálatát az egészen más iskolához tartozó jezsuitákra bízni.

4. Nem bízzák rájuk a zsidók, az eretnekek, a görög vallásúak könyveinek cenzúráját sem, semmi ok sincs rá, hogy éppen a protestánsok dogmatikus könyveivel tegyék ezt. Nem lehet egy hajó kormányát olyasvalakire bízni, aki attól elszedné evezőit és azt inkább elsüllyesztené, semhogy megmentené. A jezsuita cenzorok az ő könyveik dolgában ilyen kormányoshoz hasonlatosak.

5. Más országokban, amelyekben az evangélikus vallás bevett, sem rájuk, hanem az evangélikus tanok ismerőire bízzák azok könyveinek cenzúráját.

6. Ha a jezsuiták bírászkodhatnak is saját vallásuk könyvei felett, az evangélikusokéi felett e hatalmat semminemű jogon nem gyakorolhatják. Egyébként kijelentik az evangélikusok, hogy botrányos könyveket nem akarnak kiadni, mint ahogy a Brewer-nyomdában eddig sem jelentek meg ilyenek. A jezsuiták nyomdájában viszont a legutóbb is olyan törvényekbe ütköző, az evangélikus vallást sértő könyveket nyomtak, amelyek inkább eltiltásra lettek volna érdemesek. Ilyenekként hozzák fel a *Comitia Regni Hungariae et imago eiusdem* c. kiadványt, és LABSÁNSZKY József *Extractus*át.⁴³

Végül azt kérték a folyamodók, hogy a Brewer-nyomda maradjon — miékként a bizottság tárgyalásait megelőzően volt — a löcsei városi tanács felügyelete alatt. Ne zavarják a nyomdászt mesterségében, hiszen ő közterheket visel, s ha őt akadályozzák, kárt vall a nyomda, megrövidül a kincstár és elnyomatik az evangélikus vallás. Ha nem adják meg a protestánsoknak a vallásszabadsággal együtt a vallásuk gyakorlásához szükséges könyvek kiadásának lehetőségét is, a vallásszabadság rabsággá válik, az irodalom művelése pedig barbárságba süllyed.⁴⁴

Az evangélikus és a református felekezet tagjai, miután sérelmeiket nem orvosolták, február 3-án újabb, közösen szerkesztett emlékiratot nyújtottak be a „császári-királyi és országgyűlési bizottsághoz”. Ebben leszögezzük, már két ízben kérték a bizottságot, segítsen rajtuk, vagy pedig juttassa el kérelmüket az uralkodóhoz. Kijelentik, ha a bizottság működése idején meg nem szüntetik ezeket a fennállása óta okozott újabb sérelmeket, ha a jezsuiták abba nem hagyják a protestánsoknak és könyveiknek cenzúráját, a bizottság munkáját teljesen hiábavalónak és terméketlennek látják. Ha ugyanis a protestánsokat a bizottság mellőzésével törvényen kívül helyezik és szabadon bántalmazzák, semmivé válnak az erőszakot mindkét félnek tiltó királyi parancsok és ők

⁴³ LABSÁNSZKY SZELEPCSÉNYI érsek titkára volt. *Extractus brevis et verus* c. művében azt bizonygatta, hogy a pozsonyi iudicium delegatum a protestáns prédikátorokat nem vallásuk miatt, hanem politikai lázadásban való részvételük miatt ítélte el. A katolikus párt ennek újranomásával is a vallásügyi bizottságra kívánt nyomást gyakorolni.

⁴⁴ Uo. Fasc. F. No. 27.

ki vannak szolgáltatva a minden módon kiűzetésükre törekvő klérusnak, anélkül, hogy védekezhetnének.⁴⁵

A bizottsági viták szenvedélyes hangulata kizárta minden kompromisszum lehetőségét. Mindkét fél tudta, hogy a vitát végső soron a király fogja eldönteni, s hogy e döntés előkészítése során minden lépés engedménnyel az engedékeny fél a saját pártját hozná hátrányosabb helyzetbe. Amikor végül is mindkét fél a maga külön opinióját a király elé terjesztette, a protestánsok megismételték a tárgyalások során felmerült panaszaikat és felsorakoztatták a jezsuita cenzúra elleni érveiket. Sőt, panaszaik most mintha még súlyosabbakká váltak volna: előfordul — írták —, hogy elkobozzák az eladásra kített könyveket, máshol megtörténik, hogy a házakból hurcolják el a protestáns könyveket, mégpedig nemcsak nemtelenek, de még nemesek házaiból is. Ezeket egy 1721. március 30-án, „*jam stante et durante moderna commissione*” kiadott dekrétumra hivatkozva teszik. Mindez azonban a szabad vallásgyakorlat megzavarása, és ellenkezik a soproni országgyűlésen hozott vallásügyi törvénnyel. Ennek következtében kérik, szüntessék meg az ilyen visszaéléseket, adják vissza az eddig elkobzott könyveket, így a leydeni bibliát is, és helyezték vissza a lőcsei nyomdát s a két protestáns felekezet többi nyomdáját korábbi állapotába, amikor a jezsuiták és más katolikusok cenzúrájától mentesen működhettek.⁴⁶

A király döntése azonban még sokáig, majd egy évtizedig váratott magára s végül is a cenzúra terén nem hozott változást. Így a vallásügyi bizottság működése lényegében a jezsuiták győzelmével végződött: a cenzori hatalmat, amit a tárgyalások idején magukhoz ragadtak, azok lezárulta után is megtarthatták. Az ezután következő évtizedek hazai irodalmi életére a jezsuita cenzúra kitorölhetetlenül rányomta bélyegét.

Hogy ez mennyire érezhető volt az egykorúak számára, az kivüláglik a lőcsei evangélikus polgárok 1725 december 3-i panaszos iratából, amellyel egyenesen a királyhoz fordultak nyomdájuk ügyében. A lőcseiek ebben a felségfolyamodványukban szép barokk pátosszal adják elő, minő napról-napra erősödő háborgatásoknak és nyomattatásoknak sorsát kell elszenvedniük. Nyomdájukat, amelyet évek hosszú során át szabadon és zavartalanul használtak, 1721 óta a jezsuita atyák annyira korlátozzák működésében, hogy azt a tönkrejutás veszélye fenyegeti. Ha át is engednek a jezsuita cenzorok valamely munkát, azt annyira megmásítják, megcsonkítják, hogy használhatatlanná válik s így nem érdemes kinyomtatni. A nyomda ilyen körülmények között a kalendáriumok kiadásán kívül szinte minden egyéb munkától meg van fosztva. Kérték a királyt, adjon ki magyarázó kiegészítést az 1721. évi cenzúra-dekrétumhoz és szabadítsa meg vallási könyveiket a jezsuita cenzúrától.⁴⁷

Ezt a panaszt az uralkodó már az új országos kormányhatósághoz, az 1724-ben felállított helytartótanácshoz utalta, intézkedés végett. Az 1726. évvel, amikor a helytartótanács a cenzúraügyek intézésébe bekapcsolódik, a hazai cenzúratörténet új szakasza veszi kezdetét.

⁴⁵ Uo. Fasc. G. No. 29.

⁴⁶ OL A 93. No. 255.

⁴⁷ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. g. IX. Tit. VI. a. (Vestigia censurae librorum ante Mariam Theresiam) No. 2.

OSZKÁR SASHEGYI: DIE STABILISIERUNG DER STAATLICHEN BÜCHERZENSUR IN UNGARN 1706—1725

I. Das Mandat, das der Professor der Theologie an der Jesuitenuniversität zu Tyrnau (Trnava) Martin von SZENTIVÁNYI zur Ausübung der Bücherzensur und -revision in Ungarn im Jahre 1673 vom Erzbischof von Esztergom Georg SZELEPCSÉNYI erhielt, und das später auch von Kaiser LEOPOLD I. bestätigt und erneuert wurde, ist bei SZENTIVÁNYIS im Jahre 1705 erfolgten Tode eigentlich erloschen. Es war dies gerade die Zeit der Freiheitskämpfe unter Franz II. RÁKÓCZI, der den Jesuiten die Zensur auch tatsächlich aus den Händen nahm. Der von ihm ausgebaute, zentralisierte Staatsapparat ermöglichte die Ausübung einer staatlichen Bücherzensur durch zivile staatliche Organe. RÁKÓCZI regelte die Zensur um die Jahreswende 1706/7 auf folgende Weise: religiöse und moralische Werke sowie Lehrbücher sollten vor der Drucklegung durch zwei Senatoren der verbündeten Stände überprüft werden, rein politische und militärische Schriften dagegen sollten der Zensur des Fürsten, bzw. seines Stellvertreters, oder seines Kanzlers unterworfen werden. Die Zensur der verbündeten Stände und des Fürsten bedeutete die Aufhebung der gegenreformatorischen Jesuitenzensur, also eine gewisse Freiheit für protestantische Schriften.

II. Nach Niederlage des Freiheitskrieges begann von Neuem die Verfolgung der protestantischen Druckschriften in Ungarn durch die Jesuiten, auch wenn sie nicht im Stande waren, eine Preventivzensur auszuüben. Kaiser KARL VI., der die Zensur im deutschen Reiche und auch in den österreichischen Erbländern neu geregelt hatte, wartete anfangs in Ungarn mit einer ähnlichen Regelung infolge der verworrenen Kräfteverhältnisse zu. Unter solchen Umständen waren es nur die Stadtmagistrate, die eine gewisse Kontrolle der in ihrem Bereiche tätigen Buchdruckereien ausübten. Der Stadtmagistrat von Leutschau war anlässlich der Restauration 1717 vom königlichen Kommissär ausdrücklich dazu angewiesen worden. Daneben trachteten freilich auch die Bischöfe, im Sinne des tridentinischen Konzils ihre Zensurrechte geltend zu machen.

In der ungarischen Hofkanzlei zu Wien war 1718 schon das Konzept eines neuen Zensurpatentes fertig, das das Zensurrecht auf dem Gebiete der Diözesen Esztergom, Eger (Erlau), Nyitra (Nitra) und Győr dem jeweiligen Kanzler der Universität zu Tyrnau (Trnava) übertragen wollte. Dieses Diplom gelangte aber nicht zur Expedition, vermutlich weil der Bischof von Eger seine bischöflichen Zensurrechte nicht der Tyrnauer, sondern der Kaschauer (Kosice) Universität übertragen wissen wollte. Er verlangte dies nämlich kurz nachher, als es sich um die Frage handelte, durch wen die in Leyden gedruckte ungarische Bibel der reformierten Kirche zensuriert werden sollte. Da die Einführung der Bibel in das Land auf dem Gebiete der Diözese von Eger erfolgte, übertrug der Herrscher die Sorge der Zensur tatsächlich dem Bischof von Eger, der dann mit der Durchführung der Zensur die Universität von Kaschau beauftragte. — Das Konsistorium von Esztergom war zur gleichen Zeit der Meinung, die Druckereien der Universitäten von Tyrnau und Kaschau reichten zu, den Bücherbedarf des Landes zu decken, konnte es aber nicht verhindern, dass in Preßburg (Bratislava) eine neue Druckerei errichtet werde.

III. Kurz nach der Mitte März 1721 erfolgten Eröffnung der Sitzungen der vom ungarischen Landtage ausgesendeten Religionskommission in Pest, gab Kaiser KARL VI. am 30. März 1721 sein schon vor drei Jahren konzipiertes Zensurdiplom mit einer gewissen Änderung heraus. Letztere betraf die Diözese Eger, deren Benennung aus dem Text einfach weggelassen wurde, sicherlich aus dem Grunde, weil für dieses Gebiet schon aus Anlaß der Bibelzensur die Universität zu Kaschau als zuständig erklärt wurde.

Die Publizierung des Diploms erregte großes Aufsehen und die Religionskommission war, seit die Jesuiten es versuchten, das ihnen gesicherte Recht auszuüben, mit den gegen die Jesuitenzensur einlaufenden Klagen und Proteste reichlich beschäftigt. Zwar hatte sich die Buchdruckerei der reformierten Kirche in Debrecen nach dem Brande im Jahre 1719 noch nicht erholt, auch war sie den Jesuiten nicht in reichweite, aber die wichtige Druckerei der evangelischen Gemeinde in Leutschau (Levoče) hatte um so mehr die harte Hand der Jesuitenzensoren zu spüren bekommen. Man befürchtete im protestantischen Lager von der neu eingeführten Zensur der im gegenreformatorischen Sinne wirkenden Jesuiten schon die schlimmsten Folgen für Literatur und Kultur in Ungarn.

Eine neue Periode der Zensurgeschichte in Ungarn begann erst mit dem Jahre 1726, als die kurz vorher errichtete Landesbehörde für Ungarn, der sog. Statthaltereirat, auf die Bücherzensur einzuwirken begann.

KOVÁCS MAGDA

A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841–44)

A polgári átalakulásért vívott harc évtizedeinek egyik legtöbbször hangoztatott jelszava a sajtó- és szólásszabadság volt. Tucatjával ismerünk elkeseredett hangú támadásokat a preventív sajtóvizsgálat ellen, de a cenzúra működéséről, törléseinek szempontjairól — különösen a 40-es években — voltaképpen keveset tudunk. A cenzúra műhelytitkaiba engednek bepillantást az OSzK és az OL érdekes reformkori dokumentumai. Az OSzK őrzi a *Pesti Hírlap*nak azokat az évfolyamait, amelyeket Vörös Antal hagyatékából vett át. 1844 közepéig, amíg a lapot Kossuth szerkesztette, az egyes számokat Vörös Antal kiegészítette a cenzor törléseivel. A törléseket — megfelelő jellel utalva a kihúzás helyére — a lap szélére jegyezte; ha hosszabb szöveget kellett pótolnia, papíron mellékelte a hiányzó sorokat, vagy a kefelenyomat megfelelő részét ragasztotta be. Ezeket a példányokat DEZSÉNYI Béla ismerteti *Kossuth, a forradalmi publicista* c. cikkében.¹ Felületes lapozáskor is feltűnik azonban, hogy a pótlások időnként feltűnően megritkulnak, olykor heteken keresztül egy ceruzavonás sem utal cenzori beavatkozásra, valószínű tehát, hogy Vörös Antal pótlásai nem hiánytalanok. A feltételezést az OL Kossuth-gyűjteményében található kefelenyomatok támasztják alá.² A *Pesti Hírlap*ot kefelenyomatok alapján cenzúrázták, s ezeket a megcsonkított kefelenyomatokat szintén Vörös Antal őrizte meg. Az anyag itt sem teljes; hiányzik néhány példány, de az egyes lapok kefelenyomataiból sem állítható össze a teljes szöveg, feltehetően csak azokat a hasábokat tette félre, amelyeken törlés, sőt talán csak érdekesebb törlés volt, néha ugyanis csak rövid töredékek vannak egy-egy számból, s nem valószínű, hogy a cenzor ezekben több megtiltani valót nem talált volna. A kefelenyomatok között találhatjuk azokat a cikkeket is, amelyeket teljes terjedelmükben kihúzott a cenzor, ezekre természetesen a kinyomtatott példányokban Vörös Antal nem tudott utalni. A cikkeket eleinte kézzel lemásolta egy külön füzetbe, később a 44. szám után megelégedett a kefelenyomatok gyűjtésével.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázott példányai azért is érdekesek, mert a cenzúra új, az eddigiektől gyökeresen különböző korszakának jellemzéséhez szolgáltatnak adatokat.

¹ OSzK Hírlaptár 32 202 A gyűjteményben a Szalay-szerkesztette évfolyamok is megvannak. Az 1841-es évfolyam hiányzik. DEZSÉNYI Béla 1953-ban frott cikkében még utal rá. (DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista*. Irod. tört. 1953. 27. 30. l.)

² A kefelenyomatok: OL R 101 Kossuth-gyűjtemény 1–5 csomó 2–330. sz. Az egyes számok anyaga külön-külön kis köteggben van, dátum nélkül, csak a lapok számával jelezve, ezért az OL anyagánál a lapok számát is feltüntetjük.

A magyarországi cenzori gyakorlat alakulásában kétszer következett be döntő jelentőségű fordulat. Az 1782. jún. 8.-i rendeletben³ II. József, aki a felvilágosult szellemet központosított adminisztráció segítségével akarja érvényre juttatni, kialakítja azt a cenzúra-szervezetet, amely majdnem hatvan évig a magyar könyvnyomtatás és sajtó bírója lesz. Ezt a korszakot nevezi SASHEGYI Oszkár a bécsi cenzúra időszakának.⁴ II. József rendelete, amely a „tudományt, az ismereteket és a tisztességes tantételeket” terjesztő művek kiadását támogatja,⁵ II. Lipót és I. Ferenc módosításai során felvilágosult tartalmát elveszti. Lipót az, aki a cenzúra új célkitűzését meghatározza 1790-ben: az előzetes vizsgálat feladata ezentúl a „köznyugalom” megőrzése. A cenzúraszervezet nálunk lényegesen nem változott, mert a magyar kancellária megtagadja az 1795. febr. 22-i osztrák sajtórendelet bevezetését,⁶ s így nálunk a reakciós szellem a felvilágosult II. József adminisztratív szervezetét itatja át.

A cenzori munkát a Helytartótanács külön ügyosztálya, a Departementum revisionis librorum irányítja. A könyvvizsgálatot — helyi jelentőségű esetekben — akadémiai, kisebb városokban gimnáziumi tanárok végezték, de a fontosabb kéziratok sorsáról Bécsben döntöttek.⁷ Ugyancsak Bécsben a Bücher-Zensur-Comission vizsgálta meg a külföldről behozott könyveket. A központosítás mégsem valósult meg soha teljes mértékben: a centralizációs törekvések megtörték a megyék ellenállását.

A cenzúra csendőr-szerepét leplezi le az az intézkedés, amely 1801-ben a bécsi könyvvizsgálatot a rendőrminisztérium alá rendeli. Ettől kezdve a spiclik jelentéseiben a sajtó és a könyvnyomtatás hírei fel-felbukkannak.⁸

Az 1782-es alapokon álló magyar cenzúra 1840-ben érkezik új korszakához. 1830 és 40 között a „fiatal Európa” demokratikus szelleme, az egyre erősödő nemzeti mozgalmak Bécsset is rákényszerítik arra, hogy felismerje az új korszak követelményeit, és ennek szellemében — hogy egyáltalán fenn tudja tartani — átalakítsa a cenzúrát.

1840-ben megalakul Budán az önálló magyar cenzori hivatal: a Helytartótanácsban belül működő tanulmányi bizottmány veszi kezébe az ügyek intézését. Az átszervezésre vonatkozó rendelet már 1838-ban létrejön, de az új hivatal csak 1840. júl. 24-én kezd működni. A megkönnyebbülés jellemzi az egész magyar irodalmat. „A censura nem lett ugyan eltörölve, de új cenzurái szabályok adattak ki, s a censura kezelése a „tanulmányi bizottmány”-nak adatott át, MEDNYÁNSZKY Alajos kamaraelnök vezetése alatt. MEDNYÁNSZKY kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmű kapacitás” — írja JÓKAI.⁹ A könyvcenzúra rendszere nem is változik 1848-ig, a sajtószabadság kivívásáig.¹⁰

Az új cenzúra szabályairól vázlatos képet adhat az a 81 paragrafusból

³ A rendeletet ismerteti WALDAFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* c. könyvében. Bp. 1955. 29—32. l.

⁴ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830*. Bp. 1938. 8. l.

⁵ TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*. Bp. 1913. 77—78. l.

⁶ SASHEGYI: i. m. 8. 12. l.

⁷ SASHEGYI: i. m. 9. l.

⁸ LÁBÁN Antal: *Titkos jelentések Bécsből, a száz év előtti Magyarországról*. Századok. LVI. évf. 325. l. KÓSA János: *Az Athenaeum és a bécsi titkosrendőrség*. Irod. tört. 1942. 3. sz.

⁹ JÓKAI: *A sajtó és cenzúra Magyarországon*. Hátrahagyott művei. Bp. 1912. IV. 63.

¹⁰ Erről lásd: FELHŐ Ibolya—VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Bp. 1961. 226. l.

álló utasítás, amely 1837-ben az újjáalakuló szervezet számára készült.¹¹ Az utasítás azt bizonyítja, hogy az új szervezet szabad kezet kapott, hiszen az általános szabályok csak magától értetődő irányelveket határoznak meg. Ezek szerint a cenzúra feladata a keresztény és minden bevett vallás védelme, a király személyének, az alkotmánynak és a felsőbb utasításoknak tiszteletben tartása, erkölcstelenségek, rágalmazások és „kuruzsló mesterségek” üldözése. (2. paragrafus) A továbbiakban gyakorlati útmutatásokat ad a cenzori munkához, táblázatokat közöl a cenzori jelentésekhez.

Az újságencenzúra már a kezdetektől bizonyos mértékben eltér a könyvcenzúrától, ezért jellemzésére külön kell néhány mondatot szánnunk. Az újságok, időszaki nyomtatványok jelentőségét ismeri fel II. József, amikor 1781-ben úgy rendelkezik, hogy még a naptárakat, meghívókat és hirdetések is be kell mutatni a könnvizsgáló hivatalnak, nehogy a képekkel vagy rajzokkal visszaélés történjék. 1793-ban II. Lipót megtiltotta a szépirodalmi lapok járatását a kávéházakba.¹² Még ez sem elég: 1820. jan. 11-én egy rendelet az egész külföldi hírlapirodalmat kizárja a birodalomból,¹³ ezt a rendeletet azonban nem hajtják végre.

Az új szellemű sajtócenzúráról is képet kaphatunk az említett, 1837-es utasításból. Az újságokra, rölapokra, időszaki iratokra és kalendáriumokra vonatkozik a szabályzat 38–48 paragrafusa. Ugyanez az utasítás jutott el 1839-ben Erdélybe, és ezt ismerteti JAKAB Elek az erdélyi cenzúráról írott cikkében.¹⁴

Az utasítás hangsúlyozza, hogy a hírlapok és röpívek gyors elterjedésük miatt igényelnek különös figyelmet. A hírlapkiadást csak a király engedélyezheti előre benyújtott program alapján. Az üldözendő eszmékről általánosan ír: vigyázni kell, hogy a politikai lapokban a hírek megalapozottak legyenek, s az „olvasók elméjében téves eszméket ne ébresszenek.” (40. paragrafus) „A vizsgáló . . . szükséges figyelemben tartja az olvasók azon osztályát, melynek szavára a lapok elvileg rendeltetve vannak”, (41. paragrafus) nehogy egyes olvasókban a műveltségüket meghaladó cikkek téves eszmék forrásai legyenek. Nincs tehát konkrét utasítás, a cenzornak magának kell eldöntenie, hogy mit tart veszélyesnek és mit enged át, megnövekszik a hatásköre, és súlyosbodnak a problémái is, mint ahogy ezt a *Pesti Hírlap* cenzúrázása fényesen bizonyítja.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázása azért is érdekes probléma, mert valószínű, hogy ebben az esetben különleges szerepet szántak a cenzúrának. A kortársakat is meglepte az, hogy KOSSUTH nem sokkal kiszabadulása után — háta mögött egy kudarcba fulladt lapindítási tervvel — a *Pesti Hírlap* szerkesztésére kapott megbízást. A kérdés kulcsa nem kisebb hatalom, mint maga Metternich, aki LANDERERben és a cenzúrában bízva ajánlotta KOSSUTHot Majláth kancellárnak.¹⁵ A laptulajdonos később be is bizonyította hűségét, a cenzúra azonban

¹¹ Instructio pro Universis Rem Censurae et Revisionis Librorum, aliorumque Preli productorum in Regno Hungariae, Partibusque eidem adnexis procurantibus. OL C 60 Departementum Revisionis Librorum.

¹² TARNAI: i. m. 101. l.

¹³ U. o.

¹⁴ JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 10. évf. 347–49. l. Az 6 fordításából idézünk.

¹⁵ A kérdést részletesen ismerteti: VISZOTA Gyula: *Kossuth és a Pesti Hírlap* Századok. 1929. 10–29. l.

kurdarcot vallott: HAVAS József, a lap cenzora¹⁶ febr. 3-án jelentést írt a tanulmányi bizottmánynak, amelyből kiderül, hogy tehetetlenül áll KOSSUTH lapjával szemben: a csonkítások semmit sem érnek, ha minden veszélyes gondolatot kihúzna, csak fél ívre való maradna a lapból. Hiába jutott el a jelentés a kancellárig, a helyzetben változtatni már nem tudtak, s bár felvetődött CZECH személye, továbbra is HAVASnak kellett ellátni a hálátlan feladatot. Foglalkoztak ugyan azzal a tervvel is, hogy a *Pesti Hírlap* cenzúráját WERNER Józsefre bizzák, és a cenzúrai szabályok átalakításával próbálják megfékezni KOSSUTHOT, de mire a tervből valóság lett volna, KOSSUTH már megvált a lap szerkesztésétől.¹⁷

KOSSUTHOT szerkesztői-írói munkájában erősen akadályozta a különleges feladattal megbízott cenzor, ezért fakad ki keserűen az *Ellenőrben*. Cikkének teljes szövegét VISZOTA Gyula közli: „... a magyarországi censura mellett nem lehet írni becsületesen, mert nem lehet írni igazat.” — írja. A cenzúra baklövésire idéz példákat, majd gondolatait így összegezi: „Ez a magyar cenzúra, Rágalma az országnak, az országos önállásnak, rágalma a szabadságnak, rágalma a nemzetiségnek, rágalma az alkotmánynak s alkotmányosságának, rágalma a hazafiságnak, rágalma a becsületességnek, rágalma a férfias jellemnek, rágalma a függetlenségnek, rágalma az észnek, a pénznek, az értelemnek, rágalma mindennek, ami Istennek kedves, ember előtt jó.” A cenzúra elleni harchoz meglepő fegyvert ajánl: „... Hanem uraim, íróserég!... ugyan tartások egy gyűlést egyszer, és szedjétek össze a censura törléseit, melyek birtokotokban vannak, és adjátok ki. Soha még tanulságosabb könyvet nem látott a magyar ég. Látni fognók a rendszerezített hon-alkotmány és szabadság gyilkolást, az ész vértanúságát, a becsületes hazafiság kúpadát és látni a censura comicus ostobaságát, miről hétköznapi embernek isten bizony fogalma sincs. És én az utóbbtól, a nevetségéstől várnék legtöbbet. Egy egész nemzet megvetését, átkát ki tudják állani némelly emberek, látjuk mindennap, de egy nemzet egyetemes kacaját talán mégsem bírnák kiállani. Uraim, íróserég tegyétek meg ezt!”¹⁸

Természetesen adódik a kérdés, hogy kik cenzúrázták a *Pesti Hírlapot* FRANKENBURG *Emlékirataiban* egyedül HAVAS nevét említi,¹⁹ a kefelenyomatok tanúsága szerint azonban ő csak az első évben volt a lap cenzora. A kihúzások, megjegyzések FRANKENBURGOT igazolják, aki mint kemény, szigorú emberre emlékezik rá vissza. Ő az, aki egy hónappal a lap indulása után elrendeli, hogy „Ez után a' lapnak címjét és foglalatát is mindannyiszor vizsgálat alá kell küldeni.”²⁰ A nyomtatást általában ezekkel a szavakkal engedélyezi: „exmittis deletis et mutatis mutandis admittitur.” Valószínű, hogy elsősorban HAVASRA emlékezik vissza KOSSUTH akkor, amikor gyűlölettel és megvetéssel ír a cenzorokról, mert a cenzor és a szerkesztő kapcsolata az év vége felé egyre inkább elmérgesedik. A 48. (1841. jún. 16. OL) számban még udvariasan helyesbít HAVAS egy lapszéli jegyzetben (a lap azt állítja, hogy a pozsonyi tankerület igazgatója körlevélben tiltotta meg a magyar nyelv használatát): „Tudtomra csak az parancsoltatott meg, hogy felsőbb utasítás megérkezte előtt semmi egyes újítás önkényesen ne történjék, mert ez csak zavart hozna magával.”

¹⁶ HAVAS József (1796—1878): jogász, ügyvéd, pesti főbíró később helytartósági tanácsos, a tanulmányi osztály főnöke.

¹⁷ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (sajtó alá rendezte: FERENCZI Zoltán) Bp. 1925. 659. l.

¹⁸ VISZOTA Gyula: *Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája*. Bp. 1930. 835. l. Lásd még erről: CSABAI Tibor: *Kossuth Ljaos és az irodalom*. 1961. 153—154. l.

¹⁹ FRANKENBURG Adolf: *Emlékiratok* II. 122—124. l.

²⁰ OL K 101 Kossuth-gyűjt. 1 csomó A Pesti Hírlap szerkesztésével kapcsolatos iratok.

A későbbiekben azonban — úgy tűnik — szinte keresi az alkalmat, hogy beleszóval köthessen a szerkesztőbe. A 99. (1841. dec. 11. OL) számból kihúzza a *Historiai tanulság* c. vezércikket. A lapszélre KOSSUTH a következőket írta: „Ezen vezércikket a censor kitörölvén meg kértem mondaná meg a kitörlés okát, hogy tudjam magamat mihez alkalmaztatni, mert egyes kitételek az egésznek kitörlését nem szokták vonni maga után. Mire ő azt felelte: nem mond semmi okot, nem is tartozik mondani, elég hogy ki nem ereszti.”

Mi tagadás, a censor valóban tud kellemetlenkedni a szerkesztőnek, ha akar: nem engedi pl. megjelenni KOSSUTH néhány soros kis cikkét, amelyben, PÉCHY Benjámín sárosi alispán rágalmait utasította vissza. (100. sz. 1841. dec. 15. OL) KOSSUTH és HAVAS feszült viszonyának oka nyilván nézeteik összeférhetetlensége, mert SZÉCHENYI 1843-ban inkább HAVASSAL akarta cenzuráztatni a *Jelenkort*, nem CZECHVEL, akinek a lapot MEDNYÁNSZKY átadta.²¹

1842-ben CZECH János²² veszi át a *Pesti Hírlap* cenzurálását, akinek az aláírása eddig csak néhány kefelenyomaton szerepelt (39–43, 85–88 sz.), s ezzel megváltozik az érintkezés hangja is a cenzori hivatal és a szerkesztőség között. KOSSUTH említett röpiratában elismeri CZECH képességeit, amelyeket méltatlan pályán pazarol: „Czehnek például legalábbis van annyi esze, mint némely minisztériumnak in corpore, (ami még bizony Czehnek nem nagy dicsőség, de én meg sem is foghatom, hogy sülyedhet okos ember annyira, miszerint a magyar cenzúra pizsokszekerének vontató barma legyen.)”²³

CZECH sem elnéző vagy gyenge kezű, de méltányosabb és udvariasabb, mint HAVAS. A 207. (1842. dec. 25. OL) számból például kihúzza a vezércikket, s KOSSUTH ezt a tudósítást akarja a helyére tenni: „Immár azon kellemetlen helyzetben vagyunk, hogy vezércikket nem adhatunk.” CZECH ezt is kihúzza a következő megjegyzéssel: „Nagyon sajnálom, hogy szinte olly kellemetlen helyzetben vagyok, és sem a mai vezércikket, úgy mint átküldetett, sem e pár sorokat meg nem engedhetem. Ez utóbbiak helyett lehetne a túlsó lapon látható rövidke tudósítást tenni. (Vezércikket ez alkalommal nem adhatunk.)”

CZECH mellett egy-egy számot KARÁCSON Mihály²⁴ vizsgál meg, aki a 250. számtól át is veszi a lap cenzúrázását. KOSSUTH szerint KARÁCSON, „bár sokkal rosszabb, mivel félenkebb s tán értelmetlenebb is az előbbinél (Czechnél) de még sem a legrosszabbika ez irtózatoss emberfajnak.”²⁵ Nézeteltérései KARÁCSONnal elsősorban a censor felületességéből származnak, kihúzásával értelmetlenné teszi a szöveget, töröl olyan cikkeket, amelyek más lapokban akadálytalanul átmennek.²⁶ Az is előfordul, hogy KARÁCSON kihúzza olyan cikket, amely néhány hét múlva CZECHNÉL átmegy. Így pl. KARÁCSON kihúzza ZOMBORCSEVICs Ferenc tudósítását a királyi városok ügyéről a 146. számból, ugyanez átmegy CZECHNÉL egy hét múlva.

1842-től valamennyi censor (CZECHEN és KARÁCSONON kívül még KOVÁCS

²¹ VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István naplói*. Bp. 1937, V. 719. l.

²² CZECH János: 1840-től a központi könyvvizsgáló bizottmány másodelnöke, maga is író: közjogi és természettudományi munkákat írt. TOLDY Ferenc: *Czech János emlékezete*. Új Magyar Múzeum. 1854/II. 545–550.l.

²³ SZÉCHENYI és KOSSUTH hírlapi vitája 835. l.

²⁴ KARÁCSON Mihály 1839-ben lett a Könyvvizsgáló Hivatal ülnöke.

²⁵ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) Tört. Tár. 1902. 330. l.

²⁶ Lásd KOSSUTH KARÁCSONHOZ írt leveleit (Közveteszi Cs. Gy. *Pesti Napló* 1869. dec. 15, 16, 17) A levelekben említett cikkek kefelenyomatait nem találtuk meg. Erről lásd még: DEZSÉNYI: i. h.

Pál,²⁷ aki csak néhány lapot cenzúrázott) magyarul adja meg a nyomtatási engedélyt. A latin szöveget változatosan fordítják: A' nyomtatástól elmozdítatik, A' töröltek kihagyásával nyomathatik (CZECH); kihagyván a kihagyandókat nyomathatik, Megváltoztatván a megváltoztatandókat nyomathatik (KARÁCSON), Kihagyván a lerovottakat nyomathatik. (KOVÁCS).

Külön történik az országgyűlési beszámoló cenzúrázása: a pozsonyi cenzor vizsgálja át a beszámoló kéziratát, időközben a másik kéziratot Pesten kiszedik, s a budai cenzor ezt engedélyezi a pozsonyi vélemény alapján.²⁸

A törlések megmutatják azt, hogy mit tartott a cenzúra legveszélyesebbnek a *Pesti Hírlap* programjában, de azt is, hogy a legfontosabb eszméket kiirtani nem tudja, mert azok máskor, a lap más helyén visszatérnek.

A nemesi adózás, a nép helyzetén javító reformok, mint a program legfontosabb pontjai gyakran szerepelnek a *Pesti Hírlapban*, de ha a feladat sürgősségét konkrét példa igazolja, közbeszól a cenzor. A *Hunyad megyei életrajz* c. cikket teljes egészében kihúzza HAVAS. A nyomort a cikkíró ismerős okokkal magyarázza: „*Hol alkotmányos élet nincs, ott nem lehet nemzeti műveltség, ott büntellenül, s mint mondani, fölemelt fővel jár a bűn. Huzavonák, embertelen bánásmód, a szegény emberekkel sehol nagyobb mértékben sem gyakoroltatnak, mint Hunyad megyében . . . Szegény ember, ha tíz annyi szilvája lenne is, nem volna képes kielégíteni telhetetlen követelőit. Jobbra balra ráncigálják, szilvafához kötik, ha nincs elég szilvája.*” (65. sz. 1841. aug. 14. OL)²⁹

Az adózásra, a közös teherviselésre vonatkozik azoknak a vezércikkeknek a legnagyobb része is, amelyek helyett csak ennyi áll a lapban: Hatalmunk körét haladó akadályoknál fogva Vezércikket nem adhatunk (48. sz. 1841. jún. 16. OL), vagy egyszerűen csak: Vezércikkünket nem adhatjuk, (241. sz. 1843. ápr. 23. OL). A 48. számban *Ismét közmunkák* címmel fejtegeti KOSSUTH a robot, a kényszerített munka problémáit: „*A kényszerített ingyen közmunkát általában nem mernők jogtalanak mondani, de annak kell mondanunk mihelyt az elkerülhetetlen szükség körén túl olly dolgokra is terjeszkedik, melyeket önkéntes béresekkel ép úgy vagy talán jobban teljesíthetni . . . mihelyt a vett jó teteményekkel arányban nincs, mihelyt aránytalan felosztás miatt igazságtalan mértékkel méretik, sőt ha kirekesztőleg csak egy osztályra nehezedik.*” A közmunkák kapcsán a nemesi kiváltságok tarthatatlanságát is bizonyítja, majd javaslatát tárja elő: a napszámosnak a munka mennyiségét írják elő, ne a ledolgozandó időt, kényszerített munka helyett a közmunka értékét vonják le a paraszt adójából, a napszámot véve alapul. Utólag dönthetett CZECH a „non admittitur” mellett a 207. sz. *Adókievetési nézetek* c. vezércikke esetében: először csak jelentéktelen hűzásokkal csonkította meg a cikket, végül mégis azzal a sajnálkozó utóirattal tiltotta le, amelyet már ismertettünk. Ebben a cikkben a rossz adókievetési rendszert támadja KOSSUTH: a kis megyéket az adó jobban nyomja, de mindenütt a szegények vállán van a legnagyobb teher. Szinte természetes, hogy a 241. (1843. ápr. 23. OL) szám vezércikke is kimaradt, amely két kényes problémát kapcsol össze: Adó 's egyházi rend; a papi javak secularisatiojáról szóló fejtegetés a cenzor szerint bizonyára téves eszméket ébreszthetett volna az olvasóban.

A reformokért vívott harc színtere leggyakrabban a megyei közgyűlés: KOSSUTH elgondolása szerint a megyékben elfogadott reformjavaslat könnyebben kap majd többséget az országgyűlésen is. A megyegyűléseken csapnak össze tehát a szembenálló pártok, a megyékből érkező levelek viharos, gyakran véres eseményekről számolnak be. A cenzor a legnagyobb küzdelmekről szóló leveleket csonkítja meg leginkább, s erre kettős oka lehetett: egyrészt nem akarja, hogy az olvasók lássák a haladók táborának országos erősödését, másrészt a politikai nyugalom látszatának fenntartása szolgálta leginkább a kormány halogató, haladás-ellenes céljait. Kihúzza tehát azokat a sorokat, amelyek szerint a magyarság létfontosságú kérdésben dönt, amikor a javaslatokat pártolja vagy elveti. Az 1842. jan. 30-i szám (OSZK) rövid közlése szerint sok nemes az ősiség eltörlését, „*Majdnem nemzet elleni bűnnek tartotta,*” s az adóról hallani sem akart. „*Szegény hon, hol*

²⁷ Kovács Pál (1788–1867) nem azonos a győri orvosdoktorral, a tanulmányi bizottsmány ülnöke, iskolai tanácsos, cenzor.

²⁸ Lásd erről KOSSUTH levelet WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) *Tört. Társ.* i. h. valamint *Magyar Újság*. 1894. 83. sz.

²⁹ A cenzor húzásait mindenütt kiemeléssel jelezzük.

még ilyeneket is hallhatni, magát művelteknek tartó emberek ajkairól!” — sóhajt fel a cikkíró. Szó volt még vámfizetéséről, de ez sem tetszett, mert meg van írva: lassan járj, tovább érsz” — írja. BESZE János, az esztergomi tudósító még borúlátóbb: „bizony, bizony megyénk szerkeszténél fogva dolgaink most másképp nehezen fognak mehetni, ha csak küll napsugárok világitandának közöttünk, melyek jótékonytságot régen várják.” (1842 júl. 3. OSzK). Az ellentétek forradalmi megoldásáról még halvány, inkább elutasító formában sem akar hallani a cenzúra: „Meg kell gondolnunk, úgymond a szülő, hogy az italakulás ránk nézve csak békés úton lehetséges, mert (más út) forradalmi út, mire azonban senki sem gondol, nálunk, a’ hol mindenféle nép van, nem volna biztos, nem tanácsos”. (1843 dec. 23. OSZK).

Az ellentétek pattanásig feszültek a megyei tisztújításokon és követválasztásokon. s a cenzúra itt is következetesen beavatkozik. ERDÉLYI János Marosszékből számolt volna be az alkirálybírákat választó közgyűlésről, de cikkéből csak a Rövid közlésekbe való anyag maradt. „... a választások előtt dulók jellemnek meg a főtisztnél a közvéleményi parancsvételre, s annál kevésbé csuda, hogy a közvélemény a főtiszt akarata, s ily parancsok szerint történt a követválasztás, de még inkább a jelen alkirálybírói választás.” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Hasonló okok miatt teljes terjedelmében kimarad a lapból a hevesi tisztválasztásról szóló beszámoló (107. sz. P. P. jelzéssel 1842 jan. 9. OL). a győri fegyveres „szabad választásról” a tudósítás (170. sz. v. jelzéssel 1842 aug. 18. OL), és a centralizáció-ellenes függetlenségi cikk a 169. számból (1842. aug. 14. OL): Megyei tisztválasztások fegyveres erő mellett. Önkényeskedés, erőszak jellemzi a követválasztásokat is. Az 1843-as választásokon a győztes ellenzékiek még az ellenfél kortes-nótáit is beleszótták ironikus beszámolóikba, (pl: Nógrádból 236. sz. 1846 ápr. 6. OL) de a cenzor, aki rokonszenvével a másik oldalt támogatta, nem engedte a rigmusokat megjeleníteni. Hatásos lehetett volna a gúnyos keretben a kortesnóta, amely kitűnő önjellemzés; „... A’ ki nemes áldozza — Életét és pártolja — E’ két magyar nemest itt; — Urayt és Gabányit. — A’ köznemes czimere — Ónos bot a kezébe. — Bátor szív a mellébe, — Magyar vér az erébe.” (Szatmárból 34.2 sz. 1843. ápr. 30. OL)

A büntetőjog felülvizsgálásáért folytatott küzdelem szintén nehéz probléma volt a cenzúra számára. 1841-től bizottmány dolgozott az új büntetőtörvénykönyv készítésén, s a Pesti Hírlap figyelemmel kíséri munkájukat. Ahogy azonban a megvalósulás, az érdemi tárgyalás stádiuma közelít, a cenzúra egyre idegesebb válik. A 95. számban (1841 nov. 27. OL) KOSSUTH vezércikke részletesen elemezte volna a büntető- és javítórendszer kidolgozásával megbízott választmány munkáját, hangsúlyozva a munka jelentőségét, de HAVAS csak ennyit ír a lap szélére: E vezércikket ez úttal közre bocsájtani nem lehet.³⁰ A Pest megyei választmány határozatot hoz az ügyben, de az ülésről szóló beszámoló nem juthat a közönség elé, s HAVAS kivételesen indokol is: „A megyei határozat felsőbb parancs alapján felfüggesztve lévén, az onnan következők eldöntés előtt sem e tervet, sem a határozatot közre bocsájtani nem szabad” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Nem kegyelmezett a bűnvádi eljárás ügyének CZECH és KARÁCSON sem, (140. sz. 1842 máj. 5., 132. sz. 1842 ápr. 7. OL), tehát itt valóban felsőbb utasításra avatkozott be a cenzúra. Ezek után természetes, hogy a legkevésbé abból a rebellis cikkből került a lapba, amely felháborodottan tiltakozik a bűnvádi eljárás ügyében hozott végzés királyi megsemmisítése ellen. „... azt hogy törvényes határozatot felsőbb parancs által megsemmisítessék, egyáltalában el nem ismerhetik... az erőszak ellenében nincs más tenniök, mint 1. a sérelmes tényt, mint a megyék törvényes állományát veszélyeztetőt, országgyűlésre előleges sérclemül följegyezni; 2. a testvér megyéket... a közös sérclem országgyűlésein pártolásra biztos alkalmak útján felszólítani...” (141. sz. 1842 máj. 8. OL)

A Pesti Hírlap a fóruma annak a harcnak is, amelyet KOSSUTH a városok törvényes szavazati jogáért indít. A 38. számból (1841. máj. 12. OL) ifj. PÁZMÁNDY Dénes vitacikkét húzza ki a cenzor, aki nem elégszik meg a városok ügyének rendezésével, ezt az országgyűlés teljes reformjával akarja egybekötni. A szerkesztőség megjegyzésében vitába száll Pázmándyval: az országgyűlés rendezése pillanatnyilag megoldhatatlan, a városok ügyét viszont könnyelműség lenne ezért félretenni. A vita 1842-ben lendül fel, és egyre gyakrabban avatkozik közbe a cenzor is. A soproni javaslat indítja el a vitát, eszerint a városok inkább ne jelenjenek meg az országgyűlésen, de méltatlan helyzetüket ne fogadják el. A javaslatot KARÁCSON kihúzza a 146. számból, vele együtt KOSSUTH jegyzetét is, aki tiltakozik a soproniak olyan beállítása ellen, mintha a Pesti Hírlap ellenezné a városok szavazati jogát. Ezt a kommentárt engedi át CZECH a 148. számban (1842. jún. 2. OL), de magáról a soproni javaslatról később is csak szűkszavú tudósítások jelennek meg. Ugyancsak CZECH engedélyezi ZOMBORCSEVICIS Ferenc szabadkai tudósítá-

³⁰ A kérdéssel foglalkozó megjelent Kossuth-cikkeket felsorolja: KOSÁRY Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946. 384. l.

sát, amely a 146. szám helyett így a 148.-ban jelenik meg, ez a cikk is a soproniakkal polemizál. CZECH ebben az esetben engedékenyebb volt, mégis a 211. számból (1843. jan. 8. OL) ő húzza ki a székesfehérvári körlevelet, mivel ez nemcsak általánosságokat tartalmaz, mint a szabadkai levél, hanem pontosan megjelöli a feladatokat: a polgárság demokratikusan válasszon követeket, és az ügyet szolgáló utasításokkal küldje őket az országgyűlésre.³¹

Az országgyűlési szavazatok követelésével párhuzamosan folyik a városok belső szerkezetének átalakítása is. A leghaladóbbak világosan látják, hogy a választás demokratizálása nélkül a polgárság egészének helyzete sem javulhat. Ezt a következtetést a cenzor már nem engedi a nyilvánosság elé. A debreceni tudósító, K—oi—M így ír: „Mindaddig, míg a választási jog a polgárokra ily módon ki nem terjesztetik, a polgárok keserves elnyomott állapotának javulásáról még csak álmodni sem lehet.” (1843. márc. 16. OSZK) Hasonló gondolatok maradtak ki a szegedi levélből is. „a szabad választás mint a választási szabadság leglényegesebb része megbukott. S alá hullott vele sokunknak azon édesen táplált reménye is, miszerint Szegednek haladási lobogóját a többi városok során képzetünkben már legelől láttuk lengeni.” A választójog követelését a gazdag városi polgárság fel akarja használni a kizárólagos hatalom megszerzésére, azt akarják, hogy a képviselők a legtöbb adót fizető polgárok legyenek. KOSSUTH élesen elítéli a gazdag polgárság uralomvágyát, de a cenzúra ismét az erősebb oldalára áll. KOSSUTH tiltakozásából a legszenvedélyesebb szavakat kellett VERES Antal piros ceruzájának pótolnia: „Mi tehát ezen monstruosus vélemény célja, iránya? Semmi más, mint a bírtok aristocráciát egyedül s minden más elemet kizáró hatalomnak emelni, s ez által alkotmányunkat oly állapotba süllyeszteni, minőbe soha, még az ököljog legsötétebb korában sem süllyedt.” (1843. ápr. 6. OSZK)

A polgárság erősödésének, a nemzeti ipar fejlődésének egyik akadályja az érvényben levő vámrendszer. A védvámokkal kapcsolatban a cikkírók elkerülhetetlenül az osztrák-magyar kapcsolatokat fessegetik, a cenzor pedig ilyenkor könnyörtelenül közbeszól. Gróf PEJACEVICVS János vezércikke az osztrák védvámokról értekezik, amely kezdetben elősegítette az ipar fejlődését, de bizonyos fokon túl gátló erő lett: versenytárs nélkül elsorvasztja az ipart. A cikk helyén csak ennyi áll a lapban: „Vezércikkkel ez úttal nem szolgálhatunk.” (173. sz. 1842. aug. 28. OL) A kisebb húzások itt többnyire Ausztriára vonatkoznak: „nyersanyagainkat Ausztria dolgozza fel, de kész termékeinket nem veheti meg a rájuk vetett magas vám miatt.” (1842. jan. 27. OSZK) Másutt, az Iparműkiállítás kapcsán: „A Franciaországól behozott soda mázsánként csupán 12 1/2 kr vámot fizet, kérjük mi, mi kára volna Ausztriának, ha a magyar soda 2—3 frt védvám által némileg biztosítatván nekünk fizetné, amit most Franciaországnak fizet . . . Azért hát védvámot uraim a keletkező magyar műiparnak!” (1842. szept. 1. OSZK) Az iparegyesület működése ingerli a kormányt és a cenzúrát: nem kaphatott helyet a lapban az egyesület nyilvános leckéjéről szóló beszámoló, az önfeláldozó munka méltatása sem. (307. sz. 1843. dec. 10. OL)

Egységesen szigorú a cenzorok álláspontja a nemzetiségi kérdésben. Törléseikben a kormány „mérlegpolitika”³² tükröződik: a magyar nacionalizmus megnyilvánulásait fékezni próbálják, de a nemzetiségeket is csak addig támogatják, amíg Ausztria számára nem válhatnak veszélyessé.

A nemzetiségi mozgalmakról elsősorban a megyei tudósítások számolnak be, a húzások legnagyobb része innen való. A negyvenes években próbálják nemzetiségi területen is elterjeszteni a magyar nyelvet, s ez a nézeteltérések állandó forrása. Törölte a cenzor a *Nemzetellenes törekvések* című cikket (36 sz. 1841. máj. 5. OL), amely arról számol be, hogy a horvát iskolákban nem akarnak magyarul tanítani. Ezért maradt ki a 37. számból a pozsonyi lyceumról szóló tudósítás, amely a szlovákok ellenállásáról ír. Ugyancsak a nemzetiségek nyelvi követeléseiről szóló tudósítások maradtak ki a 48. és 50. számból is. A békesi tudósítás (T— a Levelezőkönyv tanúsága szerint TORMÁSY János³³ szintén nyelvi tevélettel indul ki, de követelésében tovább megy: „Zalának az Illyr gunydal eljátszását tudató levelében oly megjegyzésekkel osztottak a Rendek, hogy a nemzet méltóságát magasabban vélik ugyan díszleni, mintsem az egyesek bántalmait által sérülést szenvedhetne, a mennyiben mindazonáltal nem kerülheti el figyelmöket ama kényszerült állás, melybe az ezred tagjai

³¹ KOSSUTH erre vonatkozó, megjelent cikkeit felsorolja: KOSÁRY i. m. 387. A városok ügyéről, HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarországi történelméből*. Bp. 1886. II. 430—442. l.

³² ARATÓ Endre: *A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája*. Bp. 1955. 17—19. l.

³³ A Levelezőkönyv a szerkesztéssel kapcsolatos iratok közé tartozik, a beérkezett tevéleteket regisztrálja. TORMÁSY esetleg azonos a LOVASSY-per szereplőjével. A többi, betűvel szignált levelező azonosítása nem sikerült.

az idegen nemzetbeli ezredes parancsolatja helyezé, e nézetből épen abban találván sérelmet, hogy törvényeink ellenére a magyar ezredeknél idegen születésű tisztek alkalmaztatnak, amél fogva ez állapotnak mint az egész tény szülő okának megszüntetésére őfelségéhez alázatos felírást határoztak.” (1842. júl. 3. OSzK) A mérlepolitika elsősorban a magyarokat fékezte, s a szlávokkal szembeni passzivitás gyanússá tette a kormány szándékait. A Fejér megyei tudósításból (MESZLÉNYI Rudolf) BATHYÁNY felszólalása maradt ki: „A tisztelt gróf nyíltan kimondaná miként a kormány politicája, melynél fogva a folyton tartó s már a határ-őrsegek közt is elharapozó szláv mozgalmak ellen valami energicus lépést nem tesz, előtte megfoghatatlan.” (1842. okt. 27. OSzK).

A nemzetiségi kérdésben SZÉCHENYI véleménye lényegesen eltér KOSSUTHÓL: türelmet ajánl, az ellentétek szítását veszélyesnek tartja. Akadémiai beszédében a kormány szándékaihoz hasonlóan csillapítani próbálja a magyar nacionalistákat. Természetes tehát, hogy a cenzor kihúzza azt a zágrábi levelet, amely a beszédet magyarellenese- nek, károznak tartja. „Az illyr pártnak gr. Széchenyi István úr beszéde óta nem hogy csillapultak volna kedélyei, sőt még hosszabbra nőttek szarvai, s ez igen természetes, nem is foghatom meg, miként lehetett ezt előre nem látni és egy férfit a tisztelt gróf állásában s tekintélyében kilép s nyilvánosság előtt; a magyarokat — és pedig nem egy vagy más túlhevéskedőt, hanem az egész magyar nemzetet (csaknem egyedül saját személyének kivételével) összesen és egyenként az idegenajkiak ellenében maniacus igazságtalanságról vádolja, s a tótok, ilirek, stb. mozgalmait részint egyenesen dicséretes buzgalomnak, részint igen természetes reactionnak nevezé” (227. sz. 1843. márc. 5. OL)

Az 1843-as országgyűlésen a horvát és magyar ellenfelek ismét a nyelv miatt csapnak össze: az országgyűlésen a felszólalások nyelve a magyar lett, de a királyi leirat engedélyezi a horvát követeknek a latin nyelv használatát. Egymás után jönnek a tiltakozó levelek, és szaporodnak a húzások is. (A 276, 301, 312, 324 számából maradnak ki erre vonatkozó cikkek)

A horvát kérdéssel kapcsolatban természetesen KOSSUTH is megszólal, nem elégszik meg a megyékből érkező hírekkel, kommentálja is őket. A *Nemzetiségi és Kereskedési szövetkezet* című vezércikkből éppen a megyei értesülésekre utaló sorok hiányoznak (1842. febr. 20. OSzK), néhány hónap múlva a *Szláv confoederatio* „elmozdítottak a nyomtatástól”, helyette az *Arány és súlygyen* jelenik meg. A kihúzott vezércikkben summázza nemzetiségi politikáját: „A szláv, színezgetés, kézmósás ideje lejárt, s vele a kímélgető elnézegetés, a magyarnak, ha generositása nem méltányoltatik, az önfenntartás ösztönét kell éreznie . . .” (154. sz. 1842. jún. 23. OL) Ugyanezt a gondolatot később magánlevélben is megfogalmazza Kossuth: „Az engesztelés lehetőségének is vége van; — immár keskeny pallón állunk szemközt, vagy bukni, vagy dönteni kell, — e világon kettőnk számára nincs hely . . .”³⁴

Ausztria és a horvát kérdés kivételével a határon túlról érkező hírek között viszonylag kevés a húzás. A külföldi rovatból elsősorban azok a sorok maradnak ki, amelyek hazai eseményekre utalnak. A külföldi rovat húzásait egy szintén elmarasztalt mondat jellemezheti legjobban: az angol népinség követelményeit taglaló cikk így záródik: „Leányomnak mondom, menyem értsen belőle.” (1842. júl. 21. OSzK). A lipcei ügyvédegyesületről, amely a büntető eljárást akarja megreformálni: „Adjon isten sok jó sükert, nálunk is így kellene.” (1843. dec. 18. OSzK) Egy angol eset kapcsán: „Minő furcsa eset! A hivatalnokok parancs szerint erőszakoskodtak, mégis elmarasztaltattak! Ez sem minden országban történik ám!” (1842. dec. 29. OSzK) Akad sokkal csipősebb is: Indiában magas állványról mutogattak egy ritka nagyságú elefántot, az állvány leszakadt, és az alatta álló királyt agyonütötte . . . mondhatni, hogy nem csak Indiában van a királyság nagy marhák által veszélyeztetve.” (17. szám 1841. febr. 20. OL)

A környező államok hírei közül a lengyel és orosz beszámolókat rostálják meg. A szláv nemzetiségi mozgalmak erősödését látva KOSSUTH egyre határozottabban figyelmeztet a terjeszkedő pánszlávizmus veszélyére. Úgy látja, hogy kialakuló német illetve szláv egyesülés között az összeütközés elkerülhetetlen, lapja az orosz veszélyelleni harcra ösztönöz. A Szent Szövetség köteleke azonban még szilárdan áll, természetes tehát, ha a cenzúra a szövetségést védi.³⁵ WESSELÉNYINEK írott levelében panasolja KOSSUTH, hogy a szláv kérdésben a cenzúra különösen akadályozza,³⁶ ezért nem jósol nagy példány-

³⁴ Idézi: KOSÁRY i. m. 220. l.

³⁵ KOSÁRY: i. m. 224–225. l.

³⁶ *Tört. Tár.* i. h. (1842. IX. 12.) Az a WESSELÉNYI-cikk, amelynek kihúzására KOSSUTH utal a levelében, nem szerepel a kefelenyomatok között, talán ígérétéhez híven elküldte a cenzúra-példányt WESSELÉNYINEK. A szláv kérdésre vonatkozó húzások: 1842. nov. 27. OSzK, 226. sz. 1843. márc. 3. OL; 1843. ápr. 30. OSzK.

számot a Szózatnak sem.³⁷ A Szózat sikere egyébként KOSSUTH szerény reményeit sem váltotta valóra, s bármily óvatosan próbált is propagandát csinálni lapjában a műnek, a cenzúra törölte. (1843. jún. 25. OSZK)

Az 1837-es utasításban láthattuk, hogy politikai kérdésekben a cenzor — elvileg — önállóan döntött. Az általános utasítások azonban minden nyomtatott műre vonatkoztak, ezeket a *Pesti Hírlap* cenzúrázásánál is betartották.

A „királyi fenség” védelme Európa trónjaira is kiterjed. Kimaradnak mindig azok a cikkek, mondatok — bármilyen ártatlanok legyenek is —, amelyek valamilyen módon felkent személyeket sértenek. (Hazai vonatkozásban a bírálókat meg sem kockáztatja a *Pesti Hírlap*.) A spanyol anyakirálynőről, Krisztináról: „... *anyja ugyan a királynénak, de anyja több gyermeknek is, kiket azon szeretőjétől szült, kinek méltóságát, czímeit feláldozá.*” (86. sz. 1841. okt. 27. OL) JOINVILLE herceg brazil menyasszonyáról: „*A császári hölgyet nagyon braziliai műveltségűnek, azaz műveletlennek mondják. Szegény Joinville! és szegény Párizs, kecses hölgyeiddel!*” (1843. júl. 15. OSZK) MATA barcelói niai követ felségsértő szavai is természetesen kimaradtak: „... *csak örömkönnnyeket lehet egy király sírja felett hullatni.*” (1842. febr. 20. OSZK) Még szigorúbb a cenzor, ha a királyságról, a királyi hatalomról van szó. Kimarad Mária Antoinette sorsára utaló néhány mondat a nyilvánvaló következtetés miatt, amelyet a cikkíró meg is fogalmaz: „*Ne bízzatok el magatokat ti hatalmasok!*” (1842. júl. 3. OSZK) LAMARTINE beszéde a királyi felségjog tagadása: „... *Nem hiszem a souverainiságát oly isteni törvénynek, melly családoknak birtokjogot adna emberek felett... csak egy souverainiság létezik: az organizált társaságé.*” (1842. márc. 7. OSZK)

Szigorúan betartja a cenzor a vallás védelmére vonatkozó utasítást is. A legtöbb huzás jelentéktelenségében neveltséges. Kimarad egy cikk angol papról, aki elaludt a szószéken és majdnem összetörte magát, (27. sz. 1841. ápr. 3. OL) egy másik egy svájci cipészről, akit három évi fegyházra ítélték, mert „ésszerűtlenül nyilatkozott”, Mária fogantatásáról. (222. sz. 1843. febr. 16. OL) Bajorországban imákat terjesztenek teljes búcsúra, a cikk hozzászólja: „*Bizonyosan számosan lesznek, kik igyekezzenek ily könnyű árért megvásárolni az örök üdvösséget.*” (1842. jún. 26. OSZK)

Nem engedi a cenzúra azt sem, hogy a lap az egyház határozatait bírálja. Kimarad a spanyol kormány és a pápa vizzályáról szóló cikk: a lap önkényesen tartja a pápa döntését, aki átokkal sújtja Spanyolországot és megsemmisíti az egyházellenes intézkedéseket. (58. sz. 1841. júl. 21. OL) Egyházi érdekűnek ítéli a cenzor L. helység plébánosának esetét is, akit egy hetes fogságra és teológiai cenzúrára ítélték. (15. sz. 1841. febr. 20. OL) Nyilván az egyházi téma iránti érzékenységgel magyarázható az a rengeteg törés, amelyek a vegyesházasságok körüli huzavonákról számolnak be. Sok a törés a megyékből küldött tudósításokban, sőt a külföldi hírekben is, s a cenzorok mindenütt a katolikus egyház álláspontját védik.

Az utasítás védelmezi a törvényes hivatalokat, a felsőbb rendeleteket is. Nyilván erre támaszkodik a cenzúra, amikor törli a hivatali és megyei botrányokról beszámoló híreket.

A pesti élet botránykrónikája a *Fővárosi újdonságok* rovata, amelyet 1843 elejéig FRANKENBURG szerkeszt. A rovat kiváltságos helyzetét ő magyarázza meg *Emlékiratában*. Egy alkalommal elment HAVAShoz, hogy megkérdezze, miért húzta ki KOSSUTH vezércikkét a lapból. „Havas úr diplomacice mosolygott, ezután kezeit dörzsölve gonosz pillantással az ablakon át az utcára Schiller versét parodizálta: *Warum in der Ferne schweifen? sieh! das Schlechte liegt so nah. Még most sem merném ráfogni Havas úrra, mintha ez idézet által értelemre akarta volna adni, hogy a megyei dolgok helyett jobb lesz a városiakat, különösen a pestieket bolygatni, melyek az ő véleménye szerint, azóta, hogy őt főbírói hivataláról Treutter úr javára lemondani kényszeríték, oly keserves állapotba jutottak, hogy nem volt épen szükség kákán is csomót keresni, ha valaki azokat megtróni akarta.*” S bár kétségtelen, hogy a *Fővárosi újdonságokban* gyakran jelennek meg olyan cikkek, amelyekről alig tudjuk elhinni, hogy átjutottak a cenzúrán, a visszaéléseket kipellengérező cikkekből sok ki is marad.³⁸

A rovat első kihúzott tudósítása egy dunai szerencsétlenségről számol be. A 23. számban — ezúttal feltehetően valóban felsőbb utasításra — HAVAS nem engedi át a cikket, a 24-ben (1841. márc. 24. OL) azonban szinte lényeges változtatás nélkül megjelenik, sőt HAVASnak az sincs ellenére, hogy a balesetért a hatóságot hibáztatják. Egy mondatot még be is told: „*Ez, minthogy Budaiak leginkább a révészek, budai helyhatóság köréhez tartoznék leginkább.*” A 25. számból azonban az általánosabb bírálókat

³⁷ *Tört. Tár.* i. h. (1842. XII. 14.)

³⁸ FRANKENBURG: i. m. II. 122—124. 1.

törli: „nem azért vannak szemei a hatóságnak, hogy az igazság fénye előtt behunyódjon, hasonlók legyenek a tyúkszemhez, mely nyom, de nem lát . . .” (1841. márc. 31. OL) KARÁCSON és CZECH gyakrabban próbálják tompítani FRANKENBURG éles hangját, többször törölnek városi botrányokra utaló híreket.

A hivatalos hatóságok visszaéléseit bíráló cikkek közé kell sorolnunk azokat a tudósításokat is, amelyek felháborodott hangon számolnak be a katonaság véres önkényéről. A 48. sz. (1841. jún. 16. OL) kihúzott cikke szerint Késmárkon a katonaság meggátolja, hogy a városi poroszló doboljon és a tanács rendelkezéseit kihirdesse. Temesből ORMOS Zsigmond számol be ÁRVAY Mihály és társai haláláról, akiket egy kocsmai vita után fegyveres katonák gyilkolnak meg. (108. sz. 1842. jan. 9. OL) KARÁCSON a 145. számban (1842. máj. 22. OL) a szombathelyi tudósítást előbb piros tintával szelidíteni próbálja, majd feketével az egészet áthúzza, és aláírja: Sajtó alá nem bocsáthatik. A cikk egy szerencsétlen ifjú halálát írja le, akit a katonák lemészárolnak, mert nővérét védeni akarta. (Ezt a cikket CZECHNÉL próbálják átcsúsztatni, de ő is kihúzza a 147. számból.)

Pecsovis főispánokról, apró szolgabíró-zsarnokokról FRANKENBURG szerint nem lehetett írni³⁹ — s a húzásokat tanulmányozva igazat kell neki adnunk. A Vas megyei tudósító (—O—) Ikervár lakosainak peréről számol be, akik az úrbéri viszonyok miatt kerülnek törvényszék elé. A cikkíró kéri a földesurat, „a nemeskeblű gróft”, hogy a haza ügyei mellett ellenőrizze azokat is, akik a nevében ítélkeznek. (Ikervár Batthyány-birtok volt — 1843. jan. 20. OSZK). Alig enged át valamit KARÁCSON abból a cikkből, amely egy zágrábi úti biztos rémtettéről szól: lelőtt egy parasztot azért, mert a kertjén át vezetőd utat tilalma ellenére használta. (269. sz. 1843. júl. 30. OL) Megeskonkítja az udvarhelyszéki beszámolót is, kimarad a hajdúk kegyetlenségének leírása, akik kíméletlenül bánnak a tettenért sótolvajokkal. (272. sz. 1843. aug. 10. OL)

A hivatali tekintély védelméhez tartozik a cenzúra önvédelme is. Bár a lapok előzetes átvizsgálása köztudomású, a cenzúra mégis kínosan vigyáz, hogy a cenzori tevékenységre célzó mondatok ne kerülhessenek a lapba. KOSSUTH a 41. számban egyszer s mindenkorra meg akarja magyarázni, miért nem azonosak a megjelenő cikkek a beküldött levelekkel: „Nekünk e nehezteléssel párosult kérdések nagyon fájnak, mert hiszen kérdésére kiki feltalálhatja a feleletet, míhelyt megemlékezik, hogy lapjaink cenzuráltak.” (1841. máj. 22. OL) Vezérikkeiben is néhányszor keserűen kifakad: „. . . a közönség elébe kerülő eredmény néha két sor, mint utóbbi számunk első hasábján — és a nyájas olvasó asztalának öröme után duzzadt pamlaga vánkoslára dől, és unatkozva veti el a törpén született kínos hírlapot, mert hisz „nincs benne semmi érdekes” — egy másik pedig *microscop* alá tesz minden betűt, és gyanúsítást és érdeksérést és mit tudom, mit mindent talál, mert előre föllevé, hogy találni fog.” (45. sz. 1841. jún. 5. OL) Egy szó a harmadik műtételhez c. cikkében: „Láttátok a szegény madárkát, melyet a gyerkőcze felröppenni hágy, mint veszen irányt föl és fölfelé, míg a lábára kötözött czérnaszál megfeszül s a szegény pára földre zuhan. Ha ki lángoló honszeremmel keblében, s tiszta öntudattal a felől, hogy a hon boldog milly úton lehet, ösztönt érez a nemzethez szólni, leplezetlenül, híven, igazán, mint a tárgyhoz illő, s mint a cél méltósága kívánja, az jöjjön hozzánk kis időre csak, s a helyett hogy felejtve minden viszonyt, minden körülményt, miről beszélgetni nem igen lehet, de mit az utcai gyermek is ismer, ahelyett mondom, hogy minket leczkézne (!) miért nem szállongunk azon irányban, melyet magunknak tűztünk ki? jöjjön kísértsen meg, írjon, dolgozzék, s ha tapasztalható a föl-szállongás kínos vágyát, s mint a gyerkőcze szegény tollasa törött szárnyesonttal földön heve-rend, akkor elvárjuk leczkézését irányunk nem követése miatt. (1844. jan. 21. OSZK)

Szinte szó szerint ugyanazt akarja közölni a nyilvánossággal, amit WESSELÉNYINEK levélben írt meg. „Millió kínok közt, szívemésztők között, aminőkről elébb fogalmam sem volt, szülemlik meg az a kevés, ami közönség elibe jött; sokszor olly alakban, hogy szegyeneljük azt magunkénak vallani . . . szóval akkint vagyok, mint a szárnya szegett nyomorú madár, melynek már még kalitkájában sem szabad röppegetni.”⁴⁰

A preventív sajtóvizsgálat elleni támadás és a sajtótörvény követelése gyakran szerepel a megyei tudósításokban. OLGYAY Gáspár pozsonyi leveléből alig jelenik meg valami. Érveivel később is gyakran találkozunk a reformkori irodalomban: „. . . a statusnak is kötelességében áll arra alkalmat szerezni, hogy az emberi lélek az állatiság bilincsből kivergődvé szabadon működhessek . . . A status azt nem rendelheti, hogy senki tüzszerszámot ne tarthasson, mert azal embertársának házát felgyújthatja . . . nehogy a végrehajtó hatalom által megbízott egyedek s egyéb tisztviselők hatalmuk kiterjesztése által a törvényes rendet megzavarhassák, a bureaucratia illy tények köztudomására jutását akadályozza, a hírlapok függetlensége szükséges . . .” (1843. márc. 26. OSZK)

³⁹ FRANKENBURG: uo.

⁴⁰ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ. 1842. IX. 12. Tört. Tár, i. h.

Előfordul az is, hogy a cenzor nem a cikkek mondanivalóját ítéli el, hanem a megírás módjával nem ért egyet. A formaságokkal leginkább HAVAS törődik, s mi tagadás — nem egyszer igaza is van. Törli például a laphoz méltatlan hangon perlekedő cikkeket. Véget vet FEHÉR György és BALOGH János egyre inkább elfajuló vitájának a következő indoklással: „Ezen visszatortlást illy modorban megnem engedem.” (64. sz. 1841. aug. 11. OL) KARÁCSON a *Fővárosi újdonságokból* húzza ki az ingerült hangú támadást HORVÁTH Lázár ellen. (282. sz. 1843. szept. 14.)

A felsorolt húzások természetesen a *Pesti Hírlap* cenzúrázásának csak egyik oldalát, a cenzúra elveit és törekvéseit mutatják, a szerkesztő és a cikkírók módszereire, amelyekkel gyakran kijátszák a cenzúrát, a megjelent szövegek tanulmányozása szolgáltatathatna adatokat. (Ezek a próbálkozások néha sikertelenek, mint a külföldi rovat Indiára vonatkozó, „Ezópusi nyelven” írt utalásaiban láthattuk.) Az idézetekben a törléseknek csak kis töredéke szerepel, de értékelésük kulcsa nem a viszonylag nagy mennyiségben van. A cenzorok valamennyi számból törölnek, a számoknak azonban csak kb. 10%-ából marad ki fontos mondanivalójú cikk, kb. 35%-ból húznak ki kisebb cikket, vagy egy-egy cikkből fontos gondolatot, a lapok 55%-át csak lényegtelen törlés csönkítja. KOSSUTH szerkesztésében 365 szám jelent meg, jelöletlen, feltehetően KOSSUTH-tól származó vezércikket mindössze 7 számból húztak ki: *Ismét közmunkák* (48. sz.), *Büntető jog* (95. sz.), *Históriai tanulság* (99. sz.), *Részek* (csak egyetlen piros vonallal van áthúzva, a cenzor aláírása hiányzik róla, feltehetően tehát csonka, szerzője is bizonytalan — 124. sz.), *Szláv confoederatio* (154. sz.), *Adókövetési nézetek* (207. sz.) *Adó s az egyházi rend* (241. sz.) — KOSSUTHON kívül egyébként a reformkor sok más vezéralakjának kellemetlenkedett a cenzúra: a megcsönkított vagy kihúzott cikkek szerzői között szerepel PULSZKY (123. OL) LUKÁCS Móríc (212. OL) RÁDAY Gedeon (7. sz. OL), GOROVE István (1844. jan. 18. OSzK), WESSELÉNYI neve (lásd 36. sz. jegyzet).

A törlések gyakran rosszindulatúak, gyakran értelmetlenek, nem csoda, ha Kossuth nemegyszer felháborodottan tiltakozik. Arra a kérdésre azonban, hogy a cenzorok húzásainak ismeretében tudunk-e meg újat KOSSUTH politikájáról, nemmel kell válaszolnunk. A segítségükkel kialakított kép érthetővé teszi HAVAS kétségbeesését: a cenzúra valóban tehetetlen, ezért kell végül LANDERERRE bízni KOSSUTH eltávolítását, KOSSUTH szerkesztői zsenialitása meghiúsítja a cenzorok erőfeszítéseit, s bár ő maga sokszor panaszkodik a cenzúra „comicus ostobaságai” miatt, célját valóra tudja váltani, gondolatait kifejtheti a nagy nyilvánosság előtt. Tiltakozásának valódi oka a preventív cenzúra léte, nem elégti ki a felületes enyhülés, a lényegig hatol, s ez az alapokat is megingató ellenállás vezet majd 1848-ban a sajtószabadság kivívásához.

MAGDA KOVÁCS: DIE ZENSUR DER ZEITUNG „PESTI HÍRLAP“ (1841—1844)

Unter den Politikern des Reformzeitalters äußerte sich Lajos KOSSUTH am leidenschaftlichsten von der geisttötenden Wirkung der Pressezensur. Schon deshalb sind die erhaltenen Dokumente über die Zensur seiner Zeitung *Pesti Hírlap* interessant, denn sie gestatten einen Einblick in die Methoden der Pressekontrolle und geben ein Bild von dem Kampf ab, den KOSSUTH für die Propagierung seiner Grundsätze führte. Die Angaben können aus zwei Quellen zusammengestellt werden: Die Nationalbibliothek Széchényi verwahrt ein Exemplar, in dem die Streichungen mit Handschrift aufgezeichnet sind, im Landesarchiv befinden sich die zensurierten Bürstenabzüge.

Die Streichungen betreffen sämtliche Gebiete des Reformprogramms KOSSUTHS: die Besteuerung, die gleiche Beteiligung an den Lasten, das Strafrecht, das Stimmrecht der Städte, die Zollfrage, die Nationalitätenfrage, außerdem die Berichte über die Komitatsversammlungen, welche über die Reformvorschläge verhandelten, — alles heikle Probleme für die Regierungsstellen. Unter den vier Jahrgängen befindet sich nicht eine Nummer, wo keine Streichung vorkäme, der Zensorenwillkür strich von KOSSUTH selbst sieben Leitartikel aus den Korrekturfahnen. Dasselbe Los betraf auch die Artikel anderer hervorragender Politiker. Trotzdem sei festgestellt, daß das Zensuramt, dem die ständige Kontrolle und Bezähmung KOSSUTHS zur Aufgabe gemacht wurde, hier gründlich versagte. Den *Redakteur* vermochten die Zensurschikanen zu ärgern, doch das Porträt des *Politikers* ist, trotz der ungedruckten Artikeln, tadellos. Die Genialität des Schriftleiters Kossuth beweist der Umstand, daß er seine getilgten Gedanken an anderen Stellen seiner Zeitung, in anderer Form der Öffentlichkeit darzubieten verstand.

CSENDES KATALIN

A képviselőház könyvtárának Ghyczy Ignác-gyűjteménye

A parlamenti könyvtárak alapításának célja a törvényhozó testület törvényhozói munkájának gyakorlásához szükséges segédeszközök biztosítása és szolgáltatása. A parlament által létrehozott könyvtárak a törvényhozás munkájának elősegítésére elsősorban törvénytárakat és rendelettárakat szereztek be, majd bővült állományuk az állam- és jogtudományi, továbbá a társadalomtudományi szakirodalommal, a nemzetközi cserekapcsolat kialakulása folytán pedig más államok parlamenti irataival is. Kétségtelen, hogy a magyar országgyűlés sem nélkülözhetette a szóbanlevő irodalom közvetlen használatát, mert törvényhozói munkájához feltétlenül szüksége volt a korábbi országgyűléseken hozott törvényekre, rendeletekre. A XIX. század második feléig azonban az ország politikai helyzetéből adódóan, országgyűléseket rendszeresen nem tarthattak s az országgyűlések helye is a körülmények szerint változott. A magyar képviselőház könyvtára a kiegyezés után rendszeresen ülésező parlament szükségszerű intézményeként létesült és a dualizmus időszakában megélenkült parlamenti élet következtében, a könyvtár állományát a törvényhozás munkájának szolgálatában folyamatosan alakították ki.

A képviselőház könyvtárának ezt a lassan fejlődő állományát időnként — tartalmi és mennyiségi szempontból egyaránt — bőkezű ajándékozók is növelték. A csupán néhány éve működő könyvtár jelentős lendületet kapott 1872-ben. Az országgyűlés egyik volt képviselőjének, GHYCZY Ignácnak Nagyigmádon összegyűjtött könyvtárát, halála után, örökösei a képviselőház könyvtárának adományozták.

GHYCZY Ignác 1799-ben született Tatán s 1870-ben ugyanott halt meg. Az Eszterházy-féle tatai uradalomnak, majd 1849—1864-ig István és József főhercegek magyarországi uradalmainak kormányzója volt. A birtokok művelését a maga korának lehetőség mellett magasfokú fejlettségre emelte és a mezőgazdaság ügyét mindenütt pártfogólag támogatta. Hatékonyan résztvett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület működésében. Az úrbéri rendezéseknél a jobbágyság érdekeinek védelmében tevékenykedett, amiért az egyszerű paraszti nép nagy tiszteletben részesítette. Két ízben is országgyűlési képviselővé választották.

SOMSSICH Pál, a képviselőház elnöke, a képviselőház 1872. március 11-i ülésén bejelentette, hogy a Ghyczy-örökösök ajándéklevélben ajánlották fel GHYCZY Ignác könyvtárát a képviselőháznak.¹ PÉCHY Tamás képviselő általános helyesléssel fogadott kívánságára az egész levelet felolvasták:

„Mélyen tisztelt képviselőház!

Boldogult édes apánk, Ghyczy Ignác, nem csekély szeretet és szorgalommal egy könyvtárt gyűjtött össze, mely az ahhoz tartozó hírlapokon kívül mintegy 6 400 munka, illetőleg 20 000 kötetből állhat s melyre nézve ismételten nyilvánítá azon szándékát, hogy azt közcélokra szentelendi.

¹ Az 1869—72. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 22. köt. 278—279. p.

Mély tisztelettel alulírottak, boldogult Atyánk emléke iránti őszintén érzett kegyeletünk által vezéreltetve, nem tudnánk e könyvtárnak szebb és Atyánk hazafias érzelmeihez illőbb rendelkezést adni annál, mintha ezt ezen mélyen t. képviselőháznak, melynek boldogult Atyánk tagja volt, felajánljuk kebelbeli könyvtára szaporítására.

Korántsem kívánunk e könyvgyűjteménynek a valódinál nagyobb értéket tulajdonítani, hisszük azonban, hogy az tartalmaz olyan műveket, melyek egy szerény honpolgár magánkönyvtárának díszére válnak és emellett a mélyen t. képviselőház könyvtárában is helyet érdemelnek.

Amidőn tehát a kérdéses könyvgyűjteményt ezennel felajánljuk, esedezünk a mélyen t. képviselőház előtt: méltóztassék szerény adományunkat kegyesen elfogadni.

Ha azután e kérésünkhöz annak teljesítése reményében még egy további, Atyánk iránti kegyeletünk által sugalt kérelmet is szabad csatolnunk, úgy ez oda terjedne; kegyeskedjék ajánlatunk elfogadása esetén, egyszersmind elrendelni azt is, hogy az átadandó könyvek kötetenként egy, boldogult Atyánk nevét kitüntető bélyegnyomattal láttassanak el.

Ghyczy Béla, Imre, Gyula, Géza, Dénes és
Ida²

A képviselőház a gyűjteményt elfogadta és jegyzőkönyvileg köszönetét fejezte ki. Határozatban kimondta, hogy az adományozó örökösök kívánsága szerint a köteteket GHYCZY Ignác nevét feltüntető bélyegzővel látják el.

Az átvétel, a könyvek megfelelő elhelyezése szempontjából, a könyvtárnak rendkívül nehéz feladatot jelentett. Az örökösök következetesen szorgalmazták a gyűjtemény elszállítását, mert azt Nagyigmádon igen kedvezőtlen körülmények között, deszkaládákban tárolták. A meglévő könyvtári helyiségek viszont az ajándékozott könyvek befogadására elégtelenek voltak.

A folyó — 1872. évi — országgyűlésen a képviselőház egyik képviselője megbízást kapott a könyvgyűjtemény átvételére azzal a feltétellel, hogy a könyveket tartalmazó ládákat az ülészak befejezésével valamelyik osztály üléstermében, vagy egy ideiglenesen kibérelhető, megfelelő raktárban helyeztesse el. Az ülészak befejezése után az ügyintézészt Kovácz László háznagy bonyolította le és 1872. november 7-én jelentette a képviselőháznak, hogy a Ghyczy-féle gyűjteményt átvette. A képviselőházban azonban 92 láda befogadására alkalmas helyiségek nem álltak rendelkezésre, azért azokat egy újonnan bérelt könyvtári helyiségbe helyeztette el.³ A Ghyczy-féle könyvtár tehát már a képviselőház birtokában volt, de még ládába becsomagolva. Rendezése és végleges elhelyezése még hosszú évekig nem történt meg.

Az 1873. március 4-i képviselőházi ülésen ismételten szóba került a Ghyczy-könyvtár ügye.⁴ A könyveket bérelt helyiségben még mindig felbontatlanul ládákból tartották. Elhelyezésüket feltétlenül fontosnak és célszerűnek látták a Sándor utcai képviselőház épületében, s a Könyvtári Bizottság javaslatára a könyveknek a képviselőház társalgójában, az étterem egyik részében, az elnöki előszobában, és a társalgó melletti két folyosón felállított szekrényekben biztosítottak helyet.

A gyűjtemény elhelyezése után megkezdődhetett a könyvek rendezése. A ládákból kicsomagoltak 6 387 művet, 14 500 kötetben. Ebből 1873-ban feldolgozták a „Ghyczy Ignác 1872” jelű bélyegzővel ellátva 2021 művet 5876 kötetben.⁵ A gazdasági és hadtudományi munkák és regények egy részét, az iskolai és „ájtatossági könyveket” visszatekették a ládába, de a Ház 1873. december 20-i ülésén elrendelte a gazdasági és hadtudo-

² PANKA Károly: *A Képviselőház Könyvtárának története.* [Bp. 1917.] 16. p.

³ NAGY Miklós: *A könyvtár története és katalógus rendszere.* — Az Országgyűlés Könyvtárának katalógusa. 1. Közjog és közigazgatási jog. Bp. 1929. VIII. p.

⁴ *Az 1872—75. évi országgyűlés képviselőházának naplója.* 5. köt. 255—257. p.

⁵ *Az 1872—75. évi országgyűlés képviselőházának irományai.* 9. köt. 33—34. p.

mányi művek felvételét is.⁶ Az ajándékkönyvtár egy részét tehát, helyszűke miatt nem sorolták be a képviselőház könyvtárának állományába, más részét pedig a parlamenti könyvtár gyűjtési keretén kívül esőnek nyilvánították.

A képviselőház könyvtárának régi magyar könyvekben való gazdagsága főképpen a Ghyezy-könyvtárból ered, amely sok XVII–XVIII. századi könyvet tartalmazott. Ebből a gyűjteményből kerültek a könyvtár birtokába pl. KATONA István történeti munkái, FEJÉR György: *Codex diplomaticusai*, az 1848–49. év eseményeire vonatkozó művek, az 1830–1869. években megjelent bel- és külföldi hírlapok, továbbá jogi, államtudományi és történeti munkák, amelyeknek akkori értékét a szakértők húszezer forint-ra becsülték.

1878-ban a gyűjteményből még mindig mintegy 57 ládában őrzött, be nem osztott könyv várt elhelyezésre. Ezeket a ládákat a Sándor-utcai képviselőház alsó folyosóján tartották. A meglehetősen nyirkos helyiségekben a további zárt tárolás már nem volt tanácsos. A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság ebből a még be nem osztott anyagból a 14 ládát kitevő államtudományi, gazdasági, történelmi és földrajzi, útleírási és néprajzi munkákat állományba veendőnek ítélte. A további be nem osztott könyveknek, kb. 2400 kötetnek az elhelyezésére, illetve más intézményeknek történő átengedésére vonatkozóan — nehogy azok a nedves folyosókon megsemmisüljenek — a szépirodalmi műveket illetően a Nemzeti Múzeum igazgatójától, a mezőgazdasági művekre vonatkozóan pedig az Országos Magyar Mezőgazdasági Egyesülettől kértek véleményt.

A Nemzeti Múzeum igazgatója annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kérdéses művek közül a Nemzeti Múzeumnak és az Egyetemi Könyvtárnak engedélyezzék, hogy a rendeltetésüknek megfelelő munkákat kiválasszák s a fennmaradó részre vonatkozóan javasolta, hogy azt a Budapesten működő állami tanítóképezdék között osszák fel. Az OMGE válaszában azt javasolta, hogy a mezőgazdasági műveket az egyesületnek, amennyiben ott feleslegesek volnának az István-telki földművesiskola, a budai vincellérképezde és vidéki, oly gazdasági egyesületek között osszák szét, amelyek könyvgyűjteményüknek rendezését már megkezdték illetve, amelyek már egy gazdasági könyvtár alapját megvetették.

A Ghyezy-örökösöktől levélben kértek hozzájárulást a tervezett szétosztáshoz, akik nyilatkozatukban kijelentették, hogy hozzájárulnak a képviselőház intézkedéseéhez, kérve, hogy a gyűjteményből átadandó könyvekbe is kerüljön be a „Ghyezy Ignác 1872”-féle bélyegző.

1878. március 22-én tárgyalta a képviselőház a Ghyezy-gyűjtemény szétosztásával kapcsolatos teendőket.⁷ Az előzmények alapján a Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság együttesen tette meg javaslatát. Tekintettel arra, hogy az 57 láda teljes tartalma a képviselőházban nem tárolható, az együttes bizottság kérte, hogy

1. 14 láda könyv a Ház könyvtárába legyen besorolva,
2. 1590 kötet a múzeum, az egyetem és az állami tanítóképezdék könyvtára,
3. 810 kötet a gazdasági egyesület, az István-telki földművesiskola és a vidéki gazdasági egyletek számára

(a Ghyezy-féle bélyegzővel ellátva) átadható legyen.

A javaslat igen élénk vitát váltott ki. Felmerült, hogy a fővárosi tanítóképezdék mellett a fővárosi tanítótestületeket is részesítsék az ajándékban, hiszen az országnak érdeke, hogy a tanítók magukat képezzék. A képviselők hangsúlyozták:

⁶ Az 1872–75. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 8. köt. 346–347. p.

⁷ Az 1875–78. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 16. köt. 175–177. p.

„... meg vagyunk kötve abban, hogy jólétüket előmozdítsuk, sőt rossz financiaink miatt abban is, hogy szellemi kiképzésük emeléséhez kellő számú fillérrel jelenleg hozzájárulhassunk. ...”⁸

SIMONYI Ernő a Könyvtári Bizottság egyik tagja tiltakozott az ellen,

„... hogy ezen könyvtár, ezen gyűjtemény, amely annyi nehézség és fáradság és költség által gyűjtetett össze, csak azért mert ebben a pillanatban a helyiség annak illő felállítását meg nem engedti, szétszórassék, feldaraboltassék ...”⁹

Sajnálatosnak tartotta, hogy PULSZKY Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójának ismételt meghallgatása és véleménye ellenére — aki ezúttal már a gyűjtemény együtt tartását javasolta — végül mégis szétszortják a könyveket. Szerinte nem lehet mérvadó, hogy az elhelyezésre nincs megfelelő helyiség, mert előbb-utóbb szükségessé válik az új országház építése s akkor majd megfelelően lehet határozni a gyűjteménybe tartozó művek elhelyezését, raktározását illetően.

Az előadó véleménye szerint

„... ennek a könyvtárnak szétszortandó része nem egyenesen törvényhozási tárgyat képez ...”

SIMONYI Ernő ellenvéleménye pedig az:

„... hogy törvényhozási tárgyat foglal magába minden könyv, mert a törvényhozás figyelmének mindenre ki kell terjedni és azért én sem a gazdasági műveket, sem a szépirodalmi műveket a könyvtárból ki nem szorítanám ... azok éppennygy képezhetik a könyvtárnak alkatrészét, mint bármely más államtudományi vagy történelmi munkák. Ha azt mondjuk, hogy a képviselőházba nem valók a szépirodalmi művek, ugyan kérdem, hát inkább valók az állami tanítóképezdébe; azok inkább vannak qualificálva regények olvasására, mint a képviselők? Többet tanulnak-e a regényekből mint a képviselők, ha üres idejüket erre akarják fordítani? ...”¹⁰

„... Á mi a regényeket illeti, oly rideg prózai dolgokkal foglalkozunk, hogy jó esik regényeket is olvasnunk. Tartsuk meg a könyveket annyival is inkább, mert az adományozó intenciója is az volt, hogy azok a képviselőház tulajdonát képezzék ...”

mondotta felszólalásában REMETE Géza képviselő.¹¹

A vita eredményes lezárása képpen a Könyvtári Bizottságnak a szétszortásra vonatkozó javaslatát és a felszólalásokban elhangzott módosításokat mellőzték, és végül is 63 szavazattal 46 ellenében SIMONYI Ernő indítványát fogadták el, amely szerint a gyűjteményt az új országház felépítéséig együtt tartják, amikor majd annak idején megtartására vagy szétszortására vonatkozóan határozni lehet.

1878. június 25-én a képviselőház elfogadta a közte és Pest városa között fennálló, a Sándor utcában levő (ma Budapest, VIII., Bródy Sándor utca 8.) országházra vonatkozólag megkötött szerződésnek újabb 10 évre történő meghosszabbítását.¹² Megfelelő könyvtári helyiségek biztosítása céljából időközben Ybl Miklós építéssel az országház helyiségeit tüzetesen átvizsgáltatták. Szakértői vélemény alapján az országház felső emeleti csarnoka mögött levő két folyosó alkalmas volt a szükséges szekrények elhelyezésére, illetve felállítására, az amelynek egyike az un. honvéd-irodába, a másik pedig a VII. osztály termébe s a háznagyi segéd szobájába vezetett. Ybl Miklós — akinek tervei szerint a képviselőházat 1865-ben felépítették — ezeknek a folyosóknak mind a tartó-

⁸ Uo. 176. p.

⁹ U. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 177. p.

¹² Az 1875–78. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 18. köt. 293–294. p.

gerendáit, mind a padlózatát elég szilárdnak jelentette ki ahhoz, hogy a könyvekkel súlyosan megrakott szekrényeket veszélyeztetettség nélkül elbírják. A nagyobb biztonság kedvéért azonban a Ház elnökének megkeresésére a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, szakértő-bizottságok által, hivatalosan is megvizsgáltatta a folyosókat. A szakértők a kérdéses folyosóknak bizonyos fokú megerősítését javasolták. Ezeknek a munkáknak az elvégzetéséhez és a könyvszekrények elkészítéséhez szükséges költségvetést a Gazdasági Bizottság benyújtotta s az intézkedések megtételével a háznagyot bízták meg. A szükséges javításokat a nyári szünet alatt végeztették el.

A Ghyecy-gyűjteménynek a képviselőház könyvtárában történő megőrzésére vonatkozó intézkedések azonban, sajnos, csak néhány évre biztosították a könyvek együtt tartását. 1886-ban a Ghyecy-könyvtár ügye ismét napirendre került és megindult az a folyamat, amely fokozatosan megbontotta az örökösök által átadott gyűjtemény egységét és előidézte szétesését, a képviselőházi könyvtár egyik állományrészének pótolhatatlan veszteségeit.

1886 tavaszán az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ismételten kérvényt adott be a Ghyecy-könyvtár mezőgazdasági szakirodalmának átadása iránt. A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság előzetes tájékozódás alapján, ismét közös jelentést adott a képviselőháznak, amelyben többek között közölte, hogy a szóban forgó mezőgazdasági szakanyag kb. 700 mű, azonban a mezőgazdasági szakirodalmat — korszerű értelemben — csak nagyon hiányosan képviseli és sok elavult művet tartalmaz.^{12a} Az együttes jelentés arra hivatkozott, hogy az egyre nehezebb, szűk helyi viszonyok között, a mezőgazdasági könyvek akadályoznak a használatban levő könyvek elhelyezési lehetőségeit és így határozottan a képviselőház szakkönyvtárának terhére vannak. Az 1878. március 22-i ülésen a képviselőház 4021 számú határozatában kimondta ugyan a Ghyecy-féle könyvtár együtt tartását,¹³

„... a könyvtár forgalmából merített tapasztalás azonban azt bizonyítja, hogy eltávolításuk nem fog a könyvtár hátrányára szolgálni...”¹⁴

A jelentés további szövegéből kiderül, hogy az elmúlt 8 év alatt nem történt jelentős változás a Ghyecy-gyűjtemény állományba vételét illetően és a mezőgazdasági szakirodalom nincs belefoglalva a képviselőház könyvtárának keretébe.

A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság véleménye az, hogy a korábbi határozatokkal ellentétben a könyveknek pontos jegyzék szerinti átadása, minden kötetnek a Ghyecy Ignác és a képviselőház könyvtára bélyegzővel való ellátása, a képviselőház tulajdonjogának határozott fenntartása mellett, engedjék át a könyveket olyan feltétellel, hogy ha bármikor elhatározná a képviselőház a mezőgazdasági szakirodalomnak a könyvtár állományába történő felvételét, vagy a helyiségek változása következtében a Könyvtári Bizottság kívánatosnak vélné a könyvek visszavételét, az OMGE köteles legyen azokat minden nehézség nélkül visszaadni.

A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság együttes jelentését a képviselőházban PULSZKY Károly előadó terjesztette elő.¹⁵ A képviselőház a javaslatot elfogadta és hangsúlyozottan a tulajdonjog fenntartása mellett elrendelte, hogy az átadás a könyvek pontos „lajstromozása” mellett történjék. A képviselőház 1886. június 25-i, 2837. sz. alatt hozott határozata alapján¹⁶, a Könyvtári Bizottság a Ghyecy-féle könyvtárból a mező-

^{12a} Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 14. köt. 256—257. p.

¹³ Az 1875—78. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 3. köt. 279—280. p.

¹⁴ Ld. 12a. jegyz.

¹⁵ Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. 354. p.

¹⁶ Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 2. köt. 429. p.

gazdasági vonatkozású szakkönyveket és folyóiratokat — 780 mű, 1356 kötetben — jegyzék kíséretében, a korábban közölt feltételek mellett 1886. október 9-én átadta az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek.

A Ghyczy-könyvtárral kapcsolatos nézetek az esztendők folyamán többször és sajnálatos módon negatív értelemben alakultak. 1892-ben a Könyvtári Bizottság javaslata már arra irányult, hogy további könyvmennyiség is átengedhető legyen. Nyilvánvalónak tartották ugyanis, hogy a képviselőház könyvtára a főfeladatát képező politikai szakirodalom gyűjtése mellett később sem illeszti a könyvtár állományába azokat a műveket, amelyeket a Ghyczy-gyűjteményből eddig is keretén kívül esőnek nyilvánított.¹⁷ Hiábavalónak bizonyult néhány képviselőnek a gyűjtemény együtt tartására való törekvése, s mindhiába hozott a képviselőház határozatot annak a könyvtár keretében történő megőrzésére, a súlyos helyhiánnyal való küzdelem újra és újra felvetette a feleslegesnek vélt művek szétosztását. A két nézet harcában végül is a gyűjtemény szempontjából a lehető legkedvezőtlenebb megoldás valósult meg: a könyveket szétosztották s ezzel a gyűjtemény egysége súlyosan megkárosult.

A Könyvtári Bizottság javaslatát az 1892. június 18-i képviselőházi ülésen terjesztették elő.¹⁸ A javaslat azt hangsúlyozta, hogy GHYCZY Ignác még életében többször ki nyilvánította, hogy könyvtárát közeclokra kívánja fordítani és az örökösök is, akik a könyvtárát felajánlották, közölték, beleegyeznek abba, hogy a képviselőház könyvtára bizonyos könyveket más intézményeknek átengedhessen. A javaslat hangsúlyozta, hogy a könyvek a képviselőház helyeiségeiben helyhiány miatt amúgy sem helyezhetők el és ha az új országházban erre megfelelő helyiségek rendelkezésre is állnának, a könyvtár gyűjtőkörén kívül eső szakirodalom gyűjtése akkor sem képezheti a könyvtár feladatát. A Könyvtári Bizottság ezért azt a javaslatot tette, hogy a képviselőház határozatilag mindja ki, miszerint a fel nem dolgozott könyvek bizonyos feltételek mellett megfelelő közintézményeknek átadhatók legyenek. Ennek feltételeit az OMGE-nek átadott könyveknél meghatározott módon állapították meg.

A képviselőház a Könyvtári Bizottságnak ezt a javaslatát 879. számú határozatával elfogadta.¹⁹ A határozatok végrehajtása azt eredményezte, hogy a Ghyczy-gyűjteményből a könyvtár szakrendszerén kívül esőnek nyilvánított művek további különböző intézményekhez kerültek.

KÜFFER Béla, a képviselőházi könyvtár vezetője az intézmények megbízottaitól könyvtárak érdeklődési köre és terjedelme iránt tájékozódott. Ennek alapján megkezdődött a szétosztandó könyvek megfelelő szakcsoportosítása. A rendezés céljaira elzárták a képviselőházban az emeleti karzati folyosót, két utcai osztálytermet és a gyorsiroda nagytermét. A szétosztandó könyveket négy csoportba helyezték el: a három intézmény anyagát külön-külön terembe, a negyedikbe pedig a könyvtárnak megmaradt részét. A szétosztásra került könyvekből ugyanis visszatartottak 1243 művet, amelyekkel a képviselőház könyvtárának egyes régi szakjait kiegészítették. Megtartottak továbbá olyan XVIII—XIX. századi magyar irodalmi termékeket, amelyekből új szakokat képezve, a könyvtár értékének növelésére törekedtek.²⁰

A folyamodó intézetek közül:

1894. január 16-án a Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete Könyvtárnak 207 kötet

1895. július 30-án a Nógrádmegyei Múzeumi Társulatnak 3536 kötet

1895. szeptember 30-án a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak 734 kötet

¹⁷ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 4. köt. 53—54. p.

¹⁸ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 4. köt. 256—257. p.

¹⁹ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 1. köt. 237. p.

²⁰ Országos Levéltár. K2. Országgyűlési Levéltár. 28. csomó. B. XVIII. 4. csoport. 1. csomó.

könyvet engedtek át a hozott határozatoknak megfelelő körülmények között. 1886-ban az OMGE-nek és az itt felsorolt további három intézménynek — a tulajdonjog fenntartásával és azzal a kikötéssel, hogy az illető engedményes intézetek, ha a képviselőház kívánná, azokat visszaszolgáltatni kötelesek lesznek — a Ghyczy-féle gyűjteményből összesen 5833 kötetet engedtek át. A Ghyczy-könyvtár eredeti állománya tehát az 1890-es években szétszóródott s néhány évtizedre a gyűjteménnyel kapcsolatos kérdések teljesen háttérbe szorultak.

A könyvtár az 1890-es években jelentette meg első nagy, összefoglaló katalógusát és különböző állományrevíziós munkálatokat is folytatott. Ugyanakkor ezekben az években a könyvtár már felkészült az új Országházba történő átköltözésre, amelyre 1902 nyarán, a parlamenti szünet alatt került sor.²¹ A könyvtár véglegesen otthonra talált az Országház kupola alatti köröndjéből nyíló földszinti és félemeleti helyiségekben és a Dunára néző galériás nagyteremben. Megkezdődött az állomány rendezése, raktári elhelyezése és a könyvtári hivatali helyiségekben megindulhatott rendezett körülmények között a szakmai munka.

A Ghyczy-gyűjteményből 1907-ben a Könyvtári Bizottság újabb adományozást bonyolított le. Tekintettel arra, hogy a képviselőház hiteles irományaiban és naplóiban erre vonatkozóan tudósítást nem találtunk, feltételezhető, hogy ez az ajándékozás a képviselőház jóváhagyása nélkül, a Könyvtári Bizottság belső intézkedése folytán jött létre. NAGY Miklós könyvtárigazgató, a könyvtár 1929-ben megjelent nyomtatott katalógusának előszavában²² tájékoztat arról, hogy a Könyvtári Bizottság a Ghyczy-könyvtárral átvett, az 1840-es évekből származó szépirodalmi folyóiratokat — amelyekben Petőfi Sándor verseit közölték és amelyekben róla szóló közlemények jelentek meg —, ajándékképpen a Petőfi-háznak engedte át. Ugyanerről az ajándékozásról PANKA Károly is ír *A Képviselőház Könyvtárának története* című tanulmányában.²³

A Ghyczy-könyvtár hírlapállománya annyira értékes és jelentős volt, hogy 1912–1913-ban elhatározták hírlaposztály felállítását, amelynek egy részét ezek a hírlapok képezték volna.²⁴ Az első világháború eseményei ezeknek a terveknek a megvalósítását elodázták, később pedig végérvényesen lekerült a Könyvtári Bizottság napirendjéről és soha nem jutott el a megvalósításhoz.

A Könyvtári Bizottság kezdeményezésére 1928-ban megindult az ideiglenesen átengedett művek visszaszerzése. NAGY Miklós könyvtárigazgató az 1928. május 24-i könyvtári bizottsági ülésen jelentette,^{24a} hogy a képviselőház volt elnökének, GHYCZY Kálmán emlékiratainak és levelezésének sajtó alá rendezése kapcsán, tanulmányozta a képviselőház könyvtárának adományozott Ghyczy-könyvtárra vonatkozó iratokat. Tájékoztatta az ülésező Könyvtári Bizottságot arról, hogy a képviselőház az ajándék-könyvtárból különböző időben, különféle intézményeknek jelentős mennyiségű könyvet átengedett. Azt javasolta: értesítsék az intézményeket, hogy a képviselőház a tulajdonjogot továbbra is fenntartja. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a Könyvtári Bizottság „megdöbbenéssel értesült” az átengedésről s elhatározta, hogy a könyvek visszaszerzé-

²¹ A minisztertanács 1892-ben az Országház Építő Tanácsa Végrehajtó Bizottságához kérelemmel fordult, hogy az ezredéves ünnepély alkalmából az új országház valamely megfelelő helyiségében tarthasson díszülést a törvényhozó testület. Ezért az eredeti építési programtól eltérően módosítások történtek. Az ünnepségek idejére — 1896-ra — az épületet külsőleg egészen, belsőleg pedig az ünnepség céljaira szolgáló részeiben elkészült. A millenáris díszülést a kupolacsarnokban tartották.

²² NAGY Miklós i. m.

²³ PANKA Károly i. m.

²⁴ PANKA Károly i. m.

^{24a} A képviselőház könyvtári bizottságának jegyzőkönyve. Kézirat.

séhez a képviselőház hozzájárulását kéri. A képviselőház elé terjesztett javaslat hang-súlyozta, hogy miként a Ghyczy-könyvtár állománya egy részének ideiglenes átengedéséhez a Könyvtári Bizottság kezdeményezésére járult hozzá annak idején a képviselőház, éppúgy a Könyvtári Bizottság kötelessége most — amikor az Országház épületében elegendő férőhely áll a könyvtár rendelkezésére — a szükséges lépéseket kezdeményezni, hogy a képviselőháznak egy újabb határozata alapján a tulajdonjog fenntartásával elajándékozott kötetek a szóban forgó intézményekből visszaszerezhetők legyenek.

A képviselőház elfogadta a javaslatot és 1928. július 12-én felhatalmazást adott a Bizottságnak a művek visszaszerzésére.²⁵ A Bizottság ennek alapján megtette a szükséges intézkedéseket, amelyeknek eredményeit az 1930. december 11-én tartott ülésén tárgyalta meg és a képviselőháznak a Könyvtári és Múzeumi Bizottság 1104. számú jelentésében részletesen beszámolt:

„A Királyi Magyar Természettudományi Társulat az átengedett 734 kötetből visszaadott 625 kötetet, elveszett 109 kötet, amely hiány pótlásául átadott a saját kiadványaiból 66 kötetet. Így a tényleges veszteség 43 kötet.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület visszaadott 1356 kötetből 1048 kötetet. Elveszett 308 kötet.

A Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete visszaadott a 207 kötetből 200 kötetet. Elveszett 7 kötet.

A Nógrádmegyei Múzeumi Társulat visszaadott az átadott 3536 kötetből 3505 kötetet. Elveszett 31 kötet.

Az összes veszteség tehát 455 kötet, illetve leszámítva a Királyi Magyar Természettudományi Társulat által pótlásképpen adott 66 kötetet, a tényleges veszteség 389 kötet. . . .”²⁶

A veszteségeket illetően a Bizottság úgy vélte, hogy az átengedéstől számított hosszú idő — 44, illetve 36 év — után nem volna méltányos az intézményeket a hibájukon kívül támadt hiányok pótlására, illetve azok értékének megtérítésére kötelezni.

A Könyvtári és Múzeumi Bizottság 1104. számú jelentése azonban, tárgyi adatszolgáltatás szempontjából hiányos volt. Mindig „kötetekről” szólt, a „művek” szerinti megkülönböztetést sajnálatos módon mellőzte. A Ghyczy-könyvtár állománya tehát a jelentés dején, 1930. decemberében a következő képet mutatta:

1. A Ghyczy-könyvtár eredetileg 6382 műből, 14 500 kötetből állott.
2. A négy intézménytől a részükre átengedett 5833 kötetből a könyvtár visszaszerzett 5378 kötetet s ezek szerint 455 kötet hiány mutatkozott.
3. A könyvtár 1873-ban 2021 művet 5876 kötetben
1894-ben 1243 művet 1888 kötetben
összesen 3264 művet 7764 kötetben

siorolt be a képviselőházi könyvtár állományába.

A Könyvtári és Múzeumi Bizottság jelentésében azt is kimondta, hogy a visszaérkezett könyveket különgyűjteményként fogja kezelgetni. Ennek megvalósítására azonban sem a visszaérkezést követő években, de még évtizedek múltán sem került sor a különgyűjtemény fogalmát meghatározó módon. A Ghyczy-gyűjtemény egységének megbontása nemcsak a könyvtár számára jelentett veszteséget. Művelődéstörténeti szempontból is pótolhatatlan károsodás ért egy olyan XIX. századi könyvgyűjteményt, amely a maga korának jeles gazdasági szakirodalmát foglalta magába és tükrözte egy értékes magánkönyvtár állományát. A Ghyczy-könyvtár szétosztása következtében keletkezett veszteségek miatt megszűnt annak a lehetősége, hogy az eredeti gyűjtemény rekonstruál-

²⁵ Az 1927—32. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 15. köt. 147—148. p.

²⁶ Az 1927—32. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 23. köt. 359—360. p.

ható legyen. A visszaérkezett könyvek ömlesztve heverték különböző helyiségekben. Ez a körülmény, nem kevésbé a második világháború alatti védelmi intézkedések során végrehajtott átcsoportosítások azt eredményezték, hogy a tényleges feldolgozás idejére sajnálatos módon még újabb hiányok keletkeztek.

1946-ban a Nemzetgyűlés Könyvtára igyekezett tisztázni a Ghyeczy-könyvtár tényleges állapotát és felmérései alapján hozzávetőlegesen kimutatta a be nem osztott rész kötettségét. Pontos adatok csak a Ghyeczy-könyvtár teljes és végleges beosztása után válhattak nyilvánvalókká. TRÓCSÁNYI György, a Nemzetgyűlés Könyvtárának főigazgatója felterjesztésében kérte a Könyvtári Bizottságot, hogy határozatilag rendelje el a Ghyeczy-könyvtár megmaradt, be nem osztott anyagának szakszerinti feldolgozását, majd annak elkészültével a vonatkozó katalógusnak megfelelő irodalmi tanulmány keretében történő nyomatását.²⁷

A felszabadulás után kibontakozó kultúrforradalom az országgyűlési könyvtárának életében is jelentős változásokat hozott. Megnyilvánult ez szervezeti felépítésében, gyűjtőkörének meghatározásában, nyilvános könyvtári funkciójának megalapozásában. Ezekben az években természetesen háttérbe szorult a Ghyeczy-könyvtár ügye. A könyvtár nyilvánossá tételével együttjáró alapvető feladatok elvégzése után, 1954-ben kezdődött a rész munkák programszerű tervezése is. VÉRTES György, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója elrendelte a könyvtárban levő különböző gyűjtemények feldolgozását, illetőleg re-katalogizálását. Ekkor került sor elsőként a Ghyeczy-könyvtár még be nem sorolt részének állománybavételére.

1954. június 4-én kezdődött meg — alapos előkészítés után — a Ghyeczy-könyvtár visszaérkezett részének állománybavétele és 1955. december 23-án fejeződött be a 334 001 — 335 996 számig bezárólag.²⁸ A napló rovatai értékes adatokat szolgáltatnak a könyvek szakszerinti megoszlása tekintetében, ami annál is inkább lényeges, mert a Ghyeczy-könyvtár állományának eredeti szakszerinti megoszlásáról a feldolgozott irodalomban sem általános, sem részleges statisztikai adatok nem álltak rendelkezésre. A Ghyeczy-könyvtárból az 1873-ban és 1894-ben feldolgozott műveket nem különgyűjteményként kezelték, hanem egybeolvasztva a könyvtár egyéb szerzeményeivel, amelyek között csupán a Ghyeczy-féle bélyegzőt különböztette meg az ajándékkönyvtárból állományba vett műveket. A szakszerinti megoszlás tekintetében nem jutott kifejezésre a Ghyeczy-féle könyvek aránya. Természetesen a Ghyeczy-könyvtár értékesebb részét a múlt században állományba vett művek képezték. Az 1954-ben feldolgozott műveket többségükben a XVIII—XIX. században adták ki, de találhatók közöttük a XVII. század elején megjelent művek is.

A GHYCZY Ignác által összegyűjtött magánkönyvtár eredeti állományának rekonstruálása ma már szinte megvalósíthatatlan, hiszen az adományozás óta közel száz esztendő telt el. Az adományozók eredeti szándéka a könyvtár megőrzését illetően, számtalan nehézségbe ütközött. Ezek között első helyen állt azoknak a személyi és tárgyi feltételeknek hiánya, amelyekkel az ország egyik neves könyvtárának, a képviselőház könyvtárának is meg kellett küzdenie. A századforduló előtt súlyos helyhiánnyal küzdött a könyvtár, ami fejlődését is hatékonyan befolyásolta. Így kerülhetett sor arra, hogy a Ghyeczy-könyvtár egy részét átengedték különböző intézményeknek. Kétségtelen, hogy az első és második világháború következtében, az aktuális munkák elvégzése mellett nem kerülhetett sor a gyűjtemények gondozására, hiába folytak több ízben is kísérletek a Ghyeczy-könyvtár rendezésére. A szocialista könyvtárpolitika teremtette meg azokat a tárgyi és személyi feltételeket, amelyek biztosították a könyvtár teljes állományának, közöttük különböző gyűjteményeknek a feltárását. A Ghyeczy-könyvtár a történettudo-

²⁷ Országgyűlési Könyvtár. Irattár. 1946.

²⁸ Országgyűlési Könyvtár. Leltárnapló.

mány, a gazdaságtörténet, az irodalomtörténet és könyvtörténet számára egyaránt, igen értékes műveket foglal magába. Az Országgyűlési Könyvtár a Ghyeczy-gyűjtemény nyilvántartásával, a vonatkozó szakirodalom művelői számára, a kutatás szolgálatába állította ezt a XIX. századi magángyűjteményt.

KATALIN CSENDES: THE „GHYECZY IGNÁC” COLLECTION IN
THE LIBRARY OF PARLIAMENT IN BUDAPEST

The Library of the Hungarian Parliament was established in 1866 and was granted, from that time on, sufficient funds for the acquisition of the publications needed. The stock of the Library was being enriched also by the book collections donated by the members of Parliament. The private library of Ignác GHYECZY, late member of Parliament was also donated by his heirs to the Library of the Parliament in 1872. The generous donation considerably contributed to the increase of the stocks, though its accomodation represented a serious problem in lack of suitable premises. In the old Parliament of Pest only a small part of the books could be accomodated in its library, the greater part had to be surrendered to other institutions, of course, reserving the proprietary rights.

In the building of the Houses of Parliament designed by Imre STEINDL, there was sufficient place at the disposal of the Library. Later the Parliament adopted a resolution concerning the reacquisition of the works accomodated in other libraries only temporarily. Unfortunately, however, there were 455 volumes missing from the works returned by the four institutions concerned. This damage to the unity of the Ghyzzy collection represented a loss not only for the library but also for the history of culture because an important 19th century collection became unrestorable containing valuable special works of economics of the age and reflecting the significance of precious private libraries.

The plan of handling the Ghyeczy collection as a special one has several times been discussed, but realized only in the after-years of the cultural revolution in the Parliamentary Library in 1954. The Ghyeczy collection contains invaluable works of history, history of economics, history of literature, history of books and library published in the 17th—19th centuries.

KÁDÁR ZOLTÁN

A biológiai-orvosi könyvillusztráció születése

Az antik nevelés módszertanának nagy forradalma a hellenizmus idején következett be, midőn a görög kultúra áttörte az egyes *polis*ok kereteit, s megindult az antik világ új gazdasági-társadalmi fejlődése, amelyet a korábbihoz képes, a szó klasszikus értelmében vett *oikumenizmus* jellemzett. Kétségtelen, hogy ennek a fejlődésnek — amely a római birodalom kultúrájának keretében teljesebb ki —, alapjait ALEXANDROS politikája alapozta meg. ALEXANDROS keletre irányuló expedíciói tágították ki az antik ember horizontját a természet világának szélesebb körű megismerése irányába, kiteljesítve a görög empirikus biológiai kutatásokat, amelyeket ARISTOTELES alapozott meg.

Több mint félszázaddal ezelőtt mutatott rá a nagy klasszikus filológus Werner JAEGER arra, hogy ARISTOTELES tanítási módszere PLATONnal szemben milyen forradalmi jelentőségű újítást jelent nemcsak a biológiai kutatás módszertana szempontjából, hanem pedagógiailag is. ARISTOTELES ugyanis a *Peri zoón historias* = *Historia animalium*ban két ízben is hivatkozik az *Anatoni* c. művének képeire mondván: *θεογεϊσθω ἐν τῆς διαγραφῆς τῆς ἐν ταῖς ἀνατομαῖς* (I. 7.497^a32, cf. IV. I. 525^a9). Tehát a nagy stagiritának volt egy olyan műve, amely szemléltető táblákban — mintegy anatómiai atlasz-szerűen — mutatta be az egyes állatok bonctanát (a hivatkozott szövegek további sorai szerint főként a belső nemi szerveket). Helyesen jegyzi meg ezért W. JAEGER: „Aus der Notwendigkeit solchen Lehrmaterials für den Anschauungsunterricht folgt, daß ein reguläres Vorlesungswesen für die Anatomie und Physiologie bestand, was für die platonische Akademie noch nicht gilt . . . Auch hier ist Aristoteles der eigentliche Organisator und derjenige der die Empirie schließlich als Selbstzweck einführt”.¹ Sajnos, az aristotelesi mű ábrái, amelyek valószínűleg a lényegre szorítókozó, szinte diagrammszerű kontúros rajzok lehettek, jórészt nyomtalanul elpusztultak. De a görög biológiai tudományok fejlődése nem állhatott meg ALEXANDROS és mestere, ARISTOTELES kora után sem, hanem szükségszerűen továbbfejlődött a diadochos uralkodók birodalmaiban.

A források tanúsága szerint II. PTOLEMAIOS Philadelphos (uralkodott: 283—247) volt az első hellenisztikus uralkodó, aki komolyan érdeklődött a zoológia iránt: nemcsak Ptolemaia ünnepségeken vonultatta fel Afrika legkülönbözőbb állatait (Athen. II. 201 b),

¹ W. JAEGER: *Aristoteles*, Berlin 1923, 359. l. Aristotelesi diagramm rekonstrukcióját W. D'Arcy THOMPSON kísérte meg a *Historia Animalium* angol nyelvű kiadásában (London 1910), e diagrammot átvette H. BLASS: *Aristoteles biologische Schriften*. Griechisch u. deutsch (München 1943, 98. l. vö. még 282. l. Az antik orvosi-biológiai illusztráció rekonstrukciójával kapcsolatban a leginkább felhasználható eddigi kísérletek: S. J. GABOROWSKI: *Malarstwo minjaturowe grecko-rzymskie*, Kraków 1928., passim, főként 134—176, 70—84. képek. E. BETHE: *Buch und Bild im Altertum*. Leipzig u. Wien, 1945, 22—40, 116—122, 1—17. képek. K. WEITZMANN: *Ancient book illumination*, Cambridge, Massachusetts 1959, 11—30. l. főként V.—XVI. táblák, D. DIRINGER: *The illuminated book*, London 1958, főként 40—62. l. I. 17c—28a—b. képek.

hanem jelentős összegeket áldozott ritka állatok gyűjtésére is (Diod. III. 36. 3. sqq.). Ezáltal lehetővé tette, hogy alexandriai udvarában zoológiai kutatások indulhassanak meg: udvari költője — egyes nézetek szerint a Bibliotheka igazgatója — KALLIMACHOS könyvet írt a madarakról, amely sajnos elveszett.² KALLIMACHOS tanítványa, a byzantionoi származású ARISTOPHANES *Peri zóon historias* c. művét, KONSTANTINOS Porphyrogenetos excerpta-ja őrizte meg, arról viszont nem tudunk, hogy ARISTOPHANES könyve illusztrált volt-e vagy sem. II. EUMENES (197—159) kísérletet tett arra, hogy ARISTOPHANEST a hellenisztikus kultúra másik nagy központjába, Pergamonba csábítsa. Itt különösen III. ATTALOS (uralkodott 138—133) érdeklődött a biológiai tudományok iránt. PLUTARCHOS említi (Vit. par. Demetrius, 20), hogy ATTALOS Philométor „mérges növényeket tenyészített. . . a királyi kertekben saját maga vetette és plántálta a gyógynövényeket, nagy gondnal tanulmányozta termésüket és nedvüket, hogy idejében begyűjtse őket”. A pergamoni uralkodó által létrehozott gyógynövénykert alkalmas lehetett arra, hogy a tudósok tanulmányozhassák a különböző gyógynövények fejlődését, kitermelhessék a drogokat és kikísérletezzék azok hatását. Éppen ezért valószínű az a feltevés, hogy a hellenisztikus kor népszerű orvosköltője, a Pergamon közelében levő Kolophonból származó NIKANDROS III. ATTALOS udvarában élt.³ NIKANDROS munkásságával kapcsolatosan igen fontos megjegyzést tesz TERTULLIANUS a Scorpiace című könyve elején, (I. l.): „Magnum de modico malum scorpio terre suppurat. Tot venena quot et genera, tot pernicios quot et species, tot dolores (qu)ot et colores. Nicander scribit et pingit.”⁴ NIKANDROS főműve a *Theriaka* a kígyó- és skorpiófajtak tenyésztésével és a marásuk elleni növényi és egyéb gyógyszerekkel foglalkozik (ezek illusztrációit bizánci másolatokból ismerjük), hasonló jellegű az *Alexipharmaka* c. könyve.

III. ATTALOShoz hasonlóan VI. MITHRADATES Eupator pontosi király — aki 88-ban Pergamont is elfoglalta —, különleges érdeklődést árukt el a mérgek, különösen a növényi mérgek és ellenmérgek iránt. Udvari orvosa, KRATEUAS, aki több növényt nevezett el tiszteletére⁵, alapvető pharmako-botanikai művet írt, *Rhyzotomikon* címmel, melyet — mint PLINIUS írja (nat. hist. XXV, 4.) — illusztrációk ékesítettek: „Praeter hos Graeci auctores prodidere, quos suis locis diximus, ex his Crateuas, Dionysius, Metrodorus ratione blandissima, sed qua nihil paene aliud quam difficultas rei intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum atque ita subscripsere effectus. Verum et pictura fallax est coloribus tam numerosis, praesertim in aemulationem nature, multumque degenerat transcribendum socordia. Praeterea parum est singulas earum aetates pingi, cum quadripartitis varietatibus anni faciem mutant.” Nem sokkal KRATEUAS utáni időkben működött az afrikai DIONYSIUS, aki i. e. 88-ban praetori tisztséget viselt. Későbbi METRODOROS, aki valószínűleg AUGUSTUS uralkodása idején tevékenykedett. Jellemző a nagy római tudós szigorú kritikájára, hogy az illusztrációk hibáira is rámutat a természetűség szempontjából. WELLMANN valószínűnek tartja, hogy ez a bíráló KRATEUAS alapvető művét másoló DIONYSIUS és METRODOROS műveire vonatkozik.⁶

² O. SCHNEIDER: *Kallimacheia*, II, Leipzig 1873, 290. skk. I.

³ O. SCHNEIDER: *Nicandra, Theriaca et Alexipharmaca, Lipsiae* 1856. W. KROLL: *Nikandros II*, Pauly-Wissowa, Realencykl. d. klass. Altertumswiss. XVIII. 250—258 (további irodalommal), C. BERTELLI: *Nicandro* Encicl. dell'arte antica V, Roma 1963, 448 (további irodalommal.)

⁴ Ld: S. J. GASIOROWSKI, i. m. 13. l.

⁵ M. WELLMANN: *Krateuas*. Abhandl. der Königl. Ges. der Wissensch. zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse. N. F. Bd. 2. Nr. 1. Berlin 1897, I. skk.

⁶ M. WELLMANN, i. m. 20. KIND: *Krateuas* 2 Realenc. d. klass. Alt. XI, 1644. skk. nem tartja bizonyítottnak, hogy METRODOROS AUGUSTUS korában élt, a krateauasi mű illusztrációi szempontjából alapvető: Ch. SINGER: *The Herbal in Antiquity*. Journ. of Rom. Stud. 47 (1927). 5. skk.

PLINIUS kortársa volt a kilikiai születésű PEDANIOS DIOSKORIDES, a klasszikus ókor legnagyobb hatású farmakológusa és botanikusa, akinek jelentőségéről még alább részletesebben szólunk. Az ő illusztrált botanikai munkáját ajánlja CASSIODOROS, THEODERIK szenátora, a VI. században a „Vivarium” orvostudományokkal foglalkozó szerzeteseinek figyelmébe mondván: „Quod si vobis non fuerit Graecarum literarum nota facultia imprimis habetis herbarium Dioscorides, qui herbas agrorum mirabili proprietate disseruit, atque depinxit.” (De inst. divin, lect. c. XXXI.: „De medicis”) A szövegből az is kiderül, hogy ez a mű — HIPPOKRATES és GALENOS műveinek latin fordításával együtt — a szenátor adományából az általa alapított kolostor könyvtárban tanulmányozható volt.⁷

Antik növényábrázolásokkal kapcsolatosan még egy — nagyon problematikus — irodalmi adatot idézhetünk. A reneszánsz természettudós, Ulysses ALDOVRANDI, az *Ornithologia* c. művében, a szavakkal való leírás hiányosságairól szólva, a tudományos munkában az „icones” szerepét hangsúlyozza, s humanista szokáshoz illően antik példára hivatkozik: „cuius rei difficultatem olim Euax rex forte secum reputans plantas, non tantum descripsit, sed pingi etiam curavit, quas ita depictas, et descriptas Neroni Caesari mittit honoris gratia”.⁸ Max WELLMANN egy párizsi kéziratban (Bibl. Nat. cod. 7418, 14. század) megőrzött EUAX REX ARABUM-nak tulajdonított *Peri lithon* c. műről ír, melynek ajánlása TIBERIUS-NERONAK szól, de botanikai művét nem említi⁹. A szóban forgó mű mintaképei szempontjából figyelemre méltó, hogy az EUAX REX ARABUM neve alatt ismert könyv tulajdonképpen egy DAMIGERON nevű — először az i. u. II. században említett — görög szerző művének késői latin nyelvű kivonata. Ez a görög mű ROSE szerint¹⁰ az un. PSEUDO-APULEIUS *Hossa dynastai rhyzai, tossai lithoi* c. kéziratának párja lehetett, tehát botanikai és minerológiai anyagot mutatott be gyógyászati szempontokból feldolgozva. Feltételezhető, hogy a nagy olasz humanista természettudós az EUAX REX ARABUM neve alatt szereplő olyan latin kéziratot ismert, amely a középkori Pseudo-apulieus-kéziratokhoz hasonlóan, növényképekkel volt díszítve.

Sajnos, azoknak az antik biológiai-orvosi műveknek, amelyek illusztrált szövegről a felsorolt források szólnak — eredeti kéziratok mind elpusztultak, a legkorábbi ismert biológiai vonatkozású illusztrált papyrustöredék, az egyiptomi Antinoében talált un. JOHNSON-papyrus sem korábbi a keletrómai birodalom kezdeténél (ezen is mindössze csak két növény ábrázolása szerepel görög neveikkel). Éppen ezért a klasszikus ókor biológiai-orvosi illusztrációit csak akkor tudjuk elképzelni, ha az említett írott források felhasználásával az antik világ, illetőleg az Imperium Romanum örökségét folytató Keletrómai Birodalom ilyen tárgyú illusztrált kéziratok között megkeressük az antik hagyományok továbbélését.

A megsemmisült antik orvosi-biológiai illusztrációk rekonstruálásánál azonban alapvető módszertani kérdés: vajon ezek a maguk eredeti formájában (alakjukban, színezésükben) hagyományozódtak-e át a keletrómai kultúrába — a bizánci kéziratok segítségével — vagy pedig bizonyos módosulásokkal? Nyilvánvaló, hogy történetileg adva volt a szerves folyamatosság a bizánci műveltség területén, a Földközi-tenger keleti felében, ahol a hellenizált római tartományok műveltsége töretlenül folytatódhatott, míg Nyugaton új államok keletkeztek a római birodalom helyén. Ezért is megbízhatóbb támpontot nyújtanak az antik tudományos illusztráció rekonstruálásához a görög kéziratok, mint a latin nyelvűek, az utóbbiak különben is csak a IX. századtól ismeretesek számunk-

⁷ M. WELLMANN, *Dioscorides 2* Realencycl. d. klass. Altertumswiss. V.

⁸ U. ALDOVRANDI: *Ornithologiae*, I, Francoforti, 1610. praefatio, 3°.

⁹ M. WELLMAN: *Euax, rex Arabum* Realencycl. d. klass. Altertumswiss 849. skk.

¹⁰ V. ROSE: *Damigeron, de lapidibus*, *Hermes*, 9 (1874) 478 skk.

ra. A hellenisztikus kor kezdetéig visszanyúló archetypusok rekonstruálását azonban nagymértékben megnehezíti, hogy a hellenisztikus monumentális festészet eredeti alkotásai is jórészt megsemmisültek, tehát e kor murális festményeire is csak Pompejiben előkerült másolataik s a Római Birodalom hellenizált tartományainak művészetéből következtethetünk.

Az is bizonyos, hogy a késő ókori művészet átalakulása a kialakuló feudális keresztény bizánci kultúra formanyelve szerint nem forradalmi változások árán történt meg, hanem lassú, fokozatos fejlődés eredményeként. A bizánci természettudomány szigorú ragaszkodása az antik hagyományokhoz nem kevésbé erős KONSTANTINOS Porphyrogenetos idején a X. században (aki többek közt, mint említettük, a természettudós Aristophanes zoológiai művét is kivonatolja), mint JUSTINIANUS idején a VI. században. Mindez lehetőséget nyújthatott az antik orvosi-biológiai illusztráció továbbélésére is.

Ámde mégsem lehet az Imperium Romanum és a Keletrómai Birodalom műveltsége között töretlen kontinuitásról beszélni, hiszen a keresztény ideológia kizárólagos uralomrajutása az antik tudomány továbbélését is befolyásolta, mégpedig kedvezőtlenül, hiszen az orthodoxia szemlélete nem immanens, hanem transzcendens igazodású. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a bizánci kultúra közel ezeréves periódusa alatt egy-egy antik eredetű illusztrált kéziratot több ízben lemásoltak, tehát lehetőség nyílt az eredeti típus eltorzulására vagy megváltozására. Éppen ezért az ősi antik ábrázolások rekonstrukciója kapcsán szükségszerűen meg kell különböztetnünk az adott, a vizsgálandó kódexben szereplő természettudományi illusztrációk közvetlen megelőző bizánci *prototypusát*, ill. *prototypusait*, a feltételezett antik eredetitől az *archetypustól*!

Az egyetlen biológiai vonatkozású késő antik papyrustöredék, az említett un. JOHNSON-papyrus meglehetősen stilizált illusztrációi — a publikáló Charles SINGER szerint — a *Herbarium Apulei* néven ismert mű nyomán készülhettek¹¹ (fentebb említettük a PSEUDO-APULEIUS-féle munka kapcsolatát a DAMIGERON, ill. EUAX REX ARABUMnak tulajdonított kéziratokkal.)

A Johnson-papyrus után mintegy 100 évvel a VI. század elején keletkezett a legrégibb ráánkmaradt bizánci illusztrált farmakológiai-biológiai mű, a Bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött Cod. Vindob. med. graec. I., az un. „bécsi Dioskorides”. Az említett kódex több antik farmakológiai-biológiai munka együttesét tartalmazza, amelyeket 512-ben ANIKIA JULIANA bizánci császári hercegnő — OLYBRIUS ellencsászár férje — számára készítettek a császári székhely Honoratae nevű elővárosának hívei, hálából azért, hogy az uralkodónó templomot építtetett számukra. A kódex szövegének és illusztrációinak legjelentősebb része (fol. 12v—387 r) DIOSKORIDÉS *Peri hylés hiatrikés* (lat. *De materia medica*) c. művének ún. alfabetikus változatát őrizte meg számunkra, róla kapta a kódex a szakirodalomban ismert nevét.¹²

DIOSKORIDÉS az i. u. I. század elején a kilikiai Anazarban (lat. Anazarvus, ma Anazarva) született. E város — mint A. B. RANOVICS hangsúlyozta, Tarsos vetélytársa volt¹³ közelében épült Aigaiai (lat. Aegeae) városa, ahol ASKLÉPIOSnak általános tiszteletnek örvendő szentélye állott. Tudvalevő, hogy ASKLÉPIOS szentélyeiben nemcsak mágikus

¹¹ Ch. SINGER, i. m. 33., I—II. t.

¹² A Cod. Vindob. med. graec. I. fac simile publikációja A. V. PREMIERSTEIN- J. K. WESSELY- I. MANTUANI, *Dioskorides . . . Codex Aniciae Julianae . . . picturis illustratus*, Leida, 1906. P. BUBERL: *Die illuminierten Handschriften in Österreich, Die Byzantinischen Handschriften VIII*. B. Wien, 1937. I. skk. új színes facsimile kiadás folyamatban F. UNTERKIRCHER szerkesztésében: *Akademische Druck und Verlagsanstalt Graz kiadásában*. P. BUBERL, i. m. 7 sk. I. C. BERTELLI: „Dioskourides” *Encl. dell'arte antica*, II, Roma 1960, 129. sk, 131. l.

¹³ A. B. RANOVICS; *A római birodalom keleti tartományai*, Bp. 1954, 127. l.

gyógyítás folyt, de az empirikus kutatás elől sem volt elzárva a lehetőség. DIOSKORIDÉS művét egy LEKANIOS AREIOS nevű tarsosi férfinak ajánlja, az i. u. 64-es év egyik konzuljának: a mű tehát NERO császár idején íródott (AREIOS szintén foglalkozott orvostudományokkal).¹⁴ A műben DIOSKORIDÉS szövegét egy növénynévindex előzi meg (f. 8^r–10^r). A DIOSKORIDÉS-féle alphabetikus illusztrált herbariumot egy ismeretlen szerzőnek a növények gyógyító erejéről szóló műve követi egy képpel (f. 388^r–392^r), majd EUTEKNIOS sophistának a NIKANDROS *Theriaka* c. művéhez írt illusztrált paraphrasisa következik (fol. 392^r–437^v), majd u.e. szerzőnek NIKANDROS *Alexipharmaka* c. munkájához írt magyarázatai következnek (vol. 383^v–459^v), utána egy ismeretlen szerző OPPIANOS *Halientikájához* írt paraphrasisát olvashatjuk (fol. 460^r–473^r), végül DIONYSIOS poeta *Ornithiaka* c. művének paraphrasisa található benne számos madárképpel (fol. 486^r–491^v), (a kódexet jelenlegi formájában egy XI. századi bizánci menológium zárja le).

Látható, hogy a cod. Vindob. med. graec. I. gazdag tárházat nyújtja az antik természettudományi ismereteknek, pontosabban az élővilágra vonatkozó római kori hellénista tudósok nézeteinek. A mű tudomány- és művészettörténeti jelentősége szempontjából fontos, hogy a kódexben szereplő miniatúrák arche- és prototypusainak kérdését — először a miniatúrák sorrendjében megvizsgáljuk, — majd pedig megkíséreljük a miniatúrák előképeinek keletkezési sorrendjéből a kódex illusztrációinak helyét az antik tudományos illusztráció történetében megállapítani. Sajnos a kódex értékét csökkenti, hogy — mint a szövegből is megállapítható — egyes lapjai elvesztek, azt is tudjuk, hogy a kódexet már 1406-ban Konstantinápolyban Johannes CHORTASMENOS újra bekötötte, egyes lapjait átrendezte — mielőtt 1569-ben BUSBECK osztrák követ II. SZULEJMÁNTÓL a bécsi udvar számára megvásárolta.¹⁵ A mű jelenlegi állapotában egy — sajnos nagyon megrongált — hatalmas pávaképpel kezdődik (fol. 1^v). A képet korábban egyes kutatók — mint DIEZ¹⁶ és WULFF¹⁷ — mint diszlapot vagy jelképet tárgyalták, míg PREMERSTEIN nézete szerint ez a miniatúra eredetileg az *Ornithiaka* címlapja lehetett. BUBERL szerint a kódex 1406-os bekötésekor került a mű legelejére, az azóta elveszett sas-ábrázolással együtt, a két kiemelt madár Junót ill. Jupitert jelképezték.¹⁸ Ezt követőleg (fol. 2^v és fol. 3^v) díszes négyzetalakú keretbe foglalt kompozícióban 7–7 orvos görög felirattal ellátott egészalakos ábrázolása látható. A fol. 2^v-n három-három orvos közt főtálcaként Cheiron kentaur, a mithikus orvos-zenész (Achilleüs tanítómestere, a fol. 3^v-n viszont KRATEUAS és DIOSKORIDÉS közt a legfelső sorban főtálcaként GALENOS szerepel. Már PREMERSTEIN rámutatott arra, hogy a Cod. Vindob. med. graec. I. indexének egyik ősét az az i. u. 200 körül keletkezett „herbariumgyűjtemény” képezte, amely — KRATEUAS műve mellett — más herbarium között — GALENOS *Peri kruseos kai dynameos tón haplón pharmakón* c. gyógynövénytan művét is magában foglalta.¹⁹ BUBERL szerint²⁰ ennek a második miniatúrának archetypusa talán az említett GALENOS-mű elején szerepelt. A két miniatúra keretelése eltérő, a Cheiron-központú miniatúrán ábrázolt orvosok korábban működtek, mint a GALENOS-központú szereplők, éppen ezért elfogadható BUBERL nézete,²¹ aki szerint az első miniatúra archetypusa legkorábban i. u. 100

¹⁴ M. WELLMANN. *Dioskorides*, Realencycl. d. klass. Alterumswiss. V. 1131. skk

¹⁵ P. BUBERL, i. m. 125 skk.

¹⁶ O. DIEZ: *Die Miniaturen des Wiener Dioskorides*, Wien 1903.

¹⁷ O. WULFF: *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin—Neubabelsberg, I. 289. skk. l.

¹⁸ P. BUBERL, i. m. 13. l.

¹⁹ A. V. PREMERSTEIN, i. m. újabb magyarázata P. BUBERL: *Die antike Grundlagen der Miniaturen des Wiener Dioskorides*, Jahrb. des deutsch. Arch. Inst. 51 (1936) 117–121

²⁰ P. BUBERL, *Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst.* 51 (1936) 127

²¹ P. BUBERL, i. m. 126 skk.

körül, de mindenesetre GALENOS működése előtt keletkezett. Másrészt az is bizonyos, hogy a két orvos-csoport tagjai közül egyik sem élt GALENOS idejénél (139—199) később, — tehát ezek a miniatúrák korhatározó jellegűek a szóban forgó kódexben szereplő miniatúrák előképeinek keletkezési időpontjai szempontjából. Tudvalevő, hogy GALENOS DIOSKORIDÉS műveit buzgón tanulmányozta, azt is tőle tudjuk, hogy DIOSKORIDÉS Anazarababan született (Gal. XIII. 589.). Kérdés, hogy GALENOS-alakja a mester életében került-e az egyik archetypusként használt mű címlapjára, vagy később?

Tudvalevő, hogy GALENOS életideje egybeesik Pergamon római kori felvirágzásával. A pergamoni Asklépios-szentély, nem csupán a mithikus gyógyítész helye volt, hanem — akárcsak az aigaiabeli — a tudományos kutatásé is: a szentélyhez könyvtár is csatlakozott.²² Pergamon utolsó felvirágzása a római császárkorban — a IV. századi keresztény püspökség szervezése előtt — a Severusok idejére, pontosabban CARACALLA uralkodásának idejére esik. A császár 215-ben — elhagyva a dunai frontszakaszt — Keletre utazott s Pergamonban is időzött —, a helyi pénzveretek tanúsága szerint — Asklépiosnak is áldozott. Pergamon ekkor nyeri el harmadízben a császárkultusz szempontjából különlegesen szent város — a *neokoros* kitüntető címet, továbbá a *metropolis* rangot.²³ Valószínűnek látszik, hogy a szóban forgó miniatúra archetypusa ebben az időben készült, sőt talán a teljes bécsi kódex jelentős részének közvetlen előképeit is ekkor festették — a kratauasi herbarium hellenisztikus növényképeinek felhasználásával — a pergamoni könyvművészek.²⁴

Érdekes datálási problémákat vetnek fel a következő egészlapos miniatúrák is. A fol. 4^v.-n ΔΙΟΣΚΟΠΙΔΗΣ felirat alatt baloldalt karosszékben (sella) ülő robusztus, ruhás szakállas férfi látható, aki jobbával előre mutat a középujt levő emberalakú mandragórára, amelyet egy sárga chitonba öltözött vörösköpenyű nőalak — a felirat szerint az EYPECIC, a felfedezés szimbolikus nőalakja tart, lent a két alak közt a növény mérgének hatásától görcsökből fetregő kutya látható. A következő miniatúrán (fol. 5^v) újra megjelenik — gazdag hellenisztikus architektúra előtt — DIOSKORIDÉS, amint leírja a kép közepén álló EIINOIA (a megismerés jelképes alakja) által tartott mandragórát, míg a kép bal oldalán ülő rajzolója festményt készít a csodálatos növényről. A két miniatúra DIOSKORIDÉS-portréja azonban határozottan különbözik egymástól, s összehasonlítva a fol. 3-on szereplő DIOSKORIDÉS-ábrázolással, kitűnik, hogy csak a második mandragóra-kép ábrázolta DIOSKORIDÉST,²⁵ az elsőn KRATEUS szerepelt (megjegyzendő, hogy a kép képkeretelése is eltérő). Éppen ezért a kutatás az első mandragóráképet a kratauasi mű címlapjaként tartja számon, csak a második archetypusa származhat DIOSKORIDÉS könyvéből. Az előző archetypusát tehát valószínűleg az i. e. I. század közepén fogalmazták meg, a másodiké pedig az i. u. I. század közepe és az i. u. II. század eleje közt készülhetett.

Áttérve a DIOSKORIDÉS szövegéhez kapcsolódó növényábrázolásokra — a kutatás már korábban megállapította, hogy a Konstantinápolyból származó bécsi kódex 383 növényképének mintegy fele nem bizánci eredetű, hanem archetypusaik antik képes herbariumokból származnak, köztük a legfontosabb, mint ezt már WELLMANN is kimutatta, a

²² C. WENDEL—W. GÖBER: *Geschichte der Bibliotheken*. Das griechisch-römische Altertum. Hb. d. Biblwiss. III. Wiesbaden 1955. 100. A legkorábbi orvosi könyvtárat a fentebb említett Mithradates Eupator-Kratauas mecénása szervezte meg Sinopében C. WENDEL—W. GÖBER, i. m. 95. skk.

²³ D. MAGIE: *Roman Rule in Asia Minor II*, Princeton 1950, 1527, 62. j., 1151. 41. j. (további irodalommal).

²⁴ V. ö. L. LAURENZI: *Pergamo* Encicl. dell'arte antica, VI, 1965, 50. sk. (további irodalommal).

²⁵ V. ö. P. BUBERL, Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst. 51 (1936) 3., 7., 9., 11. képek.

Krateuas-féle herbarium lehetett.²⁶ Ezek a késő pergamoni hellenisztikus jellegű növény-ábrázolások a növények szárát és gyökerét plasztikus természetűséggel ábrázolják, finom tonalitásuk — a halványzöldtől a zöldeskékig — az olivazöldtől a zöldesbarnáig, a növények térbeli elrendezése, mind-mind olyan vonások, amelyek a hellenisztikus realizmus legjobb alkotásaira jellemzőek, s a növényvilág beható, pontos tanulmányozását árulják el.

Másrészt viszont az előbbi háromdimenziós jellegű ábrázolásokkal szemben a Cod. Vindob. med. graec. I (avagy rövidítve: *Constantinopolitanus*) növényábrázolásainak másik későbbi csoportjába tartozó növényábrázolások laposak, a természetes arányok és színek gyakran eltorzulnak, kétdimenziós, monoton sablonos képpé válnak. A kutatók azt is megfigyelték, hogy az Index-csoportban ábrázolt egyes növények, később leegyszerűsített formában újra megjelennek (így pl. az Aigylops: fol. 128^v és fol. 56^v — utóbbi szkématiszababb, hasonlóan a fol. 70^v szereplő Anchusával szemben a fol. 61^v a leegyszerűsített). Ez utóbbiakat valószínűleg a III. század elején készült herbariumból másolhatták.

Az utóbbi — tehát valószínűleg SERVERUS-kori — csoporttal egyidőben készülhettek az EUTEKNIOS-féle NIKANDROS paraphrázis növény- és állatábrázolásai is. 52 növény- és állatkép díszíti NIKANDROS szövegének ezt a prózai változatát, a szereplő állatok jórészt hüllők (kígyók), kételttek: fol. 398^v sqq., továbbá skorpiók és más rovarok: (fol. 416^v sqq.). A szkématiszababb ábrázolásoknál az egyes állatok és növények fajtajának meghatározása legfeljebb csak a színeik, főként pedig felirataik alapján történhetik. Hasonló ábrák ékesíthették azt NIKANDROS-kéziratot is, amelyet TERTULLIANUS látott, midőn a fentebb említett sorait írta, a subscriptumként szereplő cím egyébként arra utal, hogy a prototypust még pergamenttekercsre írták. Különleges helyet foglal el a *Constantinopolitanus* illusztrációi közt az ismeretlen antik szerzőnek a növények hatásáról írott művét díszítő egyetlen miniatúra: a korall görögül: enalyadrya ábrázolása (fol. 391^v). A korall finom ábrázolása, a tövében a tengeri fauna egyéb állataival és Thetis istennő alakjával — mint már AINALOV is kimutatta — jó klasszikus mintakép után készült.²⁷

A zoológiai illusztráció kezdetei szempontjából nézve a *Constantinopolitanus* legértékesebb miniatúrái a philadelphiai DIONYSIOS *Ornithiaka* c. műve nyomán ismeretlen késő antik szerzőtől írott paraphrasist ékesítik. Bár a kódexnek ez a része hiányos, a megmaradt 23 különálló és az utolsó illusztrált oldalon egy hálószerű négyzetes rácsba foglalt 24 madárkép tudományos és művészi szempontból kiemelkedő jelentőségű. Említettük, hogy a bécsi kódex legelején szereplő pávakép — a feltevések szerint — szintén az *Ornithiaka*-hoz tartozhatott. A paraphrasis és a miniatúrái zoológiai tankönyvként szolgáltak, az utolsó miniatúra talán egy falitábla másolata.²⁸ Bizonyos stilizálások (pl. a pelikán ábrázolása) azt a feltevést engedik meg, hogy a *Constantinopolitanus*ban szereplő madárábrázolások közvetlen prototypusa nem korábbi a III. századnál, jöllehet az archetypusaiak hellenisztikus eredetűek lehettek.

Összefoglalva a Cod. Vindob. med. graec. I = *Constantinopolitanus* jelentőségét az antik orvosi-biológiai illusztráció rekonstruálásában, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a kódex miniatúráinak archetypusai a klasszikus ókor különböző periódusainak tudományos illusztrációit őrizték meg számunkra. Kétségtelen a legkorábbi periódus, az i. u. I.

²⁶ M. WELLMANN, Abhandl. d. königl. Akad. d. Wiss. 21. skk., Ch. SINGER, Journ. of Hell. Stud. 47 (1927) 5. skk.

²⁷ D. V. ANIALOV: *The Hellenistic Origins of Byzantine Art*, New Brunswick—New Jersey 1961, 64. 32. kép.

²⁸ CL. NISSEN szíves levélbeli közlése.

század emléke a KRATEUAS-kép EYPEΣIE alakjával, továbbá az un. Index-csoportozói csatlakozó növényképek. A NIKANDROS-parafrázis állat- és növényképei, bár a nikandrosi mű még újhellenisztikus, de a *Constantinopolitanus*ban szereplő ábrázolások prototypusa. nem korábbiak az i. u. III. századnál. A Krateuas-képpel egyidejű lehet a korall ábrázolása, ez esetben a prototypus úgy látszik megőrizte az archetypus hellenisztikus jellegét. Az i. u. I. század közepe és az i. u. II. század közepe közé helyezhetjük a DROSKORIDÉS én EIINOIA-kép, a Cheiron-központú orvoskép archetypusait, továbbá az *Ornithiaka*-baa szereplő madárképek őstypusait. Valószínű azonban, hogy az utóbbi prototypusai, a herbarium későbbi részével, a NIKANDROS paraphrasis képeinek prototypusával, továbbt a Galenos-központú orvoskép archetypusával a III. századi pergamoni könyvfestésze nyomán készültek. Az egész műben tehát csak az „ajánlási kép ANIKIA JULIANA-t a Phronesis és a Megalopsychia közt jobbánál szárnyas putto = ΠΟΘΣ [Τ] ΗΣ ΦΙΛΟΚΤΙΣΤΟΥ felirattal ábrázoló miniatúra. VI. századi bizánci alkotás, bár e miniatúra készítője is felhasználhatott alexandriai, ill. antiocheiai mintaképet, gondoljunk főként az újabb antiocheiai ásatásokból előrerült jelképes nőalakokat ábrázoló mozaikra.

Bár a *Constantinopolitanus* az összes ránk maradt bizánci kódexek közül a legszebben mutatja az antik orvosi-biológiai illusztráció átöröklődését a Keletrómai Birodalom műveltségébe — mégis a kódexek egyes részeinek időközben történt megcsönkulása miatt meg kell vizsgálnunk a többi természetrajzi vonatkozású bizánci kódexet is, abból a szempontból, hogy miként egészíthetjük ki a bennük levő miniatúrák alapján a *Constantinopolitanus* hiányosságait.

A *Constantinopolitanus*on kívül az egyetlen olyan ismert kódex, amelyben ANIKIA JULIANA megjelenik, a bolognai egyetemi könyvtárban található (Bibl. Univ. Bon. Nr. 3652). A kódexet, amely több orvosi-biológiai mű kolligátuma, a Buda 1686-os felszabadításában is részt vett s a hazai természeti és régészeti emlékek publikálásában is nagy érdemeket szerzett Luigi MARSIGLI ajándékozta a bolognai egyetemnek, számos más kódex-szel együtt, amelyeket ő részben Magyarországon, — a budai palota romjai közül mentett ki (az sincs kizárva, hogy ez a könyv is MÁTYÁS királyé volt) — részben pedig a Balkánon szerzett.²⁹ CAPPARONI véleménye szerint ennek a kódexnek miniatúrái nem közvetlenül a *Constantinopolitanus* nyomán készültek, hanem az alább ismertetendő vatikáni un. *Chigianus*-szal együtt, a Bécsbe került kora bizánci kódex egy azóta elveszett másolata nyomán készültek — a *Bononiensis* a XV. század II. felében.³⁰ A kódex a *Constantinopolitanus*-ban is szereplő illusztrált művek közül a DROSKORIDÉS-en kívül, az orvosképeket, a korall-ábrázolását (fol. 381^v), továbbá a NIKANDROS-parafrázis állatképeit is bemutatja.

A *Bononiensis* miniatúrái közül — az antik hagyományok továbbélése szempontjából, de a *Constantinopolitanus* vonatkozásában is — az a miniatúra a legjelentősebb, amelyen DROSKORIDÉS utasítást ad a mandragóra megkeresésére (fol. 377^v, illetőleg rajzos mása: fol. 426^v), s az ő útmutatása nyomán — fekete kutya segítségével (vö. Jos. Flav. De bell. Iud. VII. 6, 3) kirántják a földből ezt a csodálatos hatású növényt. A bolognai kódex a meztelen emberi testet is bemutatja három nézetben — ez a kép sincsen meg a *Constantinopolitanus*-ban, de megvan (két nézetben) a *Chigianus* végén. A *Bononiensis* végén orvostörténeti szempontból igen jelentős miniatúrákat találunk: a fol. 419^v—434 közt DROSKORIDÉS kortársának, a kitioni APOLLONIOSNAK HIPPOKRATÉS: *Peri arthron* c

²⁹ P. CAPPARONI: *Intorno ad una copia delle scene raffiguranti l'estrazione della mandragora, che ornavano il Codice così detto „Dioscoride di Anicia” da lungo tempo scomparso.* Atti del V. Congr. Int. di Stud. Biz. Roma 1940, 65. l. j. A budai könyvtár sorsáról: CSAPODI Cs., A MTA. Közl. 24. Budapest 1961. 15. skk.

³⁰ P. CAPPARONI, i. m. 66. skk, X—XXI. t.

művéhez írott kommentárjait, továbbá az i. u. II. század első harmadában működött ephesosi születésű orvos, SORANOS, *Peri epidemion* c. könyvét ékesítő miniatúrákat. A különböző sebészeti eljárásokat bemutató képek, korábbi — művészileg jelentősebb — prototypusait találjuk a firenzei Biblioteca Laurenzianában (Cod. Laurent. LXXIV, 7. fol. 180^v—225^v),³¹ ez utóbbiak feltűnően nagy formátuma (37 × 27 cm!) arra utal, hogy ezek orvosi előadásokon szemléltetésül is szolgálhattak. Megjegyzendő azonban, hogy az alakok stilizálása (a nemi szervek elhagyásával) tipikusan bizánci átalakításai a klasszikus hagyományoknak.

Az antik biológiai illusztráció hagyományainak továbbélése szempontjából még a *Constantinopolitanus*nál is gazdagabb anyagot őrzött meg számunkra³² ez futólag az említett *Chigianus* (Roma, Bibl. Apost. Vat. F. VII. 159). A XV. században készített kézirat 239 pergamentlapja az első biológiai képes atlasz, ami a bizánci kézirat hagyományból ismert, a növények és állatok görög neveihez egy ismeretlen humanista a megfelelő latin neveket is hozzáírta. Ugyanazoknak a műveknek illusztrációi találhatók benne, mint a *Constantinopolitanus*ban, de hiányok nélkül. A fol. 1—10 olvasható index-et követően fol. 13^r—219^v oldalain DIOSKORIDÉS növényábrázolásaival találkozunk, a fol. 198 (=210)-en a korall látható, a fol. 221^r—224^v-n viszont a *Constantinopolitanus*ból dioskoridési fejezet, a *peri zóon patoión*-t illusztráló állatábrázolások díszítik. A mintegy 70 állatfaj ábrázolása túlnyomó többségében megegyezik a más, korábbi DIOSKORIDÉS-kódexekben szereplő állatábrázolásokkal (így a New York-i Pierpont Morgan-Libraryben levőben (M. 652), amely valószínűleg VII. KONSTANTINOS Porphyrogenetos (ur. 913—959) számára készült, továbbá a Vat. gr. 284-ben (ugyancsak a X. századból)³³ és a velencei Biblioteca Marciana nr. XCII. kódexében³⁴ (XIII. századból), csak még teljesebb anyaggal, bár a felkantarozott ló ábrázolása arra utal, hogy egyetlen bizonyítható esetben eltér a miniatör az antik mintaképtől. Különleges érdekessége a fol. 224^v miniatúrái, amelyen az egyes növényekből ill. ásványokból készült „decoctum”-ok láthatók üvegekben, mellettük az alapanyagul szolgáló növény, illetve ásvány kisméretű képével.

A dioskoridési illusztrációkat a *Theriaka* parafrázisának képei követik (fol. 225^r—227^r). A több mint félszáz mérges állat (ill. az aszpiszki gyóval harcoló ichneumon) képe szintén a leggazdagabb *Theriaka* illusztrációs anyagot tartalmazza, összevetve a Morgan-Library³⁵ és a párizsi Nemzeti Könyvtár (Suppl. gr. 247) X. századi,³⁶ továbbá az említett bolognai kódex — a *Chigianus*nál valamivel későbbi — illusztrációival. A *Chigianus* fol. 228^v—232^v őrizte meg számunkra a leggazdagabb anyagát az *Ornithiaka*-illusztrációknak is, hisz említettük, hogy a *Constantinopolitanus* e téren is hiányos, a X. század

³¹ J. KOLLELSCH—FR. KUDLIEN: *Apollonios von Kition*, Berlin 1965, Tabulae SORANOS gynaikologiai főművének illusztrációit csak a VI. sz.-i MUSTIO latin művének karoling-kori kézírata őrizte meg számunkra; v. ö.: K. WEITZMANN, i. m. 19. XI. t. 13. kép (Bruxelles, Bibl. Roy. Cod. 3714) az egyik miniatör lap képét REGÖLY-MÉREI Gy. is közli: *Akik legyőzték a betegségeket*, II. Budapest 1966. 14. ábra.

³² P. FRANCHI DE CAVALIERI: *Codices Graeci Chisiani et Borgiani*, Romae 1927. nr. 53. 104—106, tudománytörténeti értékükről: O. PENZIG: *Contribuzioni allo storia della botanica*, Milano 1905, 241—282, további irodalom: E. MIONI: *Un ignoto Dioscoride miniatore*, Padova 1959, 353, 12. (MIONI az általa felfedezett padovai Dioskoridés-kódex-szel kapcsolatban foglalkozik vele), a miniatúrák zoológiai vonatkozásai feldolgozatlanok.

³³ A két kódex zoológiai illusztrációinak összehasonlítását J. THÉODORIDES-nek köszönhetjük, aki eredményeit az 1965-ben Londonban tartott XIII. nemzetközi bizantológiai kongresszuson ismertette.

³⁴ A velencei kódex állatábrázolásai azonban sajnos teljesen stilizáltak, úgy hogy az eredeti antik típusok rekonstrukciója szempontjából teljesen értéktelenek.

³⁵ Facsimile kiadása: *Pedanii Dioscoridis Anazarbei. De Materia Medica*, Lutetia Parisiorum 1935.

³⁶ J. PORCHER—M. L. CONCASTY: *Byzance et la France Médiévale*, Paris 1958, 2. sk. 1

cod. Athos Laur. Q. 75(1885)-ben pedig, bár az *Ornithiaka* kéziratának írója helyet hagyott számukra, a miniatúrák — sajnos — mégsem készültek el. A *Constantinopolitanus*-ban található 48 madárképpel szemben a *Chigianus*-ban 60 szerepel. A meglevő képek — az egyetlen pávakép eltéréssel — mutatják, hogy a VI. századi *Constantinopolitanus* és a XV. századi *Chigianus* miniatúrái mennyire azonos antik mintákat követtek. Mindent összevéve a *Chigianus* tehát több mint 100 görög-latin névvel megnevezett állatképet tartalmaz, amelyek legnagyobb része megőrzi az antik mintaképek realizmusát, hasonlóan gazdag zoológiai illusztrációs anyag az egész kódexanyagban — tudomásunk szerint — csak egyetlenegy maradt ránk: Petrus Candidus 1460-ban írott állattani könyvének XVI. századi vatikáni kézírata (Cod. Vat. Urb. lat. 276.).³⁷

Összefoglalva a mondottakat megállapíthatjuk, hogy a hellenisztikus orvosi-biológiai illusztráció rekonstruálásához a bizánci kódexek nagy segítséget nyújthatnak. Ez különösképpen érvényes a kimondottan tudományos jellegű antik botanikai-zoológiai művekre, mivel ezek bizánci másolatainak készítői évszázadokon keresztül szigorú pontossággal igyekeztek lemásolni a mintaképeiket, éppen ezért feltételezhetőleg egy-egy késői kódex, számos prototypus közvetítésével is megőrzi az ősi archetypust. Jellegzetes példa erre a korallábrázolások: a VI. századi *Constantinopolitanus*, a XV. századi *Chigianus* és a bizánci birodalom bukása utáni időben készült *Bononesis* — úgy látszik — szinte változtatás nélkül őrizte meg a hellenisztikus jellegű archetypust: de hasonló egység mutatkozik a három kódex „*Theriaka*”-ábrázolásaiban is. A növényábrázolásokban ugyan már a VIII. századi NAPOLETANUS leegyszerűsíti az antik formákat, sőt említettük, hogy magában a *Constantinopolitanus*-ban is kimutatható egy korai hellenisztikus s egy késői, római-kori, csoport, ez utóbbiak a pergamoni művészet körében keletkeztek, e városnak jelentős szerep jutott a hellenisztikus orvos-természetrajzi illusztrációk átörökösítésében a hellenizmusból a késői császárkorba. Ennek ellenére a bizánci kódexek általánosságban többé-kevésbé megőrizték az antik botanikai szemléletet.

Nehezebb a kutatás helyzete a kimondottan sebészeti-anatómiai ábrázolásoknál, mint amilyen pl. a kitioni APOLLONIOS két említett illusztrált bizánci kézírata. A bizánci orthodoxiának a meztelen emberi testtel szemben az antiktól diametrálisan különböző felfogása, a meztelen test bűnös, *akathartos* voltának teológiai hangsúlyozása megakadályozta, hogy az antik aktok klasszikus szépsége maradéktalanul átöröklődjék Bizáncba, nem beszélve a nemi jelleg hangsúlyozásának tilalmáról. Ám ennek ellenére is — a bizánci sebészeti kódexek aktábrázolásai, a középkori latin kódexekéhez mérve, — még mindig hűségesebben megőrzik az élő emberi test arányait, izomstruktúráját, mint nyugati rokonaik.

Mindezek alapján tehát úgy látszik, hogy az elveszett antik orvosi-biológiai kéziratok illusztrációinak egy része a bizánci kódexek segítségével rekonstruálható.

³⁷ V. ö. S. KILLERMANN: *Das Tierbuch des Petrus Candidus 1460*, Zoologische Annalen, VI (1914) 113. skk. 1.

ZOLTÁN KÁDÁR.: THE BIRTH OF THE BOOK-ILLUSTRATIONS IN MEDICAL AND BIOLOGICAL WORKS

The nearly complete destruction of the original manuscripts of the biological works of Greek origin is for the history of biological sciences an ir retrievable loss. The only possibility of their reconstruction is that we trace the survival of antique traditions in the manuscript legacy of the Middle Ages.

The earliest illustrated biological work of which we know is ARISTOTLE'S ANATOMAI, its illustrations are referred to also in other works of the great scientist. The author of this study succeeded in finding out that certain DIOSKORIDES codices of Byzantine origin contain illustrations that lastly may be traced back to the illustrations of the great anatomical work of ARISTOTLE, as e. g. the illustration of the anatomy of the echinus in the 9th and 10th century codices preserved in Washington (Morgan Library M 652) and in the 15th century codex preserved in the Vatican (Chig. F. VII. 159).

NIKANDROS, scientist and poet lived presumably in the Court of Attalos III King of Pergamon. The Christian TERTULLIANUS wrote of him the following: „Magnum de modico malum scorpio terra suppurat. Tot venena quot et genera, tot perniciēs quot et species, tot dolores (qu)ot et colores. Nicander scribit et pingit” (Scorpiace, I, 1). This work of NIKANDROS is also known from Byzantine copies: in addition to the two codices mentioned also the so called Viennese DIOSKORIDES (Wien, Nationalbibliothek, cod. med. Graec. 1.) prepared about 512 contain animal illustrations of NIKANDROS, moreover the *Nikandros codex*² of the Bibliothèque Nationale in Paris (Suppl. Gr. 247) dating back to the 10th century and one of the medical colligations (MS 3632) from the 15th—16th century preserved in the Bibliotheca Universitaria in Bologna contain NIKANDROS illustrations. In the latter pictures prepared to the medical works of APOLLONIOS and SORANOS of Kition are also included and these are known also from one of the codices (Plut. LXXIV/7) of the Bibliotheca Laurenziana in Florence. The earliest illustrated manuscript of SORANOS' gynaecological work has been preserved for the posterity in a 9th century Latin manuscript (MS 3714) to be found in the Bibliothèque Royale in Brussels.

It is from the antique botanical literature that the most have come down to us; several Greek and Latin manuscripts of the Middle Ages have survived from the illustrated botanical works of KRATEUAS and major contemporary of PLINIUS, DIOSKORIDES from the 1st century B. C. Out of these manuscripts the above mentioned Viennese DIOSKORIDES is the earliest.

In conclusion: among the manuscripts of the Middle Ages and of Byzantine origin there are several that preserved with more or less accuracy the illustrations of the antique zoological and botanical works through the centuries. The case is much more difficult in the field of definitely surgical-anatomical illustrations, considering that in the Middle Ages both the Oriental and the Western Church took the nude illustration of the human body for a sin and objected to the autopsy too. In spite of this fact some codices of the Middle Ages preserved more or less truly the traditions of the antique medical illustration and it is noteworthy that the nude illustrations in the Byzantine surgical codices reflected much more truly the proportions, the musculature of the human body than the Latin codices of the Middle Ages did.

KÖZLEMÉNYEK

Az anabaptista gyülekezetek írott hagyományai. Az osztrák Tudományos Akadémia alábbiakban ismertetett kiadványa¹ régóta érzett hiányt pótol. Az anabaptista, a cseh-morva testvérekhez közelálló (huteri) gyülekezetek, amelyek hazánkban, ill. a történelmi Magyarország területén több évszázadon át léteztek, példa nélkül álló sajátos szervezettségüket, kiváltságos helyzetüket egészen a XIX. századig megőrizték. De Mária Terézia uralkodása alatt katolizálni voltak kénytelenek. Az új ipartörvények értelmében mesterségüket is csak céhekben tömörülve űzhették, ami az eredetileg házközösségekben űzött műiparukat teljesen átformálta.

Az anabaptisták a radikális reformáció balszárnyán állva, a XVI. század elején, az ERASMUS Rotterodamus követőinek köréhez tartozó humanista teológusok kezdeményezésére váltak ki az egyházból és hitközségekbe tömörülve teológiai, történelmi, erkölcsantitási, nevelésügyi és közszervezeti irataikat évszázadokon keresztül százaszámra kéziratilag másolták. Jellemző módon, bár egyes teológiai műveik nyomtatásban is megjelentek, általában idegenkedtek a nyomtatványoktól. Legnevezetesebb irodalmi műveik közé tartoznak a martirologia jellegű annalsztikus krónikák, melyek egyszerűsmind igen becses magyar történelmi forrásoknak tekinthetők.

A kódexek zöme (eddig ismereteink szerint 110 db.) a történelmi Magyarország könyvtáraiba került, különösen az egyházi hatóságok által szorgalmazott elkobzások útján. Így a szakolcai jezsuita kolostorból, annak II. JÓZSEF császár által elrendelt felszólása után, a nagyszombati egyetemi, a nyitrai, pécsi, gyulafehérvári és kolozsvári püspöki könyvtárban és a pozsonyi káptalani, valamint liceumi könyvtárban gyűjtötték őket egybe, ami éppen a megsemmisítés elől épségben maradt; természetesen legtöbbje végeredményben az esztergomi primási könyvtárba került. Századfordulónk óta több (5 db) kódex került az OSZK-ba, valamint egy a kismartoni tartományi könyvtárba, (Szalonakról). Valószínűleg még a BATTHYÁNY Ferenc idején történt településből származhat.

Az Osztrák Akadémia által kiadott és teljesnek vélt katalógusban feldolgozott kódexek túlnyomó része a magyar könyvtárakban őriztetett. A szerző ROBERT FRIEDMANN Michigan-i egyetemi tanár, történettudós, már több évtizeddel ezelőtt járt hazánkban és itt indította el tudományos adatgyűjtését, különösen az esztergomi primási könyvtárban. A szóban forgó kódexeket a XIX. század elején legelsőnek MICHNAI András, majd GYURIKOVICH György dolgozták fel. A század második felében a pozsonyi káptalani és liceumi kódexeket KNAUZ Nándor ismertette az *Új Magyar Sion*-ban. Végül BECK József kimerítő

¹ *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur. 1529—1667.* Zusammengestellt von ROBERT FRIEDMANN unter Mitarbeit von ADOLF MAIS. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 86. Band Hermann Böhlau Nachf. (Graz—Wien—Köln, 1965. 179 l.)

forráskutató munkával kiadta az Osztrák Tudományos Akadémia Fontes Rerum Austriae sorozatában 1883-ban az anabaptista krónikákat. Jelen folyóirat hasábjain már 80 év előtt megjelent egy ismertetés: VÁGNER József jegyzékéről, mely 1886-ban a nyitrai egyházmegyei könyvtár kézíratait és régi könyveit dolgozta fel. Itt részletesen foglalkozik azzal az anabaptista krónikával, amely az alvinci telepítés ismeretlen részleteit tartalmazza. Jakobus WERNER-féle 1623. „Hausbuch.” Századunkban a kódexekkel e lap hasábjain SZIMONIDESZ Lajos foglalkozott. A budapesti Egyetemi Könyvtár anabaptista kódexeit KIRNER A. Bertalan adta ki 1942-ben. Ezenkívül foglalkoztak még a kódexekkel: ÁLDÁSSY A., FAUST Ovidius. Az amerikai vallástörténeti kutatás csak legújabbban figyelt fel a radikális reformáció és a szektáriánus mozgalmak e nevezetes forrásaira. (HORVATH-K. Mária, *Anabaptist Book Confiscation in Hungary during the eighteenth century*, Goshen Indiana 1965.)

Az oroszországi anabaptista telepekről Canadába bevándorolt „testvériségek” birtokában levő történelmi kódexeket J. ZIEGELSCHMIDT és R. FRIEDMANN publikálták. A kódexektől függetlenül levéltári adatokat viszont Grete MECENSEFFY bécsi professzor adja ki a Täuferakten sorozatban, mely még a magyarországi anyaggal való kiegészítésre vár. A magyar történettudomány mindaddig módszeresen nem foglalkozott az anabaptisták kézírataival.

R. FRIEDMANN kimerítő, az összes bibliográfiai adatokat szakszerűen kimunkáló katalógusát pár adattal szeretnők kiegészíteni. Az OSZK gyűjteményéből az Osztrák Akadémia katalógusa csak két németnyelvű kódexet ismer: Quart Germ. 921, Oct. Germ. 281, HAJDU Helga azonban a közelmúltban további három anabaptista kódexet azonosított Ezek az Oct. Germ. 330., amelyet FORRÓ Félix ismert budapesti könyvgyűjtő birtokából és az Oct. Germ. 355, mely a gróf WILCZEK-féle kreuzenstein kastély könyvtárából került vétel útján az OSZK-ba. Legérdekesebb azonban a Quart Germ. 852 jelzetű kódex, amelyet a legszebb kalligráfiával 1641-ben DRELLER Izsák sobotistai könyvkötő és kéziratmásoló alkotott, de amelynek szövege a BECK által ismertetett P. Q. R. jelzetű kódexből már ismeretes volt. A fent említett Oct. Germ. 355 jelzetű kódex BECK kezében volt, de csak művének publikálása után, mint azt sajátkezű bejegyzései mutatják. E kódex kötése a XVI. század végéről való és BECK szerint az austerlitz slavkovi könyvkötő műhelyben készült, amely házközösségben, ugyanezen időben kerámiai műhely is működött. J. HAJDU Helgának azonkívül sikerült a pécsi egyetemi könyvtár XX-14. kéziratát attribuálnia, mely KLIMÓ pécsi püspök idején került a könyvtárba, ugyancsak DRELLER anabaptista krónikájának egy eddig ismeretlen szövegű másolatát tartalmazza.

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár igazgatója KOVÁCS Zoltán pedig rábukant arra a kézíratra, MSS. III. 196, melyet Rudolf WOLKAN: *Die Lieder der wieder-Täufer* c. könyvében 1915-ben felhasznált, amelyet azonban FRIEDMANN professzor katalógusában elveszítettnek hitt. Sikerült azonkívül a FRIEDMANN-féle esztergomi listát kiegészíteni az MSS. III. 160-as és MSS. II. 513-as kódexekkel. Ezek közül az első: „Vier Kräutlein” Ehrenpreis András sobotisti „püspök” kódexe 1650 körül, az irodalomban teljesen ismeretlen volt. A könyvecske egy népszerű „Hausbuch” jellegű átdolgozása a Hieronimus Bockh-féle *Kräuterbuch*nak és szimbolizálja növények mögé rejtve a négy leghíresebb prédikátorjukat: EHRENPREIS, WURZ, POLEY és WINTER-t. A második SCITOVSZKY hercegprímás magánkönyvtárából került a főszékesegyházi könyvtárba és a legszebb DRELLER-féle kötésben egy kolligátumot tartalmaz; fele nyomtatvány, fele kézirat. Az esztergomi könyvtárban sajnos jelenleg nem található és elveszítettnek tekinthető a FRIEDMANN-féle katalógusban jelzett következő három kódex:

1. A hitközség szervezetére vonatkozó nagy fontosságú MSS. III. 198, az ú. n. Ehrenpreis-kódex,

2. az MSS. III. 168, amelynek régi jelzete A. II. 103 II/b., 16 r. 167. f. címlap hiányzik DRELLER Izsák kötésében 1663-ból származó bibliamagyarázat;

3. és az egyetlen ismert szőlőtermelési kézikönyv a MSS. III. 140.

A gyulafehérvári Batthyaneum anyagát a szerző csak a régi VARJU-féle feldolgozásban ismerteti és nem vette figyelembe a bővebb és pontosabb SZENTIVÁNYI-félet (*Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*, Szeged 1958.)

A bécsi anyag áttekintésénél szembeszökő, hogy FRIEDMANN követte BECK téves megállapítását, amely szerint a bécsi egyetemi könyvtár I. 87708 sz. kézirata azonos lenne a Budapesti Egyetemi Könyvtár III. G. 39 jelzetű kódexével, mely egy 1577-ben másolt levélgyűjteményt tartalmaz. Ugyancsak nem bizonyítható, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtár Ser. n. 11999 szám DRELLER-kötésű kódexe, mely 1657-ben Andreas EHRENPREIS püspöké volt, Magyarországról származott volna.

A pozsonyi kódexek felsorolásánál is tévedésen alapulhat az az állítás, miszerint a városi levéltárban őrzött Hab 4, és a GYURIKOVICS György gyűjteményéből származó kódexet BECK nem ismerte volna. Miután a szóban forgó kódexet 1935-ben KRAUS polgármester megbízásából Ovidius FAUST a BECK-hagyatékából vásárolta s annak részleteit publikálta az említett könyvben.

Az elveszettnek tekinthető kódexek sorába illesztendő viszont a pozsonyi *Ungarisches Magazin* III. 1783. kötetében SEVERT János tollából ismertetett Ambrosius RESCH: *Beschreibung was sich verlossen hat mit und bey der gmainkézirat* is.

Sajnálatos lapsus csúszott be az illusztrációk captiójába. A III. táblán látható kódex-címlap ugyanis a Budapesti Egyetemi Könyvtár HE. ab. 17 kódexének címlapja, melyet már KIRNER Bertalan is publikált és nem a pozsonyi városi levéltár Hab 1 kódexének illusztrációja.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár anabaptista krónikája, Cod 3217, mindig ott is volt s nem a múzeumból került oda (néhai KELEMEN Lajos közlése).

Az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványa hozzáférhetővé teszi a kutatás számára azt az óriási anyagot, amelyet FRIEDMANN professzor szorgos kutatómunkával gyűjtött egybe, s amely 200 kódexet ölel fel, míg egy évszázaddal ezelőtt csak 80 kódexet ismertek. A katalógus két nagy részre oszlik: az első 1529—1665-ig terjedő időszakban írt kéziratokat sorolja fel lelőhely szerint. A II. részben tárgykörök szerinti csoportosításban foglalja közre a huteri anabaptisták prózairodalmával s közli 95 anabaptista szerző életrajzát, bibliográfiával. Nem huterita, de az anabaptizmushoz közelálló írók művei is szerepelnek, mint Hans HUT, akit I. Ferdinánd magyar király „főanabaptistának” nevez egy ediktumában; valamint ERASMUS ROTTERDAMUS, Sebastian FRANCK és a régi írók közül JOSEPHUS FLAVIUS. Igen érdekes vallástörténeti felfedezés, hogy a híres waldens, de franciskánus hittudós a XIV. századból, PETRUS OLIVI egy postillája is szerepel az anabaptista másolatok között. A János-Apokalipszis magyarázatai rendkívül nagy becsben állottak az anabaptisták előtt is. Ezt a fontos adatot az esztergomi könyvtár MSS. III. kódexében találhatjuk, közvetett bizonyítékául annak, hogy a waldens eretnekség mozgalma folyamatosan fennmaradt a XVI. században. Köztudomású, hogy többek között Morvaországban a XV. és XVI. században beghard, „házak” létesültek amelyek a huterita közösségek kifermálására bizonyíthatóan döntő hatással voltak,

Megemlítendőnek tartjuk, hogy legalább 7 kódexben találunk oly orvosi jellegű, szövegeket, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a XVI. sz. közepén Magyarországon járt PARACELUS műveit az újkeresztény orvosok ismerték és azokat kézirataikban szorgalmasan másolták.

Befejezésül a munka érdemét nem esőkkentő pár kritikai megjegyzést kell hozzáfűznünk, a 106. oldalon említett Sarepta település nem Ukrajnában volt, hanem a Volga

partján. Itt a herrnhuti kolóniák egyikében működött FESSLER Ignác Aurél, aki innen ajánlotta ILLÉSHÁZY Józsefnek történelmi művének egyik részletét. Az 54. o. a megkerült Cod. III. 196 esztergomi kézirat kötésén téves a nyomat jelzése. Tényleg a C.W. vaknyomás és 1665 évszám: a III 173-on olvasható. Igen kívánatos volna a magyar könyvtárakban található anabaptista kódexekből a himnodiát is publikálni, mert ezek a „siralmas énekek” temérdek magyar vonatkozást tartalmaznak. Különösen a Schmalkaldeni háború, a BOCSKAY-féle felkelés és a 30 éves háború korából. Tudjuk, hogy a morvaországi habán (huterita) települések középpontja Nikolsburg volt, a BETHLEN-féle békekötés színhelye, ahol BETHLEN fejedelem PÉCSI Simon kancellárja útján megismerkedett az anabaptistákkal és azok egy részét Alvincen telepítette le. A számukra kiadott BETHLEN Gábor-féle privilegialis levél, melyet 200 évig elveszetteknek hittünk, csodával határos módon megkerült 1963-ban egy sobotisti habán-utód házában, rengeteg iromány között, melyek jelenleg Pozsonyban a Szlovák Akadémia Könyvtárában feldolgozásra várnak.

KRISZTINKOVICH BÉLA

Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja (ALVINCI Péter: *Itinerarium Catholicum*). BETHLEN Gábor magánkönyvtárának, illetőleg a gyulafehérvári, majd nagyenyedi bibliotékának siralmas sorsáról nemrég érdekes dolgozatban értekezett e hasábkon VITA Zsigmond.¹ A nagy fejedelemtől alapított könyvgyűjteményt — ahová, ha már előbb nem, halála után feltehetően bekerültek hordozható szekér-könyvtárak darabjai s az állandóan kezélen levő kötetek is — 1658-ban és 1661-ben az Erdélybe törő tatár hordák felprédálták, megsemmisítették.

Ami kevés könyv ekkor és a későbbi „sok romlások” idején mégis elkerülte az enyészetet, felbecsülhetetlen érték. VITA Zsigmond két ilyen, Kolozsvárt őrzött kötetről emlékezik meg, s mindenkettőt BETHLEN személyes használatú könyvei közé kell sorolnunk, hiszen mind Abraham ORTELIUS *Theatrum orbis terrarum*-a, mind pedig az Antonio GUEVARA-féle *Horologium principum* divatos és nélkülözhetetlen kézikönyv volt a XVII. század elején. Egyik a modern földrajztudomány, a másik a korszerű udvariság enchiridionjának számított.²

E két jeles külföldi munka mellé harmadikul egy magyar művet is odasorolunk: ALVINCI Péter *Itinerarium Catholicum* című, 1616-ban megjelent könyvét. Az Akadémiai Könyvtár R. M. Ir. O. 24. sz. alatt őrzött példányát természetesen nem „felfedezni” akarjuk, hiszen a fejedelemhez intézett Alvinci-dedikációt eddig is mindenki láthatta benne, csupán a könyv gazdag possesszor-bejegyzéseit vesszük számba, hogy elbeszélhessük viszontagságos történetét.

Az egykorú díszes bőrkötésbe préselve felül az I P T G B betűk sorakoznak, alul az 1618-as évszám látható. A 2. órlevél versóján SZATHMÁRI PAP Mihály (1737—1812) kolozsvári teológiai professzor³ BOD Péter *Athenas*-át tanúztató bejegyzése olvasható a

¹ *Bethlen Gábor könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1965. 221—227. l.

² ORTELIUSnak először 1570-ben Amszterdamban megjelent rézmetszetes térkép-gyűjteménye földrajzi fokjelöléseit követi a leghíresebb magyar útirajz, a BETHLEN politikáját propagáló *Europica varietas*. De nemcsak SZEPSI CSOMBOR használta: szerepel ORTELIUS műve SASVÁRI Gergely 1585-ös végrendeletében, THURZÓ Szaniszló, APAFI Mihály és ZRÍNYI Miklós könyvtárjegyzékén is. Vö. *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Kiad. KOVÁCS Sándor Iván és KULCSÁR Péter. Bp. 1968. (Régi Magyar Prózai Emlékek I.) 442. l. GUEVARA magyar recepciójáról l. BÁN Imre: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Irodalomtörténet. 1958. 360—373. l. és az id. Szepsi Csombor-kiadás bevezető tanulmányának 75—76. lapját.

³ ZOVÁNYI Jenő *Theologiai lexikon* — a tervezett kiadás kézírata. Fotomásolat a szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. 1464—1466. l.

kötés betűjeleinek feloldásával: *Michaëlis Pap Szathmári (Symb[olum]) Est Deus in Coelis. /Ugy látszik iratott ezen mun/ka Alvintzi Petertölf 5 /;[=confer] Athenas Bodii./Magáé Bethlen Gábor Fejedelmé/vólt ez a' könyv, kinek / Alvinczi Peter Autor / ajándékozta, mellyet / bizonyít[ana]k'a' táblája / kxlső felén lévő ezen / Betűk is: / I. Illustriss[im]o. P. rincipi T. ransilvaniae / G.abrieli B.ethlen.*

Lássuk ezután ALVINCI sorait. A 6. órlevél rectójára írta azokat gondos betűformálással: *Illustrissimo ac Potentissimo Prin- / cipi, Gabrieli Bethlen, DEJ / gratia Principi Trans-sylvaniae / Partiu[m] Regni Hungariae D[omi]no / ac Siculorum Comiti etc: Fidei / Orthodoxae Defensori acer- / rimo, Ecclesiarum[que] Chr[ist]i Nu- / tritio aeterna memoria digno: / D[omi]no suo clementissimo, Author / operis istius levidensis, amimo[!] / gratissimo, humiliter ac demisse / Dicat et offert. 19: Julij: / Anno Salutiferi Partus. 1618.*

A későbbi tulajdonosok 1665-től bukkannak fel. A 4. órlevél rectóján ez áll: *Generosiss[im]o viro D[omi]no / Stephano Bakos de / Colosvar. Offert hunc / librum ex sincera chari- / tate Michael Napadj in aeterna[m] suj no[mi]nis / memoriam. / Anno 1665 die ignoto / Mense Maj. / M[anu] pr[opri]a. A NAPADJ (NÁPRÁGYI?) Mihálytól megajándékozott KOLOZSVÁRI BAKOS István révén a könyv — úgy látszik — most már jó ideig Kolozsvárt maradt, amit a hátra kötött üres levelek elsejének rectóján olvasható bejegyzés bizonyít: *A[nno/] 1716 30 Martii A Kolos-Vári / Piaczi Templom 9. és 10 ora közöt elvetetik Németek által, és / az Unitariusokon, mind Püspökökön / Plebanuson, es több egjhazi rendeken a külső renden lévőekkel / egjüt kemény exequ[utio] s sanyargatas / vitetik 3mad napig vegbe[n]. 2. Aril[is] ! / felszenteltetik a Templom N[ota] B[ene] Az / exequitionak allatta harangozas / es (más fel nap dobolas is) nem volt. / a' felszentelésre kezdettek előbb / harangozni. A névtelen unitárius bejegyző után ALVINCI műve előttünk ismeretlen kezeken vándorolt EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) — 1831-től nemesdömölki pap, majd Vas és Sopron megyei táblabíró — birtokába, aki a könyvben őrzött halványkék cédulára egykor a következőket írta: *A' m[agya]r tud[ós] Társaság könyvtárába, cse- / kely ajándéku[k] küldi / Nov[ember] 1840. / Edvi Illés' Pál m[aga] k[ezével].* A termékeny teológus író ekkor már öt éve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt,⁴ a becses ajándékkal ilyen minőségében tisztelhetette meg az akadémiát.**

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaság a moszkvai egyetemi könyvtárban. A XVIII. századi Oroszország egyik legkiválóbb orvosprofesszora, sebésze és anatómusa *Keresztury Ferenc* volt. 1739 május 28-án született Sárospatakon és 1811 február 16-án Moszkvában fejezte be sikerekben és tudományos eredményekben gazdag életpályáját. Életrajzát az utolsó másfél évtizedben három monografikus mű¹ világította meg, így csak a fontosabb adatokra szorítkozunk.

A református kismemesi családból származó KERESZTURY Ferenc szüleit korán elvesztette s mint árva nevelkedett. Tanulmányait 1756 március 24-én kezdte meg a sárospataki kollégiumban, de — az ottani matrikulából kitűnően² — nem maradt itt soká, hanem Lengyelországban élt egy ideig, majd 1762 nyarán végleg Oroszországban telepedett meg, ahonnan többé el sem távozott.

⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. II. köt. Bp. 1893. 1208—1214. 1.

¹ KIRÁLY József: *Keresztury Ferenc*. Acta Universitatis Szegediensis klny. Szeged, 1956; SCHULTHEISZ Emil—TARDY Lajos: *Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., 1960; SZILVAY Konstantin: *Keresztury Ferenc*. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1961. évf., 54—103. 1.

² „Clam se subduxit in Poloniam et ultra”

1762 szeptember 24-én már a moszkvai kórház mellett működő orvosi iskola tanítványa. 1763 május 22-én alorvosi vizgát tesz; itt kitűnik alapos orvosi felkészültségével és a latin nyelv tökéletes tudásával. 1763 június 12-én mint évfolyamelső alorvosi címet kap; 1764 május 19-én orvos-sebészi diplomával ruházzák fel.

Rövid ideig Bachmut városában működik, mint vesztegzár-orvos, de 1765-ben már a moszkvai egyetem orvoskarának bonenoka és az egyetemi kórház orvosa. Az 1770. évi moszkvai pestisjárvány idején kitűnik áldozatos járványorvosi tevékenységével.

1777-ben lett a moszkvai egyetem orvoskarán az anatómia és sebészet rendkívüli tanára, majd 1778-tól rendes tanára.

Ettől kezdve az orosz és külföldi tudományos társaságok egész sora választja tagjai sorába. 1784 óta az orvostudományok doktora. Alapító elnöke volt az első orosz orvostudományi egyesületnek. Élete végéig betöltötte professzori állását és folytatta tudományos tevékenységét, melynek látható eredménye három komoly tudományos súllyal bíró szakmunka volt.

Ezúttal azonban egy eddig nálunk nem ismeretes, kis terjedelmű, de számunkra érdekes publikációját kívánjuk nyilvánosságra hozni, annál is inkább, mivel tudásunk szerint ez az első orosz nyomdatermék, mely — részben — magyar nyelvű szépirodalmi alkotást közöl hasábjain, még akkor is, ha ez nem több egy rövid költeménynél.

1780-ban JÓZSEF császár, mint FALKENSTEIN gróf, nagy oroszországi utat tesz. Június 9-én megtekinti a moszkvai egyetemet is, ahol KERESZTURY az alma mater nevében saját szerzeményű német és magyar nyelvű költeménnyel üdvözölte az uralkodót.³ A két vers hamarosan nyomdafestéket lát *Ode dem ertlauchtesten Grafen von Falkenstein bey Hochdesselben Gegerwart zu Moskau im Namen der Universität dargebracht* címmel. Az aprónyomtatványt — akárcsak KERESZTURY egyéb műveit — a moszkvai Egyetemi Nyomda, illetve annak vezetője adja ki, aki nem más, mint NOVIKOV Iván Nikolájevics, a nagy orosz felvilágosító, író, filozófus, közgazdász, az orosz szabadkőműves mozgalom szellemi irányítója, aki szívesen adta ki a hozzá közelálló tudósok, művészek írásait.

KERESZTURYNAK ezt a kis verses művét a moszkvai egyetemi könyvtár könyvritkasági osztálya őrzi.⁴

A negyedréteg alakú, címlapból és négy számozott paginából álló aprónyomtatványt több izléses metszet díszíti. A német nyelvű dicsőítő óda a vendéglátót és a vendéget — tehát II. KATALIN cárnőt és JÓZSEF császárt — mint országgaik, sőt az egész emberiség jötevőit magasztalja, az e korban szokásos mitológiai képek halmazával, aulikus hangnemben. Egészen más az aprónyomtatvány negyedik lapján található magyar nyelvű vers tartalma és hangvétele. Ennek terjedelme csak töredéke a német nyelvű ódának, de ez is elegendő ahhoz, hogy szerzőjében annak az embernek szellemi és politikai alkatát ismerjük fel, aki — ha hazájában marad — a meggyőződéses jozefinusok táborában foglalt volna helyet ezekben az években. II. JÓZSEFTŐL ekkor még nagyon sokat vártak a progresszív gondolkodásúak: utazásairól pedig nem ok nélkül állapította meg SZEKFÜ Gyula,⁵ hogy azok példátlanul nagy tapasztalati anyaghoz juttatták a császárt, aki ennek birtokában mélyen megvetette a hivatalos jelentések szépitő hazugságait. Mindent éles szemmel figyelt meg, mindenütt kikérdezte a szegény embereket és tapasztalati anyagát önmaga gyűjtötte össze. A válságba jutott feudalizmus felülről való modernizálására törekvő JÓZSEF császár intézkedései iránti várakozást tükrözi KERESZTURYNAK ez a lát-

³ Erről eddig is tudtunk (Керестури поднес ему четвертостишие на венгерском языке, которое было тогда же напечатано "SCHULTHEISZ—ТАВДУ id. m. 93. l. és 45—46. jegyz.) de maga a költemény eddig nem került elő

⁴ Отдел редкой книги Библиотеки им. Горького Московского Гос. Университета, 10 А. н. 12

⁵ *Magyar Történet*, Bp., 1943, V. köt., 38. l.

Obje
 Dem
 Erleuchteten Grafen
 von Salzenstein

Obje Hochdieselben Gegenwart

zu Moskau

Im Namen der Universität
 Darbracht.

den 9 Sept. 1780.

Moskau in der Kaiserlichen Universitäts Buchdruckerey,
 bey Michael v. Novosilow.

A kik a dolgokat írák könyvekből tudnak,

Azok mindenekei rükör által látnak,

De a KIK mindenit MAGOK jelen vagnak,

Végalkodás nélkül semmit elnem hagynak.

Kerecszuri Ferentz.

szólag igénytelen verse, mely arról tanúskodik, hogy szerzője kevésre becsüli az elméleti ismereteket, ha azok öncélúak, a valóságtól elszakadtak, annál többet vár azonban a szabadon fürkésző, „vizsgálódó” emberi elme erejétől:

A kik a dolgokat tsak könyvekbül tudnak,
Azok mindeneiket tükör által látnak,
De a KIK mindenüt MAGOK jelen vagynak,
Visgálkodás nélkül semmit elnem hagynak.

STERNBERG JÁNOS—TARDY LAJOS

Cobden állítólagos magyar történelme. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/173. sz. alatti kolligátuma a *Röpiratok 1849—1861* címet viseli. Az első pecsét szerint 1913-ban került az akkori Városi Könyvtár tulajdonába. KOSSUTH, SZEMERE Bertalan, SZALAY László, TELEKI László, HORVÁTH Imre 1848—49-es magyar, francia és német nyelvű röpiratait tartalmazza a *Függetlenségi Nyilatkozatom és a Birodalmi Alkotmányon* kívül. A kolligátum egyik darabja a magyar történettudományban többször emlegetett, de vizsgálat alá soha nem vett különös mű, egy 16 × 10 cm. alakú, külső címlap és borító nélküli 82 oldalas gót-betűs könyv: *Ungarn. Land., Volk und Freiheitskampf der Magyaren. Von R. Cobden. Aus dem Englischen übertragen von — r. Grimma und Leipzig, Druck und Verlag des Verlags-Comptoirs 1850.* MARCZALI Henrik szerint COBDEN „röpiratot írt a magyar ügyről, mikor az delelőjén volt, ismertetve hazánk történetét, alkotmányát, a reformokért való nemes küzdelmét, Széchenyinek Kossuthnak szereplését.”¹ HAJNAL István a Kossuth-emigrációra vonatkozó fontosabb diplomáciai művek között említi, elfogadva amit a címlap mond: „angolból fordítva.”² KOSÁRY Domokos tudni véli, hogy COBDEN „Teleki László röpirata nyomán nagy rokonszenvvel írt a magyar küzdelemről.”³ A Magyarországról írt fontos angol művek között emlegeti BERG Pál is.⁴

A könyv, sajnos, nem COBDEN műve, az állítólagos német fordításnak nincs angol eredetije, ilyen tárgyú és című könyv COBDEN művei között nem szerepel⁵, stílusa merőben különbözik a szerző stílusától, akinek magyar-barátsága saját érdekei, a magyar emigráció sikerei, az angol és a világpolitika változásai szerint más és más.

A tömörre fogott magyar történeti vázlatot egy rövid földrajzi és statisztikai áttekintés vezeti be. „Az ország, melyet mi a politika nyelvén Magyarországnak szokunk hívni, amely azonban sok különböző nemzetiséget foglal magába, az a tágas földterület Ausztria államain belül, amely északra a Kárpátoktól a Quarneri öbölig nyúlik le az Adriai tengerig és a török határig, és Morvaország, Alsó-Ausztria, Stájerország és Illyria osztrák határáról nyugaton egészen az Alpok keleti láncáig, amelyek Erdélyt határolják. Úgy tűnik, a természet egy nagy nép hajlékának szánta minden oldalról a természet bástyáival. Számos hegy és folyó vonul rajta keresztül-kasul, termékeny talaj ajándékaival, kedvező éghajlattal, az emberi jólétre való összes termékekkel rendelkezik. Gabonában és borban bővelkedő ország, a kővér föld bőségében többet terem mint amennyire szükség van, hogy a hegyvidékek szűkségleteit is fedezze, amelyek a nemzeti vagyont ásványkincseikkel gazdagítják.” (1—2 l.) A könyv többi része, 77 oldal, egy rövidre fogott, de egyenlőtlenül elosztott magyar történet. Hangulatos bevezetője a következő: „Magyarország történelme gazdag erényekben, romantikus és lovagi tettekben, és bőséges anyagot nyújt a bölcselkedésre. Mi azonban csak a kiemelkedő pontokra utalhatunk, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a magyar alkotmány fejlődésének eredetét, menetét és legújabb liberális kibontakozását megérthessük.” (3. l.) Ezek után Álmos, Árpád, Geysa, Szt. István, Szt. László, II. Endre, I. Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Ulászló, Hunyadi János és Mátyás után a Habsburgok uralmát ismerteti, kiemelve I. Ferdinándot, III. Károlyt, Mária Teréziát és II. Józsefet. Megemlíti az Aranybullát, a Rákóczi-féle szabadságharcnál pedig kiemeli az angol és holland békeközvetítést (32. l.) A magyar alkotmányról ezt írja: „Elméletileg a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia egyvelegének minősíthetjük, gyakorlatilag azonban erősen oligarchikus.” (13 l.) A könyv második fele a reformkorral és a szabadságharcral foglalkozik. (A reformkort

¹ MARCZALI Henrik: *Cobden történeti jelentősége.* Bp. 1921. 8. l.

² HAJNAL István: *A Kossuth-emigráció Törökországban.* I. k. Bp. 1927. 899. l.

³ KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés és története.* Bp. 1936. 97—98. l.

⁴ BERG Pál: *Az angol nyelvtanítás útja a magyar iskolában.* Bp. 1942. 180. l.

⁵ *The political writings of Richard COBDEN.* With preface by Lodr WELBY. Introduction by Sir Louis MALLETT and William Cullen BRYANT. Notes by F. W. CHERSON and a bibliography. London 1903. 705—706. l.

létrehívó szociális helyzettel a 38–46., a reformkorral magával, kiemelve Széchenyi, Kossuth és Teleki László személyét a 46–51. 1848–49-cel pedig az 51–82. l.). A szabadságharc nehézségeit jól jellemzi ez a pár sor: „A magyar kormánynak csak néhány sietve összevont sereget állt rendelkezésére, többnyire idegenek és a nemzetiség, ezek rosszu voltak felfegyverezve, sőt túlnyomórészt teljesen fegyvertelenek voltak, minthogy a magyar élcsapatok a különböző osztrák társországokba voltak szétszórva.” (68. l.) A nemzetközi jog betartására utal a magyarságot védő pár sora: „Az egész szabadságharcon keresztül a magyarok magatartása a foglyokkal szemben lovasias volt és szép ellen-tétet nyújt a fegyvertelen férfiak hidegvérű lesmészárulásával és nemes hölgyek megveszdzésével szemben, amjt az osztrákok bűnüként létrejönni engedtek.” (79–80. l.) A kéziratot 1849 nyarán, de mindenesetre a szabadságharc befejezése előtt adták nyomdába.

Richard COBDEN (1804–65) a szabadkereskedelem legnagyobb úttörője, már 1832-ben Manchesterben elmerült az európai események tanulmányozásába. 1836-ban beutazta Oroszországot, 1836–37-ben elment Konstantinápolyba és Görögországba, 1838-ban Németországban a Zollvereint tanulmányozta. 1846–47-ben Francia-, Spanyol-, Olasz-, Német- és Oroszországot utazta be, megszakítva útját Bécsben, ahol Metternich is fogadta. Az angol parlamentben a békepárt vezére volt, s jöllehet csak 90 képviselő tartozott hozzá, pártja az egyensúly szerepét játszotta és válságos időkben kicsikarhatta a döntést egyik vagy másik fél javára. COBDEN a szabadkereskedelem, a benemavatkozás és a világbéke eszméit együtt propagálta. A krími háborút élesen ellenzte. Így tehát voltak elvei, amelyek KOSSUTHÉVAL megegyeztek, és voltak, amelyek az övéivel szemben-álltak.⁶

Amikor 1849 tavaszán megindul Londonban a magyar propaganda, a magyarok COBDEN-re és a békepártra még mint a magyar ügy lehetséges akadályozójára tekintenek. Májusban PULSZKY arról értesül, hogy COBDEN érdeklődik a magyar szabadságharc iránt; angol tudós barátai bemutatják neki s ettől kezdve valósággal élére áll a magyar propagandának.⁷ TELEKI 1849. aug. 3-án azt írja róla KOSSUTH-nak: „Cobden igen hű frigyeseink! engem naponta kétszer is meglátogat. Specialitásává tette a magyar ügyet, még a katonai szempont is érdeklí őt. — Mondtam neki milly lelkesedés van neve s ügye iránt Magyarhonban s igen jól hatott reá. Köszönteti Elnök Urat — s megkért különösen fejezném ki mély tiszteletét Elnök Úr politikája iránt. Senki sem használt nekünk annyit mint ő . . . hiszen ő most leghatalmasb ember Angolhonban.”⁸ 1849. aug. 31-én, okt. 9.-én és 11-én magyar-barát meetingeket szervez, nov. 20-án nyílt levelet ír BACH-hoz a *Daily News*-ban.⁹ Amikor 1850-ben Palmerston az angol flottát KOSSUTH megmentésére tün-tetően a Dardanellákhoz vezényli, COBDEN ezt fölösleges cselekedetnek minősíti.¹⁰

1850. jan. 18-án a magyar szabadságharcot leverő nagyhatalmas angol kölcsönkérését külön röpiratban is kiadott előadásban támadja: „Ausztria barbár uralkodójával egy kegyetlen és könyörtelen háborúban kötötte le magát; most meg itt jön az osztrák kormány és messziről nyújtja vértől csöpögő kezét a tisztességes hollandusok és angolok felé és könyörög nekik, hogy az általuk elkövetett pusztításnak költségeit ők fizessék ki . . . Annyi tőkét vontak ki Angliából és adtak át, hogy egy más országot elpusztítsanak; ennek a hazának dolgozó népét megfosztja azoktól az eszközöktől, amelyekért dolgozik és amelyekből neki kellene élni. Én mondom, hogy minden idegen hatalomnak, hadviselés céljaira nyújtott kölcsön olyan pénz, amit a termelésből elvonva elpusztítunk és megsemmisítünk, mintha azt az Atlanti óceán közepébe vittük és a tengerbe süllyesztettük volna.”¹¹ A londoni piacon kere-sett államkölcsön (az Ausztia által óhajtott két és a cári kormány által kért öt és fél millió font) megadását COBDEN magyar-barát föllépése akadályozta meg.¹²

1850. dec. 22-én megtagadja a magyar emigráció segélyezésének támogatását.¹³

⁶ *Dictionary of National Biography*, IV. k. London 1909. 604–610. l. ASA BRIGS: *Victorian people*. Chicago 1955. 222. l. JOHN MORLEY: *Life of Richard Cobden*. London 1882. 563. l.

⁷ HAJNAL, i. m. 80, 114. l.

⁸ HORVÁTH Jenő: *A szabadságharc magyar diplomáciai levelezése 1848–1849*. Háborús Felelősség. I. k. 1928–29. 521. l.

⁹ JÁNOSY Dénes: *Great Britain and Kossuth*. Bp. 1937. Appendix 3. 117–118. l.

¹⁰ *The political writings of R. Cobden* . . . II. k. 535–536. l.

¹¹ William Habet Dawson: *Richard Cobden and foreign policy*. London 1936. 127. 212. l.

¹² *The political writings of R. Cobden* . . . 535–536. l. DAWSON i. m. 127. l.

¹³ *Private letters of Richard COBDEN to his Hungarian friends 1845–1881*, (tkp. 1865-ig). South-Eastern Affairs VIII–X. k. 1938–1940. 1.

1851. őszén a magyar szabadságharc általa mindig is legjobban csodált vezető személyiségének, Kossuthnak üdvözlésére Southamptonba siet, hogy az angolszász uniót hirdető amerikai diplomaták oldalán ő is üdvözlje Kossuthot és világbéke-propagandájának megnyerje.¹⁴ Még Kossuth amerikai körútja idején is mellette szónokol, Kiss Miklós 1852. márc. 12-én írja a kormányzónak: „Cobden egy óriási meetingen Leedsben Kormányzó Úr szavát több ízben felhozá, úgy adván elő, hogy ezt egy oly ember mondá, kit ő (Cobden) a legnagyobb embernek tart, ki valaha Anglia partját meglátogató”.¹⁵

Kossuth angliai tartózkodása kezdetén azonban Cobden esélyes a kormányelnökségre. Ekkor visszahúzódik a magyar ügy nyilvános támogatásától. Klapka György keserűen írja: „Ez a Cobden-féle párt nagyon hitványul viseli magát. Cobden maga elmaradt minden nyilvános demonstratiótól, mióta megtudta, hogy Kossuth — horribile dictu — republikánus.”¹⁶ Továbbra is baráti és családi jóviszonyt ápol Pulszkyékkel és Szemereékkel.¹⁷ De éppen Szemere Bertalanhoz 1860. febr. 8-án intézett levele szomorú bizonyíték, hogy nem volt hajlandó nevét magyar propagandakönyvre adni. Szemere fölkérte erre, de ő elutasító választ adott: „Nincs olyan pretenzióm, hogy írjak Magyarországról, minthogy sohasem voltam az országban és nem lehetnék olyan igényes, hogy munkatársi szerepet vállaljak az Ön munkájában, amelyet csak úgy tudnék olvasni, mint diák a tanítójától. Ezekből az okokból és még más okból is kifolyóan, amelyeket elmondhatok, úgy gondolom, sokkal jobb lesz, ha Ön saját lobogóját tűzi ki és nem az enyémet”¹⁸.

Cobden semmilyen életrajzában, művei bibliográfiájában sehol nem található a Szabó Ervin Könyvtár németnyelvű „fordítás”-ának angol eredetije, de még ez a német mű sem. Világgazdasági értekezései, parlamenti beszédei és társadalmi előadásai közé nem is illik bele egy ilyen tárgyú és szerkezetű mű. Stílusa messze különbözik az ügyes tolla megírt, de mégis csak újságírói kompilációnak minősíthető kis könyv nyelvétől. De az sem valószínű, hogy Cobden magyar ismerősei, Beöthy Ödön, Pulszky, Rónay Jácint, Szemere vagy Teleki át ne nézték volna a kéziratot és ki ne gyomlálták volna az ott található földrajzi, nyelvészeti és történelmi pontatlanságokat.

Ki lehet hát az —r. jel alá rejtőző „fordító,” azaz inkább szerző? A német könyvpiacra német nyelven ugyanabban az időben egyetlen magyar származású újságírónak jelent meg munkája, ez pedig Max Schlesingeré (*Aus Ungarn*. Berlin, 1850.) Szinnyei 1822-re teszi Schlesinger Miksa születési dátumát, de haláláról nem tud. Figyelemre méltatta-e Cobden a tudta nélkül német nyelven neve alatt kiadott munkát, vagy szóvá is tette-e ezt legjobb magyar barátja, Pulszky előtt, — egyelőre nem tudjuk. Az újabban megélenkült Cobden-kutatás erre vonatkozóan még szolgálhat adalékkal.

Cobdennek különleges értékű magyar-barát nyilatkozatai, beszédei és cikkei maradtak fenn, úgy, hogy ezt a neve alatt forgalmazott német nyelvű kiadványt nyugodtan leírhatjuk magyar-barát megnyilatkozásai jegyzékéből.

GÁL ISTVÁN

A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából. A tervbe vett új nagy magyar sajtótörténet — a sajtó politikai-ideológiai-információs funkciói mellett — fokozottan kívánja számon tartani a technikai és pénzügyi adottságokat is.¹ Nem is lehet

¹⁴ JÁNOSY Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852*. I. k. 1940. 95—96, 101—102. l.

¹⁵ Uo. II. k. 2. rész Bp. 1948. 647. l.

¹⁶ Klapka György: *Emlékeimből*. Bp. 1886. 295., 344. l.

¹⁷ *Private letters of Richard Cobden*... 239—254. l.

¹⁸ Uo. 246. l.

¹ DERSI TAMÁS: *A magyar sajtótörténeti szintézis feladatai*. (Budapest 1958. soksz.) 28. l.

másképpen, hiszen a szerkesztőség belső szervezési problémái, a hírszerzés technikai feladatai; a nyomtatás, a terjesztés, és a mindezekkel kapcsolatos pénzügyi és adminisztrációs kívánalmak erősen kihatnak az újság tartalmára, szellemi részére is. Más helyen rámutattunk a posta döntő szerepére a magyar sajtó kialakulási korszakában egészen a szabadságharcig.² Magyar viszonyok közt a postának a befolyása annál alapvetőbb volt a hírlapok életére, mert a régi magyar hírlapok — s ez a nyugati fejlődés általános irányától eltérő sajátságuk — nem koncentrikusan, egy-egy város területén, annak polgárai között találták meg olvasóikat, hanem vidéken élő, diaszpórikusan települt nemesi közönségre voltak utalva. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* 320 példánya 205 különböző helységbe kellett hogy eljusson hetenként kétszer. És az osztrák birodalmi posta 1848-ig nemcsak az újságok szállítójának, de az előfizetések gyűjtésének és kezelésének kizárólagos jogát is fenntartotta.³

Akkor, amikor 1786 után a magyar politikai hírlapirodalom központja Pozsonyból Bécsbe került, a posta szerepe még nagyobb lett. Az itt következő adatokból látni fogjuk, hogy a posta, azonkívül, hogy a szállítás monopóliumát magának követelte, szinte a szerkesztő-kiadók bankárjának, pénzügyeik és elszámolásaik lebonyolítójának szerepét is magához ragadta. Nem kis szerepe volt ebben annak a hitünk szerint még nem eléggé értékelt ténynek, hogy a korai magyar hírlapok szervezeti-gazdasági felépítésében döntő változás következett be attól az időtől fogva, hogy SZATSVAY Sándor a sikertelen pozsonyi lapalapítási terv után a *Magyar Kurir*t Bécsből indította el. Míg Pozsonyban a modern kapitalista lapkiadás akkori általános helyzetéhez hasonlóan a nyomdász-tökések — LANDERER, PATZKÓ — voltak a lapok (*Pressburger Zeitung*, *Magyar Hírmondó*) kiadói, tehát tulajdonosai, „üzemeltetői”, s a mindenkori szerkesztők az ő fizetett alkalmazottaik — addig Bécsben a szerkesztő SZATSVAY maga volt a vállalkozó, a lap anyagi ügyeinek egyedüli gazdája és felelőse. Persze a nyereség egyedüli haszonélvezője is, és ez nem volt kevés! Az új magyar, német és szlovák lapok kiadására létesíteni tervezett új, TÁLLYAI Dániel és SZATSVAY, tehát a szerkesztők vagyoni és tulajdoni felelőssége alatt álló vállalatot ezért nem engedték felállítani a pozsonyi nyomdászok, ezek a már korszerűen reagáló korai kapitalisták.⁴ Nem véletlen, hogy a szerkesztők lapkiadói minősége, ez a viszonylag kevésbé korszerű megoldás, a későbbi pesti megjelenésű újságoknál is megmaradt KULTSÁR Istvántól HELMECZY-ig, csak a *Pesti Hírlap* indulása, HECKENASTnak, mint hírlapkiadónak a fellépése állította végleg vissza a 18. századi pozsonyi helyzetet. KOSSUTH Lajos már újból fizetett, szerződéssel felvett szerkesztő, akár hatvan évvel előbb RÁT Mátyás. Szerkesztő, aki a tulajdonostól fizetést és prémiumot (t. i. egy bizonyos alappéldányszám túlszárnyalása esetére kikötött jutalékot) húz. Ez a helyzet tette lehetővé, hogy KOSSUTH-ot nem volt kénytelen a cenzúra destituálni 1844-ben — hanem LANDERER—HECKENAST egyszerűen felmondott neki, mégpedig túlkövetelés címén: a kapitalista alapú szerződés még azt is lehetővé tette, hogy KOSSUTH saját tábora előtt hitelét veszítse,⁵ hogy kapzsinak, pénzsóvárnak tűnjék fel.

A már-már kapitalista jellegű pozsonyi viszonyokkal szemben a bécsi típusú kiadási struktúrát beszédesen mutatja be DECSY Sámuel és PÁNCZÉL Dániel 1798-ban kötött szerződése a *Magyar Kurir* további szerkesztéséről és kiadásáról a *Bécsi Magyar Merkurius*-nak a *Magyar Kurir*ba történt beolvasztása után. Míg a két lap egyesítése 1798 június

² *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében.* Magy. Könyvszle. 1943. 4. sz. 413—428. l.

³ *uo.*

⁴ Mindezt kifejtettük DEZSÉNYI BÉLA—NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954.

⁵ DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista.* Irodalomtörténet. 1953. 1. sz. 5—63. l.

elején köztudott a magyar sajtó történetében, addig ezelőtt nem volt ismeretes a két szerkesztő anyagi részesevése az újság kiadásában, sem az a tény, hogy ebben PÁNCZÉL és DECSY szerepe nem egyenlő arányban oszlott meg, hanem az előbbi javára figyelembe vette a *Kurir* nagyobb elterjedtségét és ennek megfelelően azt, hogy a DECSY által a közös vállalkozáshoz átengedett ideális érték nagyobb és ennek megfelelően az órá első jövedelméről is nagyobb kell, hogy legyen. Amellett a munkamegosztás részletei, a külföldi lapok járatása és olvasása, főleg pedig a posta említett bankári szerepe olyan adatokkal gazdagítja ismereteinket éppen az eddig kevésbé felkutatott kiadás-gazdasági kérdések felől, hogy indokoltnak látszik teljes terjedelemben közölni a kettejük között 1798 május 12-én kötött szerződést, eredeti formájában, vagyis DECSY fogalmazványát és az ahhoz PÁNCZÉL által aláírás előtt fűzött észrevételeket.⁶

Plannu coalitionis inter Samuelem Decsy una et Danielem Pántzál altera ex parte, ratione combinandarum Ephemeridum Hungaricarum Magyar Kurir et Magyar Mercurius nuncupatarum, die 12^a Maji anni 1798. terminatum. Mi alább írtak, önként és barátságosan abban egyeztünk meg egymással, hogy mi az Olvasók Publicum hasznára, s magunk könyvebőségünkre nézve, Magyar Kurir és Magy. Mercurius nevezetű újságainkat, következő feltételek mellett, össze olvasszuk és kaptassuk, úgymint:

1. Hogy ezen két nevezet' alatt eddig írt újságlevelek, ennek utána nem két hanem csak egy nevezet alatt, a'mellyik tudnillik a' Fels. Magyar Cancellária által meg fog határozatni iratódjanak és expedáltassanak.
2. Hogy midőn vagy az egyikünk, vagy a' másikunk, vagy innen hazúról elutazik, vagy betegségbe esik, vagy valamely elkerülhetetlen dolga miatt az újság írásra nem érkezik, illyenkor a' másik leszen köteles azt írni.
3. Úgy mindazon által, hogy az elmúltott árkusokat mind az egyik mind a másik tartozik kipótolni, vagy újság írás, vagy pénzbeli fizetés által, egy árkusnak az árrát [!], magunk közt, és szabad tettzésünk szérént fogjuk meghatározni.
4. A' ki az újságot nem írja, minthogy azon kívül is elég dolga van az újság Irónak, az expedáltassa az újságot, hogy ekképpen egy kevés pihenése lehessen az újság Irónak.
5. A Protocollumot egyik Semestrisben egyikünk, a' másikkban másikunk vigye. Minthogy pedig a Praenumeratio első heteiben, a Praenumerások neveinek feljegyzésekkel a' Copertáknak kiválogatásával, az új Olvasók titulusaiknak írásával, 's több e'féllelkel a' Praenumeratio két első heteiben, a' nem Protocollal tartozik az újságokat írni, a' nélkül, hogy az elmúltott hetet a Protocollaló kipótolni köteles lenne. Hasonlóképpen akkor, midőn a Protocollista a' Copertákrat készíteti, neki egy szabad hét engedessen.
6. Mivel a' Magyar Kurir Írójának eleitől fogva két, sőt három annyi elő fizetői is voltanak, 's kétség kívül lennének ennek utána is, mint voltak, 's lennének a Magyar Mercurius Írójának: Arra való nézve a' purum lucrumból a' Magyar Kurir Írója mindenkor kétharmad részt vegyen a Magy. Mercurius Írója pedig csak egy harmad részt.
7. Minden privatus Praenumerásainknak számít és neveket közöljük egymással, és az ezektől percipiálandó summát is a hatodik punctum tenora szérént osszuk fel egymás közt.
8. A' typographiai költségek, az Expeditor, a' külső országai újságok, az író deák ha leszen, az inasnak a' bére és köntőse, a' tsiriz s több e'féllek a köz haszonból fizetődjenek ki, az inas tartani az tartozik, a' kinél lakni fog.
9. A hasznat vagy minden fertály esztendő, vagy a fél esztendő eltelése után vegyük ki az ide való Fő Posta Hivataltól. Hogyha ez alatt valamelyikünknek a pénzre szükségünk lenne, egymásnak jelentsük meg, s egymás hire nélkül csak egy krajtzárt se vegyük ki a massából. A quietantiát mind a kettő subscribálja, és az illy előre ki vett pénz vonatassék ki a kivevőnek competentiájából.
10. Egyikünk annyi újságot küldhet attyafiainak, barátinak, néhány szűkölködő Oskoláknak és Tanítóknak ingyen, a'mennyit akar; úgy mindazáltal, hogy a' mivel az egyik a' másiknál többet küld a' kevesebbet küldőnek a' kárát pótolja ki a hatodik punctum szérént.
11. Senki közülünk titkon senkinek újságot ne küldjön, és hogy ez meg ne történjen, az ezen punctumot által hágó rész ellen valamely mulcat kell fel tenni.
12. Ez a Társaság nem két s három esztendeig, hanem ha egymással jól fogunk harmonisálni és ha a' terhet is egyenlő erővel viseljük, holtunkig, vagy addig, míg ezen kenyér mellett maradhatunk tartson.
13. Hogyha mindazonáltal egyikünknek vagy másikunknak ezen társaságba maradni nem tetszene, tegyünk elválásunk előtt félesztendővel egymásnak jelentést, hogy ekképpen mindenikünk tudhassa magát mihez tartani. Az elválásra való consensust az elválni akaró rész keresse és eszközölje — Köt Bácsben Május 12-ik napján 1798-ik esztendőben

Decsy Sámuel

Responsum Pintzálínum ad Plannu Coalitionis die 12^a Mensis Maji 1798ⁱ Eidem propositum punctatim datum.

Ad 1um Minthogy ez a pont egészben magában értendőik, egészben szükségtelen, tehát maradjon ki.

Ad 2um Én azt nem láthatom által, hogy ha az én barátom érettem pedig koromban valamely terhet visel, én azt neki egészséges koromban háladatossággal kipótolni ne tartozzam. Ezen pontban egyéb éránt egészben meg egyezek.

Ad 3um Én részemről arra, hogy hazajövetelem után minden elmulasztott leveleket kipótolok, szentül és magam is hasonló írásbeli pótolást kívánok és pénzért vegyen a Magy. Mercurius írója pedig csak egy harmad részt.

Ad 4um Szeretném, ha az Úr is megegyezne abban, hogy az aki az újságot írja, azon a héten superattendáljon az expeditora is.

Ad 5um A Protocollumot egy fél esztendőben vigye az Úr a másikban viszem én oly feltételek alatt, a' mellyek alatt maga az Úr vinni fogja A' Coperták kinyomatását hasonlóképen. Erre a pontra nézve pedig a' Praenumeratio idején hazul el nem utazhatunk egyik is [!]

⁶ Az egyesülésről I. FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 49. és 64. l. A szerződést (Kanc. 1813: 5362.) GORUPP Alice kiadatlan gyűjtés alapján, az ő engedélyével közlöm.

Ad 6um Hogy a Kurirnak két annyi Olvasója voltak, mint a Merkurnak, megmaradhat, hanem az alá, hogy kétség kívül ennekutánna is két annyi számmal lettek volna, ennek a nevetem nem írhatom alája. Ezt tehát hagyjuk ki belőle. A' végére pedig ezen punctumnak tegyük oda még ezt a clausulát, hogy a jövedelemnek ilyen proportiója addig maradjon meg köztünk, míg a munkát személyesen egyenlő erővel folytathatjuk, és folytattuk, az Úr mind-addig 2/3 részt én pedig 1/3 részt veszek.

Ad 7um Bene.

Ad 8um A typographus a' köz massából fizessük, az expeditort is a'ki most Fügel, így az újságokat is. A' Spachatot s listet ne írjuk Contractusba, annyival is inkább, hogy azoktól a' terhettől, a' melyek a Posta Hivatalt és nem minket illetnének ennek utánna a lehetőségig kifelyteni [!] igyekezzük magunkat. En egyéb eránt az ilyen apró költségeknek is megadom a felét. — Az inasnak az újság mellett való dolgokért egy bizonyos pénz sumát [!], mint p. o. ennek a mostaninak, a' folyó fél esztendőre 20 forintot a köz massából fizessünk, egyéb költségeit az tegye meg a'kinél lakik.

Ad 9um Bene. Erről pedig a Posta Hivatalt avisáljuk mindkettőnknek jelenlétében.

Ad 10um Egyikünk annyi újságot küldhet ingyen mint a másikunk, a'mivel a' másikat superálja, mennyen a Contójába ide értven tudniillik mind a' privat hasznot, mind a' posta portót.

Ad 11um Ezt egészben a Moralra bízván ne tegyük Contractusba.

Ad 12um Bene.

Ad 13um Ezt a pontot így írjuk: 'A ki közüllünk a társaságot el akarja osztalni azt azon helyes okra nézve, a'melly által az elválasra indíttatott, eszközlye ki a' Felsőleges Cancelláriánál, és nyerjen consensust reá, valamint szintén az eggyülésre a' consensust ugyan attól nyertük. A felmondást mi egymásnak épen úgy nem tehetjük magunktól, mint hogy az eggyülésünk tsak magunktól nem eshetett meg.

Pántzél mpt.

A szerződés magáért beszél, nem kíván kommentárt. Mégis, mutassunk rá, hogy kitűnik belőle a hatóság szerepe az egyesítés előidézésében — hiszen még az egyesített lap címét is a Felső. Cancellária fogja meghatározni (1. pont) és felbontását is csak az engedélyezheti (13. pont), hogy a munkát a szerkesztők egyenlő arányban osztják meg, mégis a nagyobb elterjedettségű lap volt szerkesztője kap nagyobb részt a jövedelemből (2—5. pont), de főleg, hogy a hasznot (jövedelmet) negyed vagy félvenként veszik ki a posta pénztárából, közös nyugtára és sohasem egymás híre nélkül, még sürgős szükség esetén sem.

*

A postának ez az úgyszólván teljes pénzügyi és forgalmi ellenőrzése az 1848-i forradalomig tartott, akkor hatályon kívül helyezték az idevágó rendeleteket. De az előbbi helyzet 1850-ben sem állott vissza, végleg megszűnt a belföldi hírlapok posta útján való előfizetése, ez az oly sok vitát okozó intézmény, és 1850-től kezdve a posta csak azt vállalta, hogy a hírlapokat kedvezményes díjszabás mellett szállítja.⁷

Hogy 1850-től kezdve hogyan alakultak a szerkesztő-vállalkozók pénzügyi és munkaszervezési feladatai, arról egy *Mi a hírlap* címmel a *Hírmondó* című hetilapban EDVI ILLÉS Pál aláírással 1860-ban megjelent cikk tájékoztat, a cikket azonban szerzője 1851-ről keltezi.⁸ Érdekes, hogy a kevéssel előbb HAJNIK Károly szerkesztésében és HECKENAST Gusztáv kiadásában indult hetilap terjesztésénél továbbra is fennmaradt a negyvennyolc előtt sűrűn kifogásolt ingyen példányok rendszere, azzal a különbséggel azonban, hogy a tíz előfizetett példány után járó 1 ingyenes példányt immár nem a postamester, hanem a „gyűjtő” kapja, aki mai szóval nem más, mint az újság propagandistája.⁹

EDVI ILLÉS cikkének célja, hogy a sajtó támogatására, a hírlapok olvasására buzdítsa a közönséget, illetve — hiszen néplapnak szánták a *Hírmondót* — az egész olvasni tudó népet. A szerkesztői munka sokágúságát, az újságíró küzdelmes életét is azért ismer-teti, hogy a mesterség iránt rokonszenvet keltsen.¹⁰

⁷ *Magy. Könyvszle.* 1943. i. h.

⁸ *Hírmondó.* 1860. dec. 11. 3. sz. és dec. 25. 4. sz. 22—23. és 29—30. l.

⁹ *Hírmondó.* 1860. nov. 13. I. évf. 1. sz. utolsó oldalán látható bekeretezett felhívás.

¹⁰ EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) evangélikus lelkész volt, 1835-től kezdve az Akadémia levelező tagja. Még a *Magyar Kurir*-ban kezdett írni, a reformkor, majd az ötvenes évek lapjainak, elsősorban az *Ábrázolt Folyóirat*, a *Vasárnapi Újság* és talán a *Hírmondó*-nak a szerkesztésében is nagyobb kellett, hogy legyen a szerepe, mint eddig tudjuk. Vö. HABERERN Jonathán: *Edvi Illés Pál emléke.* Pest 1872. (Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből II. 3. sz.)

A hírlap egyéni meghatározásával kezd, mert — úgymond — „Vannak tárgyak e mi hold-alatti életünk útjában, melyek épen azért, mivel mindennapiak és megszokottak, — tőlünk illően nem becsültetnek, ezért is, mivel eredetők és megteremtésök hozzánk vagy igen közel vagy igen távol esik, azaz — mivel nekünk ismeretlen . . . Őket úgy fogadjuk, mint bármi más megvett portékát, közönyösen, szeszély szerint, vagy mingyárt melegében fel sem bontva, vagy csak nézdelve imitt-amott, végig ritkán olvasva, azután szét tépjük és mindenféle szolgálattételre felhasználjuk.”

Pedig az újság az irodalom egyik legfontosabb ága. „Olyan nyomott közlöny ez, mely bizonyos napokon, rendszeresen és pontosan, azaz egy időben minden irányzatban szerte viszi az idők folyamán egymás után felmerülő legújabb eseményeket, nemcsak a két hazának és az összes birodalomnak, de Európának, sőt a földnek minden részeiből. Az események által pedig közli olvasóival, az emberi légészben megtermő gondolatok és találmányok gyűjteményét. Egy nagyszerű pompás könyv ez, mely az eleven világtörténelmet lépteti el szemeink előtt. *Egy szakadatlan lánckapocs ez, mely a sokféle népeket egymással összehozza, a közszellemet ápolja, és ellent áll hogy az ember (egy francia bölcsészként) ne legyen Döglélek.*”¹¹

A hírlapok Magyarországon még fontosabb szerepet töltenek be, mint máshol. „. . . hasonlítanak azokhoz a folyamok alatt rejlő hév kút-forrásokhoz, melyek erecskéi a fenéken akkor is esurdognának élő vízzel, mikor a folyam felszínét merev jégpáncél borítja, és azt mindaddig táplálják, míg nem a tavasz eljötté a folyamot melegével kiengeszteli. Azaz, barátaim, hírlap nélkül lenni nem is élet — azaz nem emberi, nem nemzeti élet.”

A cikk hátralevő része komoly-tréfás modorban fejtegeti hogyan jön létre a hírlap. „Mindenek előtt szükséges ide, hogy az Isten lelke egy vérmes korú, ép érzékű, erélyes jellemű, tudós férfiúnak keblét ihlesse meg” és elhatározza: szerkesztő lesz.

„Új korunkban, bármily osztályú hírlap kiadásához legfelsőbb helyről kell kérni engedélyt és szabadságot, mely ha megadatik, érte több ezernyi pft. bánatpénz (cautio) teendő. És ez mindjárt clőleg is nagy áldozat a szerkesztőtől.

Azt (úgy hiszem) fölösleges említeni, hogy hírlapot vállaló egyénnek okvetlenül nagy városban kell laknia, névszerint az ország fővárosában Buda-Pesten és ott élnie folyvást többed magával sok költséggel. S ehhez már egymagában is megint szép summa kell.”

Azután szétnézhet a szerkesztő a munkatársak toborzására és ez sem könnyű feladat. Különösen — és ez mutatja talán legfeltűnőbben az idők változását a század eleje óta — levelezőket nehéz találni a hon minden megyéjéből és városából, „kik ha egy-egy ingyen példány ajándékkal megelégszenek, jó szerencse és tőlük nagy barátság. Ha nem, tehát híradásaik és közleményeik ezüsttel, arannyal fizetendők, pl. egy-egy sorért 3 új krajcárral Pesten, de Bécsben van szerkesztő, ki minden sorért 10 krt. ad.”

A szellemi munka, sőt, az újságírói és tudósítói munka díjazása kezd tehát követelménnyé válni. Nem érdektelen az a hosszú kitérő, amikor Edvi Illés elhagyja a sajtó szoros területét és az írók általános gondjaira fordítja a szót.

„Készakarva idézzük fel pedig így világosan t. cz. olvasóink előtt az íróknak járó fizetést, vagy könyvárusi műszóval: *tiszteletdíjt*. Mert a magyar ember abból a balvéleményből sem tud kinőni már valahára, hogy nyomás alá írni csak becsületből illik, hogy azért díjt adni szükségtelen, elfogadni szégyenletes illetlenség; és hogy író érje be az olvasó publicumtól nyert üres dicsériákkal. Tehát meg kell értetni népiünkkel, miszerint azon igazságtalan balvéleménynek korszaka már majd innen-onnan Magyarországon is lassankint lejár; úgy hogy hírlapokhoz dolgozó munkatársak, levelezők és jeles cikk-írók is rendes díjt húznak, melyet mint megérdemlett méltó jutalmat ha ők felvesznek, azt igen

¹¹ Kiemelés tőlem. D. B.

bölcsen cselekszik. De az írók díjazása minálunk még csak árnyéka a valóságnak, csak vékony kezdet és egy oly kis duseur [sic]¹², melyet nem a nemzet nyújt embereinek, hanem csak egyik vagy másik kiadó vagy szerkesztő. A szellemi művek méltó becslését és honoráltatását még a jövő fogja nálunk megteremteni és felemelni oly magasra, melyen már az is külföldön áll . . .”

De nemcsak levelezők kellenek, hanem városi „hírhordók” is (ma riportereknek neveznénk őket).

„Nevezet szerint és a szerkesztőhöz legközelebb szükségeltetnek hiteles hírhordók is azon városnak minden negyedébe felállítandók, melyben ő székel és hírlapját írja. Azok tiszteli, későn korán járni a város utcáit, piacait; színházakban és más nyilvános épületekben megjelenni, átalján a város falai között óránként felmerülő minden kis történetet lesni, vigyázni, fürkészni . . .”

További személyzeti és dologi igények: szolgálk, bizományosok, írószerek. A legköltségesebbek azonban (mint már PÁNCZÉL és DECSY idejében) a külföldi hírlapok, amelyeket, mint kútfőket, járni és olvasni kell. Összességében a legnagyobb kiadási tétel azonban a nyomtatás.

„Mindezen előkészületek után megjárja a nyomdászokat (t. i. a szerkesztő), és szerződik azzal, ki a hírlap nyomásához legolcsóbban ajánlkozik. Jaj! de ennek is szerkesztő urunk — maga vagy nyer vagy vesz — a lekötött járandóságot évnegyedenként kifizetni kényszerül. Többnyire azon nem kell búsulni, hogy nyomdászt nem találni. Más az, ha a nyomdász vállalkozik kiadoul és ő díjazza a szerkesztő urat.”

Ha a lapban képeket is akar közölni a szerkesztő, akkor ezeknek a költségét is elő kell teremtenie, amellet rendszeresen látogatnia a „rajzoló, festő, kőbe, fába metsző művészeket”.

A kiadási tételek között csak ezután következik a posta. De az idők jele, hogy míg a lap szállítása csak megállapodás és szabott, aránylag alacsony díjtétel kifizetésének kérdése, addig új tételként jelentkezik — még pedig a posta új funkciója, új „üzletágaként” — a távirati tudósítás. A szerkesztő „nem tiltja fáradságát elmenni a táv-irodai hivatalba, magát a nyert engedélyi oklevéllel együtt felvezetvén, azt megkérdeni, vajjon egy-egy sornyi híradásért (ha t. i. ilyen úton kívántatnék) hány pft a fizetendő taksa. Úgy bizony, édes olvasóim, hogy kegyetek nem egyszer olvas valami fontos új hírrel jövő cikket, mely alig foglal néhány sornyi kis tért a széles hasábokon, mely a szerkesztőnek 5—6 pftjába került.”

Végül megindulhat a szerkesztőség belső munkája. Ebbe a következő sorokban enged bepillantást EDVI ILLÉS: „Jézus segélj! elkezdetik a hírlap-írás. Érkeznek sűrűen a pénzlevelek helyett, . . . mellett kell mondanom, a sok hírek és jelentések. Bontogattatnak a pakéták. Van az irodában papír-zörgés, toll-sercegés, és telik a nyiredék-kosár. Kívül van lótas-futás a nyomdába és innét az irodába. A hírlap szövege t. i. nem egyszerre adatik le a nyomdába, egészen elkészülve: hanem cikkei egymásután szövetnek, mint a „Lucza-szék” és sokszor megtörténik, hogy már a lapnak nyomása közben repül be az irodába valami nagyérdékű újdonság, melyet tüstént be kell szorítani a hasábokba még ekkor is. Van kínjuk főleg a betűrakóknak, kik két lábaikon állva éjjel-nappal dolgoznak, mert a nyomdász-segédek az ő órájokban már nyugtalanul várják a kirakott sok táblákat, hogy azokat hamar összeillesztve még hamarább feketére mázolhassák, és gyors gőzgépekkel oly gyorsan sajtolhassák, miszerint egy ezekből készen kilökdösött ívet emberi kezek elkapkodni alig győzik. De a könyvnyomó gépet és a sajtolást leírni haszontalan munka: azt látni kell két szemünkkel, és élvezni. Látni kell, barátim, Pesten HECKENAST könyvnyomó gyáranak nagyszerű gőzgépezeteit, és a forgó zörgő kerekeket, — és mindenik

¹² Helyesen: „douceur” = kedvezmény.

gépnel egy felől a fehér papír-íveket benyújtogató ügyes nyomdász-segédet, más felől túl átellenben az ott lesben álló csinos leányt, ki a felbujkáló íveket már kész nyomottan elszedi tiszta kezével, Kiket ily párosan az elmés gyárigazgató mintha szándékosan illesztett volna össze, hogy ketten kedvesen annál szívesebben dolgozzanak. Azok a nyomdászgyárkészülékek pedig Angolországból Petre szállítatva oly drágalátos valamik ám, hogy falun egy jókora telek-tagot lehetne vásárolni beszerzési árukon.”

A cikk végül — mintha RÁT Mátyás bevezetőjét hangoztatná újra 80 év távlatából — kikel a lapszerkesztő munkáját bénító, az információt és az állásfoglalást nehezítő politikai ellenőrzés ellen, amely a hírlapokra nehezedik.

„Azonban a legbuzgóbb munkatevés közben, ott van szerkesztő uraknak akadécul egy útonálló, mely neki minden eddig elsorolt bajainál többet okoz, és a legnagyobb keresztje. A korlátolt könyv-sajtói szabadság ez: mit olvasóink soha ne feledjenek, valahányszor közleményeinket kritizálni kedvük telnek. Mindennemű magyar írók között mégis leginkább a hírlapszerkesztőkkel éreztetni ez a korlát uralgását.”

A cenzúra nyílt emlegetése azonban EDVINÉL már a változó idők jele is: 1860-ban, Solferino és az októberi diploma után, az újságírók is döntő változást várnak. Olyan változást, amely szabadabb lehetőségeket enged, a posta és a cenzúra uralmát felváltva új, szabadabb mozgást ad szerkesztőknek és kiadóknak egyaránt. A szabad kapitalista lapvállalkozások kezdete 1867 után DECSY, PÁNCZÉL és EDVI ILLÉS tudósításait pusztá korjelzőkké, de érdekes, jellemző korjelzőkké teszik, forrássá az újságkiadás struktúrájának magyarországi történetében.

DEZSÉNYI BÉLA

Ady-emlékek. A költő halálának ötvenedik évfordulóját néhány ismeretlen és kiadatlan irodalmi emlék közlésével szeretnők megünnepelni. Mind a hat ismeretlen, a költő életének nevezetes eseményéhez fűződik, és költészetével is közvetlenül kapcsolatba hozható.

1. 1910. Az Ady-szoba gyűjtése és rendezgetése közben gyakran fordultam meg a költő öccsének, ADY Lajosnak özvegyénél. Később is jártam nála, amikor lakásán BAJCSI-ZSILINSZKY Endrét rejtegette, akit onnan hurcoltak el Sopronkőhidára. Majdnem mindig DÉNES Zsófia író nő társaságában voltam az Attila utcai, izléssel berendezett otthonban. Abban az időben jelent meg Zsuka első Ady-könyve, az *Élet helyett órák*, s azt az *Irodalomtörténetben* örömmel ismertettem. Nagyszerű Ady-vallomása után Zsuka éppen *Az ismeretlen Ady-t* írta: Annus (ADY Lajosné) élményeit álmondta könyvvé. Ekkori beszélgetéseink közben, szinte egyszerre villant fel hármunk gondolatában az Ady-szoba létesítésének terve. ADY NÉ fáradtságot nem kímélve, személyesen szállíttatta fel az Érmindszenten található tárgyi emlékeket és kéziratok relikviákat: ADY ágát, íróasztal-lámpáját, és költészetének egyik fő ihlető forrását, a Károli-féle *Biblia* önmarengolásairól tanúskodó, szétépett példányát. Így került a Múzeumba az ADY-hoz írt levelek tömege, a „kis női csukák” ömlengései, az egyiken láttam a költő jellegzetes írását: „kellesz a fenének!” Valamelyik összejöveteleink alkalmával Zsuka kis ajándékkal örvendeztetett meg: HATVANY Lajos 1910-ben megjelent könyvecskéjének, a *Gyulai Pál estéjének* egyik, az idők folyamán megrongálódott példányával. A kötetet — mesélte — rövid mátkaságuk idején emlékebe adta neki a költő. A füzetke két érdekessége: az ajánlást a szerző saját kezével írta be ADY-nak: „*Ady Endrének szeretettel és áhítattal Hatvany Lajos*”. Ady olvasás közben ceruzával aláhúzta azokat a gondolatokat, amelyek megragadták: „Keserű a nemzet pénze” — „Ahol nincs őszinteség, ott nincs költészet” — „Amit GYULAI leírt, azon nem kell tovább elmélkedni, az önmagát magyarázza”. Majdnem egy évtizeddel később, Pozsonyi úti lakásán mutattam kincsemet HATVANY-nak, ő elmerengve, mintha

Edes Bertusom, én is szeretem
 a rendszert Münchenbe, hol egy
 pár napig maradunk, de a
 hiszen ezem magam a program
 a melom a mag. ma délután a te
 a baktériológusokhoz hasonlóan
 kintül velem, mely végzettség
 vállaltat valua. Készen állok
 a nagy elcsúszási káprázatok
 de nekem is, utólag! Mit
 a többi néked, nekem his
 hajnal egy a ezen jól sikerült
 a nagy ölék csakal a többi
 az Bertusom, a
 a vizontalány a del
 a nagy adyd

Mlle.
 Gilberte
 Monachensis via 6.
 Budapest
 Ungarn.

az idők mélyén kutatna, úgy forgatta könyvecskéjét, és csak ennyit mondott: „Ady az irodalmi anekdotákat szerette benne!” A kopott, sérült füzetecskét mártírhalált szenvedett könyvkötő barátom, Frankl Sándor gyönyörűen rendbehozta.

2. 1911. Az ötvenes években a nagyon szerény körülmények között élő BRÜLL Berta, Léda édes testvére keresett föl, s kért, hogy vegyem meg tőle Adél (Léda) és ADY közösen írt képeslapját. A lap egyik oldalán a költő és műzsája a München melletti Chimsee-n csónakázik. (A képet egy másik levelezőlap alapján Révész Béla már közölte [*Ady és Léda*. 1934. 248. 249. lap között]). Az írásos rész azonban még nem ismert. A lapnak ezen az oldalán két postai bélyegző található: az egyik az 5 Pf-es bélyegre, a másik a szöveg közé ütve; mindkettőn azonos bélyegző-nyomással: 24 9 11 9—10 (1911 szeptember 24 9—10 óra között.) Az üdvözlő sorok: „Édes Bubokám. E perczen érkezünk Münchenbe, hol egy pár napig maradunk. Jól és frissen érzem magam és fogytam is valamit, míg ma délelőtt a te tóbabukásodhoz hasonló dolog történt velem, mely végzetessé válhatott volna, kacagni fogsz, ha Ady elmeséli. Szép hírünk lesz nekünk ottan!! Itt küldök neked három hős hajost, ugy e egész jól sikerült. Sokszor ölel csokol Adéod.

Édes Bertuskám, a viszontlátásig ölel öreg Adyd.”

A címzés: Mlle Gilberte. Koronaherczeg-utca 6. Budapest Ungarn.

A levelezőlap az esemény költői vetülete nélkül nem lenne teljes. A csónakázáshoz fűződik ADY-nak a *Nyugat* 1911 október elsején megjelent számában közölt *Léda és a sors* c. (*A menekülő életben már Eldönti a Sors* a címe) verse.

3. 1911. ADY lába alatt mindjobban forrósodik a talaj: ezt érezteti a következő dokumentum, a költő levele a Hódmezővásárhelyen megjelenő *A Jövendő* c. politikai, irodalmi és művészeti folyóirat (1910—1912) szerkesztőjének, GONDA Józsefnek írt sorai. (A kiadatlan levél LÁSZLÓ Gyula egy. tanár barátom tulajdona, közlésének átengedéséért e helyen fogadja köszönetemet.)

Bp. 1911. nov. 13.

Kedves, hívséges barátom,

talán lemarad az én forró, igaz üdvözetem, amelyet vitéz lapodnak harmadik év-kezdéséhez akarok eljuttatni.

Abban a keserves, de nagyszerű városban, amelyet már úgy szeretnék közelebből ismerni, a *Jövendő* gyönyörű munkát végzett már is.

Nekem, bár fáradt, beteg vagyok, a hitem és reménységem Hódmező-Vásárhelyhez s hozzátok. Ha makacsodik is e sivár magyar globus, hat-hét esztendő óta sok csodálatos eredményt értünk. Bízunk a váratlanság és a törvényes fejlődés haragos testvér-párjára s előre...

A napóleoni hadjáratok óta most harmadszor kel föl a magyar. Akarjuk s csináljuk, hogy ez a leglelkibb és leglelkesebb felkelés diadalt hozzon. Mindegyik munkatársaddal egyetemben bátorságot kíván és szeretetet küld őszinte jó híved:

Ady Endre

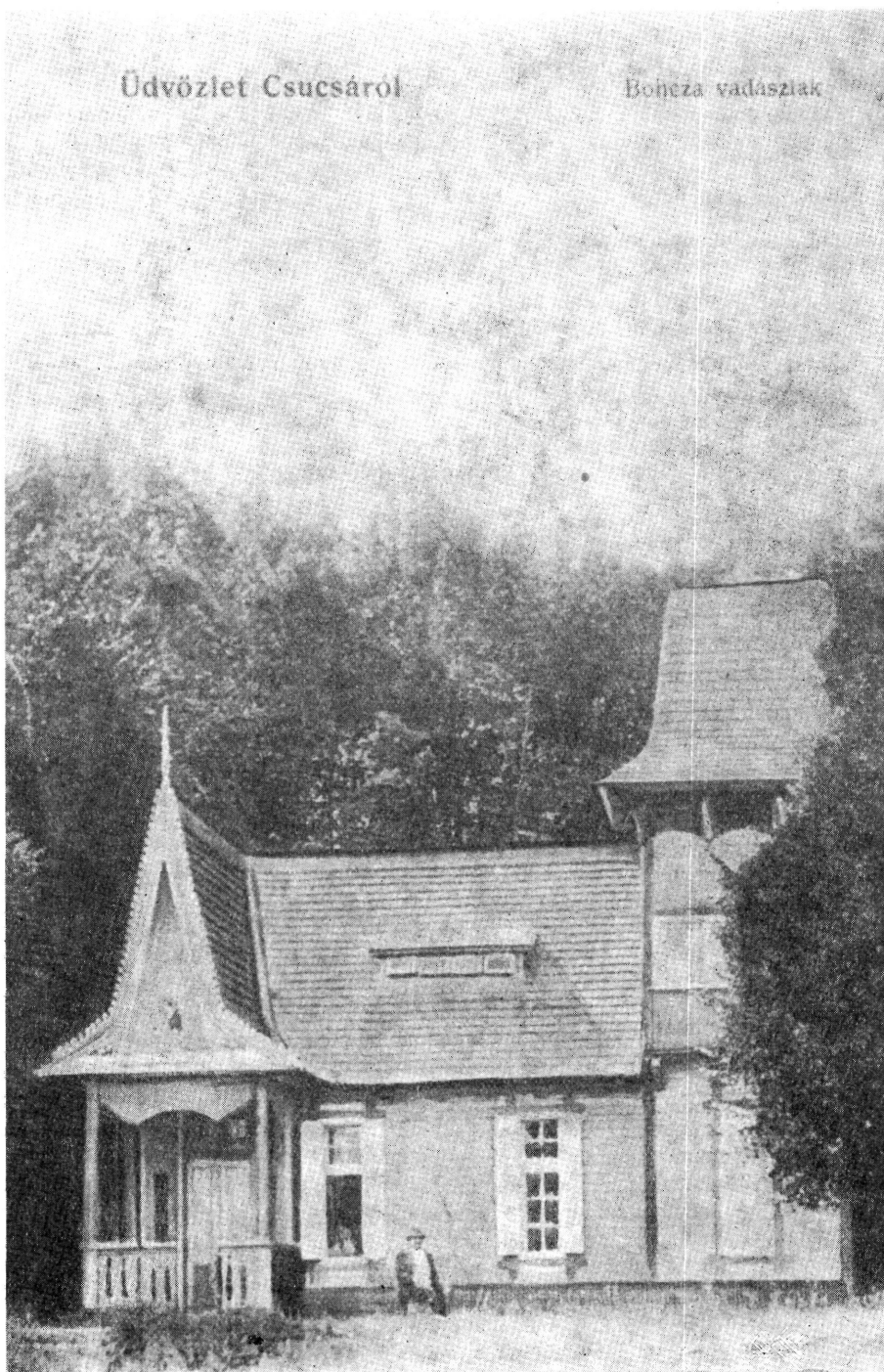
4. 1912. Ugyancsak az Ady-szoba körüli buzgólkodásom idejében ajándékozott meg Ady Lajosné a költőnek 1912-ben öccséhez írt levelével, amely a következőképpen hangzik:

Édes Lajoskám, itt a Galilei-vers — utolsó percben. Ha van időd s szükségesnek látnád, másold le. Azonnal küldesd el egy bojjal. Utasítsd a Galileistákat, hogy az ünnep után juttassák a verset a Világhoz. De vigyázzanak a sajtóhibákra. Ugy-e erős, kis vesr. Csokol, édes Lajoskám, *Endréd*.

A levélben említett vers az *Új, tavaszi seregszemle*, mely a Világ 1912 márc. 26. számában jelent meg, tehát a datálatlan levél is ezt megelőzően íródott. FÖLDESSY Gyula az Ady-versek „poeta-adminisztrátora” ezzel kapcsolatos megjegyzése: „ez a vers Ady

Üdvözet Csucsáról

Boheza vadászaiak

verseinek, költészetének szimbóluma. A *mi*: plurális majesztétikus: a költő-fejedelem-Ady tart itt szemlét a vers-seregén, amely „szétáradt úzhetetlenül a ,kis, romlott országban’.” (*Ady minden titkai*. 1949. 172. 1.)

5. 1914. ADY DÉNES Zsófiának írt levelét Zsukától kaptam ugyancsak az Ady-szoba rendezésének idejében. A keltezetlen levél szövege a következő:

Zsukám, édes bolondos Zsukám, tegnap telefonon kereste Bölöniné. Balázsékkal is voltunk, de kitanítás nélkül azt mondtam, hogy tudtommal maga Párisban van. Éjjel három óra után érkeztem, valószínűleg kidobnak a kórházból. Én kicsi asszonyom, köszönöm, hogy rám gondoltál. Hozzon sok örömet neked az újév és holnap — várlak, Nagyon

Adyd

A levél írásának feltételezett dátuma: 1914.

6. 1915. A képes levelezőlappal a címzett ajándékozott meg. A képes oldal: Üdvözlét Csucsáról. Boncza vadászlak. A szöveges oldalon található:

Csucsá, 1915. VII. 16.

Kedves Jenőm, hogy vagy, mi van Veled? Én vagy 10 napig még itt esavargok Bandiéknál. Szeretettel ölel

Lajosod.

Öllelek és szeretlek

Adybandi

Üdvözlí

Ady Endréné

A címzés: „Nagyságos Pintér Jenő dr., t. főhadnagy úrnak Szabadka. A 6. honv. gye. I. pótzászlóaljának Gazdasági Hivatala.”

A bélyegző olvashatatlan.

KOZOCSA SÁNDOR

A Genius-Lantos Kiadó. A Genius-kiadó KÁLDOR Miksa kezdeményezésére létesült 1920-ban. Az előkészítő tárgyalások már 1919 utolsó hónapjaiban, ASSZISI Szent Ferenc illusztrált *Virágoskertje* már 1920-ban megjelent. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy KÁLDOR Miksa, ez a kortársak szerint külső megjelenésében egészen jelentéktelen, alacsony és vékony termetű ember, aki még a helyesíráshoz sem értett könyvkiadói szinten, az utcán találkozott BÁLINT Lajossal, aki ellen akkor még folyt a fegyelmi vizsgálat a Tanácsköztársaság alatti szereplése miatt s megkérte, menjen be hozzá kiadóvállalatához a *Kultúra*-ba. Ott KÁLDOR BÁLINT Lajos kezébe nyomta Knut HAMSUN: *Rejtelmek* c. regényét azzal, hogy fordítsa le. Ezt több fordítás követte, különösen akkor, amikor KÁLDOR vállalatot létesített. Ez akkoriban általában úgy történt, hogy a vállalkozó vagy rendelkezett a szükséges anyagiakkal, vagy ha nem, akkor megszerezte. Rendszerint társult valamelyik nyomdával, mint ez esetben KÁLDOR a Király utcában működő Löbl-nyomdával. A megállapodás értelmében a nyomda adta a papírt, a nyomdát és a kötést, a kiadás egyéb terheit KÁLDOR vállalta s a hasznon megfelelő kulcs szerint osztottak. Ennek az új kiadói vállalkozásnak irodalmi vezetőjévé KÁLDOR Miksa BÁLINT Lajost kérte föl, előző állása megtartása mellett, mert közben BÁLINT fegyelmi ügye a Nemzeti Színháznál rendeződött.

BÁLINT Lajos Újpesten született 1886-ban. A Tanácsköztársaság alatt a kollektív színtársulat főigazgatója, 1915–1936. között a Nemzeti Színház dramaturgja és főtitkára, 1930-ban az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület művészakciójának művészeti vezetője. Éveken át belső munkatársa, művészeti rovatvezetője a *Világ*

című napilajnak, majd betiltása után utódjának, a *Magyar Hírlap*-nak. BÁLINT a Genius munkálatait a 1919 végén kapcsolódott be s KÁLDOR csakhamar őt bízta meg a könyvkiadói program kidolgozásával.

Az ilyen természetű kiadói vállalkozásnál a dolgok természeténél fogva számos érdek összeütközésével kellett számolni. Más lehetett az ízlése és üzleti érdeke a nyomdának, más a tulajdonképpeni kiadónak, KÁLDORNak és megint más az irodalmi vezetőnek, ez esetben BÁLINT Lajosnak, aki javaslatot tett a művek kiadására, mivel lényegében a szakma előtt ő fémmjelte a kiadót. A Genius történetének eme kezdeti szakaszában a problémák úgy jelentkeztek, hogy a nyomda olyan kiadványokat látott volna szívesen, amelyek nagy példányszámban és nagy haszon mellett dobhatók piacra. Nyilvánvaló, hogy az olvasók tömegei között Knut HAMSUN-nal szemben egy a pornográfia határát súroló Guidó da VERONA verista regénye előnnyel indul. Viszont irodalmi helyzetére és írói-szerkesztői becsületére valamit is adó lektornak, vagy irodalmi vezetőnek az utóbbi ellen tiltakoznia kellett. A Löbl-nyomdával ily okok miatt került törésre a dolog. KÁLDOR ugyanis észrevette, hogy jobb kiállítású, drágább könyvet könnyebb eladni, mégha nehéz olvasmány is, mint rossz kiállítású tömegecikket, akár olcsóbb áron is. A társadalom egy bizonyos rétege szívesebben fizet többet, magasabb árat a szebb kiállítású könyvért, mint jóval kevesebbet a közönséges, silány kivitelűért. KÁLDOR nemcsak kiadni tudott, hanem, ami jó, de mégsem divatos könyvnél még annál is nehezebb, eladni is. Sőt, üzleti köröket is meg tudott győzni arról, hogy érdemes értékes művek kiadására vállalatot alapítani.

Ilyen meggondolásból került sor a Löbl-nyomdával való szakításra, amit KÁLDOR *Az Ezeregyéjszaka meséi*-nek kiadásával, illetve az ebből befolyó nyereségből készített elő, addig is biztosítva a kiadás folyamatosságát, amíg újabb tőkés csoporttal az egyezség létre nem jön. Az *Ezeregyéjszaka meséi* kétféle változatban jelentek meg. Ezer példány amatőrkiadásban készült, a teljes szöveget tartalmazta, amelyet KÁLLAY Miklós a francia Mardrus-féle kiadásból fordított magyarra, s ez volt az ezeregyéjszaka meséinek első teljes magyar kiadása. A nagyközönség számára füzetes sorozatban adta ki, a sikamlósabb részletek elhagyásával, szintén ezer példányban, de gyengébb minőségű papíron. Az illusztrációkat PRIHODA István, GÁL Margit és ERDÉLYI Aranka készítette.

Eközben LÖBLÉK gyorsabb üzleti tevékenységre sűrgettek, ami egyútt járt volna a kiadványok tartalmi színvonalának csökkenésével. KÁLDOR, hogy megszabaduljon tőlük, új pénzügyi csoport után nézett, s azt meg is találta az Ilka utcában székelő Magyar Papír és Vegyipari Gyárban, illetve ennek tulajdonosaiban. A gyár maga is leányvállalataként működött az Intercontinentale nemzetközi szállítmányozási vállalatnak, s ennek lett a Genius egy másik fiókvállalata, írja BÁLINT Lajos visszaemlékezéseiben¹, aki maga sem értette, hogy az a szerinte „primitív” és „rosszmodorú” KÁLDOR hogyan tudta rávenni a vállalat elnökét, bizonyos KEPPICH urat és a gyártulajdonos HOFFMANN-családot, hogy az ő alaptőkéjükkel alakuljon meg most már részvénytársaság formájában a *Genius Könyvkiadó*, hogy kifizessék a Király utcai Löbl-nyomda követeléseit és pénzeljék a további kiadványokat. Igaz, hogy — mint BÁLINT Lajos írja — a HOFFMANN-családban akadt egy irodalmat, művészetet szerető egyén is, talán ő szorgalmazta a család többi tagjánál, hogy a kultúra területén is csináljanak valami fontosat és megmaradót. Akárhogy történt is, a következmények KÁLDORT és a Genius irodalmi vezetőjét éppúgy igazolták, mint a HOFFMANN-család irodalombarát tagját, vagy tagjait.

A Genius olyan arányú kiadói tevékenységbe kezdett, amelyről az 1921—23-ban megjelent és több, mint 40 kiadvány puszta számadata nem is nyújt valóságghú képet

¹ BÁLINT Lajos: *Művészbemjáró*. Bp. 1964. 350—357. l.

Mert másképpen minősül egy-egy kiadvány, ha két-három íves füzet, vagy ha 40—70-íves könyv. A Geniusnál az a legmeglepőbb, hogy a megalakulása utáni esztendőben nagyterjedelmű és világirodalmi értékű művek egész sorát dobta piacra, méghozzá a legtöbbet bibliofil igényrel, vagy legalábbis amatőr-jelleggel. BÁLINT Lajos, a Genius irodalmi vezetője, joggal írta a kiadó 1922-es *Almanach*-jában, hogy amihez hozzáfogtak, az valóban „istenkísértően hazard” vállalkozásnak tűnt. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar könyvkiadó, ha nem is jószántából, de a körülmények hatása alatt kisebb-nagyobb mértékben mindig megalkuvásra kényszerült az irodalmi érték rovására. Ha élni akart, engedni kellett a napi szenzációnak is. BÁLINT Lajosék abban a hitben üzentek hadat az irodalmi selejtnek, hogy végre talán magyar földön is javultak a viszonyok annyira, hogy legalább egyetlen kiadó ilyen értelmű megalkuvás nélkül is meg tud élni. Nem egyedül élt abban a hitben, hogy lehetséges ilyen magasszintű irodalmi programmal olyan vállalkozást indítani, amely csak irodalmi és művészi rangú könyvet ad ki, minden esetre olyat, melyet „saját könyves szobáinkban is áhitattal tudunk tisztelni.” Mindez erősen relatív jelenség még kulturált olvasók esetében is, de a Genius emberei kétségtelenül nem a fölületes szalonok igényeinek a kielégítésére vállalkoztak — mint majd alább kiderül.

A Genius hangoztatta, milyen fontosnak tartja kiadványai külső megjelenését s igyekezett megfelelni az amatőr-igényeknek. Nagy sorozatait alkotó művek mindegyikéből amatőr példányok is készülnek. *Nagy írók — nagy írások* gyűjtőcímmel klasszikusokból három sorozatot indított, bár többet tervezett, a megjelentekben az irodalom és a művészet számos műfaja kapott helyet.

A Genius munkatársakul, szerkesztőkül kora kiváló íróit, költőit, tudósait gyűjtötte maga köré. Itt találkozunk BABITS Mihály, BENEDEK Marcell, DÉZSI Lajos, GULYÁS József, HARSÁNYI István, HEVESI Sándor, KÁLLAY Miklós, KIRÁLY György, KOSZTOLÁNYI Dezső, KUNCZ Aladár, LACZKÓ Géza, LÁNYI Viktor, MIKES Lajos, SZABÓ Lőrinc, SZINI Gyula, TÓTH Árpád, TRÓCSÁNYI Zoltán, TURÓCZI-TROSTLER József nevével, s még annyi máséval. A könyvek külső tervezésére pedig többek közt LEIDENFROST Sándor és VÉGH Gusztáv iparművészeket nyerte meg.

A kiadó a következő külföldi írók műveiből készített számozott változatokat amatőr-bibliofil jellegű kötetekben, jobb papíron: D'ANNUNZIO, ASSISI SZENT FERENC, BALZAC, CHAMISSO, DIDEROT, DOSZTOJEVSKIJ, FARRÈRE, FLAUBERT, FOGAZZARO, TH. GAUTIER, GOBINEAU, GOETHE, HAMSUN, HOFFMENSTAHL, IBSEN, KROPOTKIN, LACLOS, MEREDITH, MUSSET, PUSKIN, READE, J. RENARD, RILKE, SCHNITZLER, SHAKESPEARE, TOLSZTOJ, VERGA, A. de VIGNY, WAGNER, O. WILDE. Természetesen nem valamennyi egyetlen sorozatban és nem is egyöntetű formátumban. Ugyanígy a hazai írók közül BALASSA Bálint, és CSOKONAI VITÉZ Mihály összes művei kerültek kiadásra, továbbá GELLÉRT Oszkár, KOSZTOLÁNYI Dezső, CHOLNOKY László, MIKLÓS Jenő, SZOMORY Dezső, TÓTH Árpád, TORMAY Cecile egyes művei.

Némelyik abban az időben szokatlanul nagy példányszámban jelent meg, 1500—3000 számozott példányban, a zöméből még külön 300—300 példány is készült. TAKÁTS Sándor műveinek másodlik kiadását nem számozva ugyan, de jó papíron, szép félbörkötésben, aranyozott gerinccel nyomták.

A *Nagy írók — nagy írások* mellett *A regényírás művészei* elnevezésű sorozat is megindult. Ezt KÁLLAY Miklós szerkesztette s ebben már megjelent néhány mulandóbb értékű író is. Guidó da VERONA-t ma már csak mint a fölfokozott erotika hajdan divatos íróját tartják számon azok, akik elsősorban az ilyenfajta tematikát keresik az olvasmányokban, SCHNITZLER Artúr nimbusza is elmúlt, s D'ANNUNZIO-ért ma már a java olasz írók és olvasók sem lelkesednek az akkorihoz hasonló mértékben.

A kiadó *Miniatűr* könyvtár sorozata kisformátumban, irodalmi csemegékkel szolgált. (A teljes WILDE-sorozat, SHAKESPEARE szonettjei.) KOSZTOLÁNYI: *A szegény kis-*

gyermek panaszai, A bús férfi panaszai, Zsivajgó természet, RILKE: *Imádságos könyv*, SZOMORY Dezső *A selyemzsínór* stb stb. műveiből ötven példány készült egész és félbőr-kötésben, dúsan aranyozva, a felső élen aranymetszéssel, merített papirosan.

A *Genius Könyvtár*-ban értékálló irodalmi, de inkább szórakoztató jellegű művek jelentek meg, rövidebb lélegzetű írások, ezekből azonban nem készültek amatőrváltozatok. Amint nem készültek a felvilágosító céllal indult *Szabad Iskola* c. sorozatból sem. Ezeknek inkább a haladó szellemű tudományosság szempontjából volt jelentőségük. (ZOVÁNYI Jenő: *A felvilágosodás története.*)

A *Genius* sorozaton kívül is adott ki nagyjelentőségű tudományos műveket, illetve sorozatokat. ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció története* című hatalmas munkája mellett megemlítendő TAKÁTS Sándor művei sorozata.

Annak ellenére, hogy a *Genius* a legnagyobb mértékben üzte az amatőr kiadást, könyvesztétikai szempontból különösebben figyelemre méltót keveset alkotott. A *Regényírás Művészei* című sorozat címsorainak hajlított volta éppúgy kevés a művészi ranghoz, mint a könyvek fedelének vékonyodó vonalából alkotott keretes „dísz”. A sorozatos műveket nem illusztráltatta, ami azonban nem föltétlenül hiány, ha emellett a tipográfiai gondosságban művészi színvonal érvényesül. De a *Genius*-kiadványok fő fogyatékosága éppen a tipográfiai gondatlanságból következik. Nem vették észre, hogy ha az oldalszámokat a lap aljára helyezik, sokkal szebb arányú margót kapnak, míg az ellenkezője miatt az nemesak szemet bántóan aránytalan, hanem az egyes oldalak azt a látszatot keltik, mint ha le akarna esni a szöveg, minthogy gyakran le is csúszott. Arra pedig, hogy a sorok oldalról-oldalra fődjék egymást (pontos sorregiszter), még kisebb terjedelmű munkáknál sem ügyeltek. Pedig a jobb nyomdákkal dolgoztatott a vállalat (Globus, Világosság, Jókai stb.). A konkurrencia, a piaci verseny annyira leszorította az árakat, hogy azért az összegért, amibe egy átlag külsejű és széles rétegek számára is elérhető könyv került, gondosabb munkát a nyomdától a kiadó nem igen kívánhatott meg.

Könyvművészeti tekintetben hátránynak bizonyult a *Genius*-nál az is, hogy aránylag csekély kiadványt illusztráltatott. S hogy még az illusztrált műveknél sem biztosította a stílusegységet minden esetben. ASSISI SZENT FERENC *Virágoskert*-jét a kitűnő grafikusiparművész VÉGH Gusztáv 18 fametszettel illusztrálta. PUSKIN *Anyegin*-jét pedig GARA Arnold 8 rézkareccal. Ez utóbbihoz a kiadó a könyvdíszeket VÉGH Gusztávval készítette, ami stílusegység szempontjából a könyv rovására ment, noha egyébként a kiadó bőkezűségét bizonyította. A művészi könyvnel elengedhetetlen a stílusegység, mert ha ettől a követelménytől eltekintünk, akkor az eklektikának nyitunk korlátlan lehetőséget, ha külön-külön még oly szépen oldja is meg részfeladatát az illusztrátor, illetve az ornamentikát tervező művész. (Az *Anyegin*-hez KRÚDY Gyula írt varázslatos hangulatú előszót.) Az iniciálékat és a versszakok közötti díszeket piros színű nyomással emelték ki. GARA metszeteit a kötet számának megfelelően laponként számozták. — GOETHE: *A napló* című költeménye KOSZTOLÁNYI fordításában, HERMANN Lipót négy kőrajzával jelent meg. Ez a kiadvány a legjellemzőbb példák egyike arra, hogy a könyv tervezői, a tipográfus, a címlap és a kötés tervezője — az utóbbi kettő VÁGÓ József műve — mennyire nem értették meg az egységes stílusra vonatkozó alapvető követelményt, s amely szerint annak legelemibb föltétele, hogy betűtípusok ne keveredjenek, még rajzolt címlap ürügyén sem. Azok a *rajzolt* címlapok, amelyeket részben VÁGÓ, részben VÉGH Gusztáv készített, semmivel sem tették értékesebbé — mert nem tették szebbé — a könyveket, mintha a könyv saját betűjéből oldották volna meg a címlap szövegét. Föltéve, ha jól oldják meg. Ez esetben maradandóbb, művészibb hatást értek volna el.

GOETHE *Napló*-ját a *Genius* BABITS fordításában is kiadta. Ehhez PRIHODA István készített ugyancsak négy kőrajzot. Az amatőr változat 1—100 példányban, több színű levonatokkal tokban, a többi tok nélkül került forgalomba. Valamennyi példányt aláírta

a művész és az illusztrátor. Az 1–100 példányhoz a rajzokat külön mappában is mellékeltek az egyes példányokhoz. A tok egész pergamenből készült és WEISS László tervezte.

A Genius-kiadványok kötése a GOTTERMAYER Nándor könyvkötőüzemben készültek. A legtöbb könyv kötésének, előzéklapjának s számos könyv címlapjának tervét LEIDENFORST Sándor készítette. Mellette VÉGH Gusztáv munkássága jelentős, akinek nevéhez fűződik a *Nagy írók — Nagy írások* sorozat könyvdíszei, továbbá PUSKIN *Anyegin* bibliofil kiadásának megtervezése és könyvdíszekkel való ellátása. Ez egyik legszebb kiadványa a Geniusnak annak ellenére, hogy a stílusegység körüli ellentmondások zavaróan hatnak. — A Miniatur könyvek kötésének, valamint a BABITS—GOETHE *Napló* kötéstervét ugyancsak Leidenfrost tervezte, míg a könyv tokját WEISS László. — Az illusztrátorok között VÉGH Gusztáv mellett ZÁDOR István említendő, aki CHAMISSO *Schlemil Péter*éhez készített 8 kőrajzot, minden kötetbe külön beragasztással. — GELLÉRT Oszkár verseskönyvét, *Velem vagytok* (1928) KOZMA Lajos apró rajzai élénkítik. Ez azonban fűzve jelent meg. Egységes, szép, félbőr-kötésben jelentek meg TAKÁTS Sándor könyvei, tervezőjük azonban ismeretlen.

BÁLINT Lajos mintegy négy évi működés után kivált a Génusból. Részben azért, mert a könyvpiac fokozódó terjesztési nehézségei miatt az igazgatóság üzleti érdekeket képviselő csoportja egyre inkább a kevésbé értékes „bestseller” típusú könyvek kiadását kezdte szorgalmazni, amivel BÁLINT nem értett egyet, noha KÁLDOR is az ő álláspontját támogatta. Részben pedig azért, mert az írói honoráriumok kérdésében nem értett egyet az igazgatósággal. Kiválása után az általa kiadásra előkészített könyvek a *Nagy írók — Nagy írások* c. sorozatban, még az ő nevét viselték. A piaci viszonyok azonban, mint erre BÁLINT Lajos maga is utal idézett művében, a drága könyvek számára egyre rosszabbodtak, a bibliofil könyvkiadás haldoklott. Látták ezt HOFFMANNÉK is, s a Geniust eladták a LANTOS Adolf cégnek.

LANTOS Adolf Trencsénben született 1875-ben. A könyvkereskedésben külföldön szerzett szakismeretet, majd Budapesten a Múzeum körúton antikváriumot létesített és azt magyaránú könyv- és képkereskedéssé fejlesztette. Később az üzlet Lantos R. T.-gá alakult át, amely főleg hazai és külföldi könyvritkaságok adás-vételével foglalkozott, valamint könyv- és folyóiratkiadással. Az utóbbiak közé tartozott a *Magyar Bibliofil Szemle*, amelynek két évfolyama jelent meg (1924–1925) és a *Literatúra*, amely amannak lépett a helyébe, mint havonként megjelenő bibliográfiai szemle. A Lantos évenkénti aukciói alkalmából magas irodalmi színvonalom álló katalógust adott ki.

LANTOSÉK birtokában a Genius már lényegesen kevesebb könyvet adott ki, bár néhány figyelemre méltó ezek között is akad. A cég megvásárolta SZABÓ Dezső összes műveinek kiadási jogát, amit később az író perrel támadott meg s visszakövetelte jogát a kiadáshoz, minden jogi alap nélkül. 1929-ben a *Segítség* című regényéből készült 250 géppel számozott példány. — Ugyanebben az évben jelent meg JÓZSEF Attila: *Nincsen apám sem anyám* című verskötete 1000 számozott példányban, a szegedi Koroknay-nyomdánál. Mint a kötetből is kiderül, ehhez a Genius csak a nevét adta: Bár számozva készült, nagyon rossz, fatartalmú papíron nyomták, de mint első kiadásnak, ma is nagy az értéke a gyűjtők körében. Jóval később, TORMAY Cecile egyik könyve jelent meg a Geniushoz, a *Virágok városa — szirének hazája* című itáliai útibeszámoló, 1935-ben, ritka érdekes kötésben, csinos formátumban, finom papíron. — A Genius adta ki MÓRA Ferenc műveit is, elegáns formátumban, amatőrváltozatokról azonban nem tudunk.

A Genius legtöbb kiadványa a Franklin, Globus, Hungária, Jókai, Korvin, Világosság és Weiss L. nyomdájában készült. A vállalkozás a magyar könyvművészetre a már említett okok miatt sokkal kisebb hatást gyakorolt, mint azoknak a nyomdáknak és kiadóknak a működése, amelyek mind terjedelemben, mind példányszám tekintetében jóval alatta maradnak ugyan a Geniushoz, de a könyv tartalma és formája közötti művészi

összhang tekintetében eredményesebben vonták le a korszerűbb tipográfia követelményeit. Érdekes viszont, hogy amikor a nemzet első világháború utáni tragédiájában egyébre sem hivatkozhatott az ellenséges világ előtt, mint kultúrájára, akkor a Genius a magyar és világirodalom remekeinek javát tárta oda a közönség és a világ elé, addig ritkán látott magas példányszámban, még az amatőrváltozatban megjelenő könyveket is. Küztük nem egynek kiadása bátor szellemre és vállalkozó kedvre vallott. De a könyvművészet igazi lényegét a Genius sem értette meg, a századvég hatása alatt képzelte el kiadványai külsejét, bár amit e tekintetben alkotott, az mindenképpen a könyvkultúra és a könyvművészet igénylésére vallott.

Szír Rezső

„A gróf úr” és a cenzúra. A második világháború utolsó éveiben elhallgattak — mert elhallgattatták őket — a költők. S a legutolsó háborús év, a negyvennégyes, már alig-alig őriz írásos dokumentumot vers és cenzúra viszonyáról. Ekkor a szokványos formális eljárásokat is mellőzik már, egyszerűen zúzdába küldik vagy az úgynevezett „gyorsított” eljárással ítélik megsemmisítésre az irodalmi alkotásokat.

VÁRNAI Zseni *Látomás Jeremiással* című versét kéziratban törli a cenzúra: „Nem nyomható ki! Megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekeit érinti” pecséttel látja el a királyi ügyészség, DARVAS Szilárd majdhogynem katonai bíróság elé kerül 1944-ben két verse miatt, NYUGATI Lászlónak *Az ismeretlen magyar katonához* és *Minek...* című verseit röplapon terjesztették az ellenállási mozgalomban; s egy ZRUFKÓ Zoltán nevű szerző *1944. március 19.* című népi hangvételi, erőteljes antifasiszta és háborúellenes versét is csak röplapon találjuk, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött sárguló papírok között, s rajta kézírással. „e vers miatt szerzőjét félévre internálták...”

Ilyen objektív körülmények között, ilyen légkörben fogott hozzá egy verseskötet megjelentetéséhez GÖMÖRI Jenő Tamás. A versek túlnyomórészt a háború utolsó évében születtek. Nézzük, mit ír a költő húsz év előtti kötetéről.

„... felvirradt emlékezetemben a legemlékezetesebb, 1944-es cenzúra-esetem. A következő: 1944 februárjában elkészült a Knézits utcai Székely-nyomdában a „Lélek zeng a zúrben”, már, gondolom, címében is kifejező, bátor és szókimondó, címénél fogva is emlékezetes verseskötet. Ebben a verseskötetemben életem sok-sok emberét és eseményét megköltött versciklusát bocsátottam közre. Ám a kész kinyomtatott verskötet már nem jelenhetett meg, mégpedig a náci Magyarországra jövele következtében. A kötetnek a magyarországi náci-invázió ideje alatt a nyomdában rejtőzött, megmaradt példányai — csak párszáz maradt meg — csak 1945-ben, a náci kitakarodása után kerültek könyvári forgalomba.

Nos, a verseskötet egyik versét, „A gróf” címűt, a cenzúra 1944 márciusában törölte. Ez persze még a könyv kinyomása előtt történt. A vers Pálffy János grófról szól. A cenzúrázott, igen erőshangú vers másolatát ide mellékelem, valamint annak a levélnek a másolatát is, amelyben a Székely-nyomda közölte velem a cenzúra törlését...”

Másolat
Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat
Budapest IX. Knézits-utca 12.

Budapest, 1944. március 10.

Ngs. Gömöri Jenő Tamás író úrnak
Jeszenő

A mai napon megkaptuk az ügyészségtől az előzetes cenzúrárt, amelyben „A gróf úr” törölve lett. Ezt az oldalt tehát kivettük és addig tördeltünk, míg a „gróf úrnak” nyoma sem maradt a versek között, úgyhogy legjobb esetben jövő hét elején kerül ismét be a gépbe...

Szivélyes üdvözzel:
Székely-nyomda (pecsét)
aláírás

A Gróf

Csupa egyforma embert láttunk magunk körül
 Sűrögni-élni, ki jó vagy rossz s beszél, örül,
 Sír, pöröl, meghal: míg egyszer csak láttunk egyet.
 Kiről azt mondták nekünk, nem ember hanem Gróf,
 S azóta arcába nézni alig is mertünk
 Mi gyerekek, kik egyetlen Grófot ismertünk.

Övé volt minden kincs, övé volt Bajmóc vára,
 Úgy néztünk rá félve mint mesék manójára,
 Ha Bajmócról borbélyhoz jött négyesfogaton
 S huszárral a bakon s mint holmi félistenre,
 Akkor is, mikor már tudtunk róla eleget,
 Azt is, hogy kapzsi, mert hullott szilvát szededet.

Tudtuk már: van ember aki más mint a másik,
 Ki nem pataokban, de halastóban halászik,
 Ember kinek kunyhó: vágy, s Gróf, ki több vár ura,
 Szegény, ki verejtékez — és nábob, ki henye,
 S mit *lopnak* tőle, azon ezer család megél.
 S hogy szegényé az alázat s Grófé a negély.

Mért kiskirály a Gróf és mért nem elegendő
 Néki annyi, amennyit megkíván a bendő,
 Minek neki sokezer hold föld, ezer szoba,
 Száz erdő, s mért hajbókol mindenki előtte?
 Mért van egynek ennyi kincse? Minket ez rágott:
 És akkor kezdtük nemérteni a világot.

A vers szerzője sokoldalú irodalmi tevékenységet fejtett ki. Alig húsz éves volt, amikor a *Modern Könyvtár* sorozatot alapította. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült ő is, ott folytatta a haladó irodalmi művek propagálását. A Bécsben indított *Új Modern Könyvtár* sorozatot a cenzúra kitiltotta az országból. Magyar és külföldi lapokban jelentek meg szépirodalmi és publicisztikai jellegű írásai. Majd hat évtizeden át harcolt irodalmi eszményeinek megvalósításáért. 1967 decemberében, 77 éves korában halt meg Gömöri Jenő Tamás, az örökké fiatal, mozgékony, az emberi jóságban, s a haladásban fenntartás nélkül bízó humanista, Thomas Mann első magyar fordítója.

M. Gy.

Bölöni Györgyné és Henri Barbusse. Ismeretlen Barbusse-levelek a „Szenvedések könyvé”vel kapcsolatban, BÖLÖNI Györgyné, ahogy ADY elnevezte: Itóka, álnevén KÉ-MERI Sándor, szenvedélyes lelkesedéssel vett részt férjével együtt az első magyar proletárdiktatúra kulturális munkájában. A Tanácsköztársaság leverése után sokezer társával együtt végigjárta a szabadságeszméken véres bosszút álló fehérterror börtöneit. Kiszabadulása után Bécsben hiteles naplóban örököltette meg élményeit, s *Szenvedések könyve* címmel adta ki a Bécsi Magyar Kiadó 1921-ben. Az első kiadás borítólapján a híres magyar, szintén emigrációba kényszerült TIHANYI Lajos festőművész rajza látható, a könyv bevezetőjét az ugyancsak Bécsbe menekült RÉVÉSZ Béla írta. A mottó: „A mártírok és halottak emlékének. A börtönök és internálótáborok szenvedőinek”.

Nyolc évvel a bécsi magyar nyelvű kiadás után — melyet 1924-ben tiltottak ki a postai szállításból bírói ítélet alapján, TÜREKY Géza elnöklete alatt, — a *Szenvedések könyve* francia nyelven is megjelent, Flammarion kiadásában.

A francia kiadás létrejöttében a neves francia író, a nemzetközi békemozgalom kiemelkedő képviselője, a magyar viszonyokat alaposan, személyes tanulmányok alapján megismert BARBUSSE szerepét ismerjük, s nemrégiben megtalált, a kiadással kapcsolatos levelezése méginkább tanúsítja érdemeit.

MONDE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 1679

DIRECTEUR
HENRI DARBOUSE

MONDE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 1679

... malheureusement...
... et je vous en remercie...
... vous en remercie...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...

Lucien Barthe

... Je tiens cependant à vous dire...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...

Lucien Barthe

... Je tiens cependant à vous dire...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...
... et je vous en remercie...

1928. április 5-én a Flammarion Kiadó levélben fordul BARBUSSE-höz — valószínűleg az író már előzőleg tárgyalt a műről a kiadóval — kéri a könyv kéziratát:

Kedves Barátom,

1928. április 5.

lenne olyan szíves elküldeni számunkra, a rue Drouot-ra Madame Bölöni kéziratát? Mi hamarosan elutazunk néhány napra ugyan, de pontos útbaigazítást adtunk a tekintetben, hogy a kézirat haladéktalanul a lektorálási bizottság elé kerüljön. Mellékelünk hozzá egy kis cédulát, jelezve, hogy Ön milyen fontosnak tartja ezt a művet.

Fogadja, barátom szívélyes üdvözetünket

Majd egy esztendő múlva — 1929. április 24-én — ír BARBUSSE BÖLÖNINÉNEK. A levélből kitűnik, hogy az év a *Szenvedések könyvének* francia kiadásával kapcsolatban nem telt el eredménytelenül. Valószínűleg közben készült el a fordítás, sőt már a nyomtatás is előrehaladott stádiumban lehetett, mégis, mind BARBUSSE-t, mind pedig a könyv íróját nyugtalanította a késedelem. Ezért BARBUSSE saját lapjában, a *Monde*-ban hozott le részleteket a könyvből: rendkívül fontosnak tartotta, hogy a francia nép és általában a világ közvéleménye elé tárják az ellenforradalmi Magyarország túrhetetlen akcióit.

A levél szövege a következő:

Kedves Asszonyom és Barátnőm,

Miramar, 1929. április 24.

Károlyi Mihály közvetítésével megkaptam Berlinben az Ön levelét, s elnézését kérem, hogy csak most válaszolok és hogy már érdemben nem tudtam intézkedni Flammarion kiadónál. De épp e pillanatban, személyes okokból nehéz számomra ez ügyben lépéseket tenni. Meg kell mondanom, nagyon ritka esetben fordul elő, hogy egy kiadó nem tolná ki a könyv előre kitűzött megjelenési dátumát. Néhány nappal ezelőtt jelent meg Georgiáról írt könyvem, melynek januárban kellett volna kijönnie! Az ember ilyen esetekben szinte semmit nem tehet, csak azt, hogy beadja a de rekát — hisz a kiadóké a hatalom. Elkészítette már a korrektúrát és hozzájárulását adta a szedéshez? Ha igen, akkor bizonyos, hogy a kinyomtatás nem fog már késni, ugyanis maguk a kiadók sem szeretik késleltetni egy jól megszerkesztett, kész könyv kiadását.

Ami a *Monde*-ot illeti, már jó ideje annak, hogy a főszerkesztőnek jeleztem óhajomat: szeretném a lapban közölni az Ön könyvének néhány fejezetét. Tervbe vehetnénk esetleg két publikációt. Mivel azonban a *Monde* korlátozott terjedelmű hetilap, úgy vélem, kicsit rövidíteni lehetne az eredeti szöveget, kihagyni mindazt, ami nem feltétlenül szükséges a drámai lendület szempontjából, így többet tudnánk bemutatni az Ön művéből. Lenne oly szíves s felkeresné a *Monde*-nál Habarut, akinek jeleztem az Ön esetleges látogatását? Bizonyára meg fognak egyezni a közlésre javasolt fejezeteket illetően, s arra kérem Önt, hogy saját maga oldja meg a fent említett tömörítést, illetve rövidítést, így bizonyosak lehetünk abban, hogy az az Ön könyvének szelleméhez hű marad.

Kérem, tájékoztasson a jövőben is a könyv sorsáról Flammarion-nál s ha a megjelenés újból késne, megpróbálok segíteni Önnek.

Feleségem, aki nagy szeretettel gondol Önre, s magam is, szívélyes barátsággal üdvözljük

Amint azt egy BÖLÖNI Györgynéhez intézett magánlevélből megtudjuk, BARBUSSE ugyancsak 1929 koraőszén előadóestet rendezett Madame BÖLÖNI számára a *Szenvedések könyvéről*. Egy párizsi egyetemista az est másnapján tollat fog és francia nyelven többoldalas levélben írja meg, mennyire megindította, amit az előadáson hallott, s hogy a könyv hatása alatt úgy érzi, kötelessége csatlakozni a terror, az elnyomás, az embertelenség elleni harchoz, bárhol a világon is nyilvánuljon az meg.

S bár a könyv ellen a francia kiadást megelőzően bojkott indult — írja BARBUSSE 1928. február 13-i levelében — a mű mégis elérte hatását. 1930-ban dramatizált változatban, *Bestie Mensch* címmel bemutatták Párizsban német színészek előadásában. Kurt DESCH dramatizálta. „Az előadás által kiváltott tapsvihár — írja Barbusse (1930. január 18.) — az elnyomottak ügyéért harcoló emberek halálja.” A bojkott megbukott.

A *Szenvedések könyve* magyar, német és francia kiadása azóta bejárta a világot és hatékony segítséget nyújt az emberi lelkiismeret ébresztésében.¹

M. Gy.

¹ Az eredeti levelek a szerző birtokában.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Töredékesen előkerült két ismeretlen XVI. századi magyar nyomtatvány. 1. Az Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 47a jelzet alatt őriz egy három levélpárból és egy önálló levélből álló nyomtatványtöredéket. Ezek közül csak kettő teljesen ép, egynek a fele, míg a többi négy levél kb. 10—20 százaléka hiányzik. Sajnos a címlapot egyik sem tartalmazza, de a fennmaradt levelek verzóján március—december közöttre szóló régi magyar nyelvű naptár maradt fenn. A levelek rektója — a kész naptárba vele szemben befűzött naptárlapokhoz történő bejegyzések céljaira — üresen maradt, és csak a hónapok neve, ill. azok napjait jelölő számok találhatók az öntött cifrákkal keretezett lapokon, ahol alul még a naptárvers áll. A fennmaradt levélpárok a következő naptárrészeket tartalmazzák: március 1—13, ill. 14—31, október 14—31, ill. december 1—13 és november 1—13, ill. 14—30, míg az egyedülálló levél a június 1—13 közöttre szól. Ezek segítségével kikövetkeztethető a nyomtatvány ívbeosztása. A nyolcadrét alakú kiadvány az általános gyakorlatnak megfelelően ívenként feltehetően nyolc levelet tartalmazott. Így a naptár első ívének közepe, vagyis a 4. és 5. levélből álló pár, a második ív egyedülálló második levele, végül a harmadik ív két belső levélpárja, vagyis a 3—6, ill. a 4—5. levelek maradtak fenn. A naptár első íve a január első felére szóló bejegyzések feljegyzésére szolgáló lappal kezdődött, míg ugyanez december második felére a harmadik ív utolsó levelén állt.

A nyomtatvánnyal kapcsolatos meghatározási munkát SAJÓ Géza és FAZAKAS József, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai már a könyvtári feldolgozás során elvégezték. Megállapításuk szerint a kalendárium az 1561. esztendőre szól és feltehetően Bécsben, Raphael HOFFHALTER nyomdájában készült. Ezek az adatok helyesnek látszanak. Sajnos a bizonyításhoz legmegnyugtatóbb alapot nyújtható bécsi naptár, amely az 1562. évre szól (SZTRIPSZKY I. 9), ma nem található. Az erről szóló legjobb leírás (*Supplementum ineditum Ludovici Dézsi*. DÉZSI Lajos kiadatlan kiegészítései. 1537—1667. — SZTRIPSZKY Híador *Adalékok* című műve utánnomtatának függelékében: Bp., 1967. Nr. 5) segítségével azonban megállapítható, hogy a naptári rész beosztása azonos a töredékben megállapítottal: a negyedik ív végén fejeződik be. Tehát a töredék a nyomtatvány második, harmadik és negyedik ívéből tartalmaz részeket. Az első ív, amelyből semmi sem maradt fenn, a következő módon rekonstruálható: címlap, ajánlás, az utolsó lapon pedig a január első felére szóló naptár. Az ötödik íven kezdődhetett a prognosztikon rész, feltehetően önálló címlappal, de folyamatos ívjelzéssel.

A töredékben csak a március, június, november és december hónapot jelképező fametszetek maradtak fenn, amelyek magassága 23—25, szélessége 57—58 mm között változik. Kivitelben és méretben az ismert magyar naptárak közül leginkább a XVI. század végi nagyszombati kalendáriumokban található képekhez hasonlít (SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvnyomtatás a XVI. században*. Bp., 1961. LVI. tábla).

Szokás volt a régi naptárakban egy-egy hónapot rövid kis rigmussal jellemezni.

Igy van ez az ismertetett töredék esetében is. A havonként két-két soros vers, amelyek januári verssora kikövetkeztethetően a „Vigan lakik Boldogasszony hava” szavakkal kezdődött, fellelhető az 1592-i debreceni (RMK I. 251) és kolozsvári (RMK I. 256) esztiókban. De még jóval később is használták ezeket nyomtatott kalendáriumokban, így a vers szövegét KIRÁLY György az 1611-re Keresztúrott készült kiadás (RMK I 430) alapján ismertette (Irod. tört. Közl. 1900. 406—407).

Különösen nevezetes e töredék, mert ez a legrégebb magyar nyelvű naptár, amelyből ha csak néhány levél formájában is, de ismert példány. Korabeli írás említ ugyan egy 1558-ra nyomtatott naptárt (IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Bp., 1937. 88), de ebből semmi sem maradt fenn. Jellemző a régi naptárak pusztulására még a legutóbbi időkben is, hogy a már említett 1562. évre szóló bécsi naptáron kívül az azt időrendben követő és Kolozsvárott 1569-re (Erdélyi Múzeum 1898. 58—59), továbbá a Bécsben 1571-re (RMK I. 84) nyomtatott kalendáriumok egyedüli ismert példányai a közelmúltban tűntek el szem elől.

Raphael HOFFHALTER bécsi nyomdájából már eddig is több magyar nyelvű kiadvány volt ismeretes. A többször idézett és 1562-re szóló kalendáriumon kívül a fentebb említett és 1558-ra készült naptárt is feltehetően az ő műhelyében nyomtatták. De nagyobb lélegzetű és irodalmilag jelentősebb magyar kiadványok is kerültek még ki sajtója alól: Bornemisza Péter Elektrája (1558 — RMK I. 35), DRASKOVICH György Vincentius Lirinensis fordítása (1561 — RMK I. 43) és TELEGDI Miklós Canisius fordítása 1562— SZTRIPSZKY I 10). Jól illusztrálják ezek a művek Hoffhalter élénk magyar kapcsolatait, amelyek segítségével Bécsből történt kényszerű távozásakor Magyarországon lett új hazát.

2. Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtárban található (az RMK I. 318a jelzet alatt) egy négy levélből álló nyomtatványtöredék, amely egy különben ismeretlen magyar nyelvű perikópáskönyv emlékét őrizte meg. A nyolcadrét alakú levelek felső része le van vágva, de a négy közül kettőnél ez a kis csík is fennmaradt. Három az ívjel is olvasható: eszerint ezek az „L” ív második, harmadik és negyedik levelei. Ezen az egymást követő hat lapon a következő részek maradtak fenn: pünkösöd hétfője leckéjének vége, majd evangéliuma, utána pünkösöd keddjének leckéje és evangéliuma, ezt követi a Keresztelő Szent János ünnepére (június 24) rendelt lecke és evangélium. Az ívjel nélküli levél a húsvét keddjére rendelt evangélium végével kezdődik, amelyet a Szent Fülöp és Jakab napjára (május 1) szóló lecke és evangélium követ. Így ez nyilván az „L” ívet megelőző részből való. E perikópáskönyv tehát csak a szorosan vett bibliai szöveget (az ún. evangéliumokat és epistolákat) tartalmazza, minden magyarázat, imádság stb. nélkül. Ilyen felépítésű perikópáskönyvek más kiadásban is készültek a XVI. században (RMK I. 296, 329, 346), azonban olyan szerkezetű, ahol a szentek és a húsvéti ünnepkör ünnepei egységet alkotnak, egyedül ebből a töredékből ismert. Az itt előforduló május 1-i és június 24-i ünnep közvetlenül húsvét, ill. pünkösöd után áll. Mindkettőt viszonylag kis zavarral meg lehetett találni e perikópáskönyvben, mert a változó idejű húsvét március 22—április 25, a pünkösöd pedig május 10—június 13 közöttre eshet. Hogy vajon a többi szentek ünnepei ugyancsak be voltak-e sorolva a húsvéti ünnepkör változó időpontú ünnepei közé, az a fennmaradt levelekből nem állapítható meg. Ez azonban azoknál sokkal problematikusabb lehetett, hiszen az év többi hónapjainál sokkal sűrűbben voltak a naphoz kötött ünnepek, mint a fennmaradt május—júniusi részben.

A töredék nyomdája a betűtípus segítségével egyértelműen meghatározható: David GUTGESELL bártfai műhelye. A húsz soronként 90 mm magasságú betűket ő

egész működése során (1577—1599) változatlan méretben és formában használta (vö. RMK I. 150 = 1579, RMK I. 288 = 1597). Érdekes módon Jakob KLÖSS, a másik bártfai nyomdász, nem vette át GUTGESELL betűit. Így a perikópáskönyvet biztosan GUTGESELL nyomtatta, de annak pontos ideje a töredék alapján nem volt megállapítható.

Ismeretes KLÖSSTől is egy *Epistolák és evangéliumok* kiadás 1616-ból (RMK I 459). Ebben a *5 lapon „Az keresztien olvasónak” címzésű előszavában a következőket írta: „Én immár egynehányszor, kegyes olvasó, az Úr napokra és főfő innepekre az anyaszentegyházról rendeltetett evangéliumokat és epistolákat magyar nyelven künyomtatam, csak ő magát az textust, amint az evangelisták azt megírták.” KLÖSS 1597-től dolgozott Bártfán. E két évtizeddel később írt mondata alapján („egynéhányszor”) legalább két-háromszor adott ki magyar nyelvű perikópáskönyvet. Hogy ezek közül egy még a XVI. században megjelent volna, amint ezt JÁN ČAPLOVIČ a szlovákiai régi nyomtatványokról szóló és megjelenés alatt álló művében feltételezi, nem bizonyítható. Jogos azonban a feltevés, hogy ezek a ma már ismeretlen KLÖSS-kiadványok a XVII. század elejéről a most ismertetett GUTGESELL-féle perikópáskönyvet követték, amit az 1616. évi kiadás és e töredékben található szöveg azonossága is megerősít. Míg azonban ezekben az elveszett, korai KLÖSS-kiadványokban — a fentiekben ismertetett Gutgesell-féle perikópáskönyvvel egyező módon — csak a leckék és evangéliumok szövegét („csak magát az textust, amint az evangélisták azt megírták”) nyomtatták le, az 1616. évi kiadásban ezekhez a sziléziai Georgius TILLENUS német könyvből fordított magyarázatok is csatlakoznak.

BORSA GEDEON

Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok gyakran kerülnek elő régi könyvtáblákból, olykor pedig aprónyomtatványok gyűjteményéből vagy kolligátumokból. Így bukkantak fel a következők, eddig még nem ismertetett kiadványok is.

1. *Kalendárium és ítéletek az ég forgása szerint 1580. esztendőre*. Detrekő. 1579, *Manczkouit*. 8°. — E nyomtatvány töredékét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi RMK I. 153a jelzet alatt. Csak az „E” ív első négy levelének alsó harmada maradt meg. Az E₁ b lapon, amely nyilván egy naptárhoz tartozó prognosztikon címlapja, mindössze ennyi olvasható: „gyarra fordítatott. IUPITER mellett SATURNUS fogia főkeppen bírni az eztendit, VENUS kedig mindkettőnc szolgál.” Ugyanennek a levélnek hátlapján egy ajánlás végét találjuk, amely a következő szavakkal zárul: „Ezzel istennek alánlak benneteket Könyw Nyomtato Manczkouit Balint.” Ebből máris tudjuk, hogy e naptár nyomtatója MANTSKOVIT volt, aki kb. 1573—1584-ig BORNEMISZA Péter mellett, majd annak halála után 1586—1596-ig önállóan dolgozott Galgócon és Vizsolyban.¹ Így az is bizonyos, hogy e nyomtatvány a XVI. század utolsó harmadából való, nehezebb feladat azonban ezen belül a naptár évét megállapítani. A tulajdonképpeni naptárból ugyanis nem maradt meg semmi. Az E₂—E₄ levelek nyilván a prognosztikonból valók, mert valamely évre várható jelenségekről tartalmaznak előrejelzéseket. A töredékes E₁ levél egy belső címlap volt a prognosztikon élén.

Mindezt megerősíti az összevetés Mantskovit másik, 1582-re nyomtatott prognosztikonjával. A naptárrész itt is elveszett, de a prognosztikon² épen maradt, és azt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.³ Címlapja, amely itt is az E₁ levélen található,

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 161—180. l.

² RMK I. 196.

³ Jelzete: RMK I. 8° 133.

a töredékével azonos elrendezést mutat. A „Magyarrá fordítatott” szavak megfelelő betűi teljesen azonosak a két nyomtatványon, de míg töredékünkön az első szótag, a „Ma” hiányzik, mert nyilván az előző sorban volt, ami már le van vágva, addig a másik címlapon egy sorban van. Nyilvánvaló, hogy a nyomdász ott ügyesebben helyezte el a szvakat, és ebből következik az is, hogy töredékünk korábbi mint az 1582-re nyomtatott prognosztikon. A pontosabb meghatározáshoz további segítséget nyújt a töredékes belső címlap alján olvasható konstelláció, amely szerint „Iupiter mellett Saturnus fogja főképpen bírni az esztendő, Venus pedig mindkettőnek szolgál.” Hasonló meghatározást olvashatunk az 1580. évre Bécsben nyomtatott magyar kalendárium prognosztikonjában is, amit a BATHYÁNY család körmeneti levéltárának ma már nem található példányából DÉZSI Lajos ismertetett.⁴ Eszerint „Jupiter Saturnusszal ennek az esztendőnek fő uralkodó csillagai, Venus pediglen az megmaradt holdfogyatkozásnak okaiért mind kettőnek szolgálattal leszen.” A holdfogyatkozást a töredék is jelzi.

Az azonos konstelláció mellett még egy külső bizonyítékunk is van arról, hogy a töredék egy 1580. évre készített kalendárium maradványa. MANTSKOVIT Bálint nyomdász gazdája, BORNEMISZA Péter ugyanis 1580. február 18-án Detrekőből a következőket írja MÁRIÁSSY Pálnak: „Im küldtem mégis négy kötött kalendáriumot (kihúzott olvashatatlan rész), ossza ki barátainak . . . Kapi Ferenc urannak is . . . két kalendáriumot”.⁵ Ezeket BORNEMISZA levelében saját könyvei mellett említette. Ebből bizonyosnak látszik, hogy a szétküldött naptárak is az ő nyomdájában készültek éppen az 1580. évre, és nem idegen helyről szerezte be azokat. Az említett levélből már SCHULEK Tibor,⁶ FITZ József⁷ és KOLTAY—KASTNER Jenő⁸ is arra következtetett, hogy BORNEMISZA József⁸ vagy nyomdása, MANTSKOVIT Bálint 1580-ra naptárt nyomtatott. Az 1582. esztendei kalendárium prognosztikonjának előszavában MANTSKOVIT a naptárról maga is így ír: „kire, ezelőtt is bécsi könyvárusok immár egy néhány esztendőttől fogva kértek.” A felsorolt tények mind amellet szólnak, hogy töredékünk egy 1580-ra kiadott naptár emléke, amelyet MANTSKOVIT, BORNEMISZA nyomdása Detrekő várában nyomtatott, minthogy 1579—1584-ig ott működött. A prognosztikon címe az 1582. évi kiadásból lehet következtetni.

2. *Figyelmeztető cédula.* — BORSA Gedeon találta meg az olomouci egytemi könyvtárban BORNEMISZA Péter énekeskönyvének⁹ egyetlen teljes példányát, amelyről a fakszimile kiadás¹⁰ még nem tudott. Az eredeti kötésű példány első táblájának belső lapján eddig még ismeretlen 8 soros nyomtatott cédula van beragasztva „Erts meg ezt” felírással, amelyben a kiadó (BORNEMISZA) menti magát a levélszámozásban, betűkben és szavakban esett hibáért, minthogy nem volt mindig otthon a korrigálásakor.

3. PERSONAEUS, Nicolaus, *Epinikion in gloriosum resurrectionis Iesu Christi a mortuis. Scriptum a M. Nicolao Personaeo, Pom. Gissingae Excudebat Ioannes Manlius, Anno MDXXCV.* 5 fol., 8°. — A kis nyomtatvány egyetlen példányára, amely Grácban a ferenccsek könyvtárában (Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz) található, Theodor TABERNIGG O. F. M. hívta fel a figyelmet. A címlevél hátán a Ratkersburg (Stájerország) főadótisztjének és a városi tanácsosoknak szóló ajánlás 1585 húsvétján van

⁴ *Supplementum ineditum Ludovici Dézsi.* Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítései. 1537—1667, 13. szám. SZTRIPSZKY Hiador *Adalékok* című műve utánnymomatának (Bp. 1967.) függelékében, 591—592. l.

⁵ Schulek Tibor: *Bornemisza Péter.* Bp. 1939, 372. l.

⁶ I. m. 131, 359. l.

⁷ *Magyarságtudomány.* 1943. 30. l.

⁸ *Irodalomtört.* 1953. 93. l.

⁹ BORNEMISZA Péter: *Énekek három rendbe.* Detrekő 1582. — RMK I. 195.

¹⁰ *Bibliotheca Hungarica Antiqua VI.* Bp. 1964. Kísérőszöveg 44. l.

keltezte: „viris et dominis, dom. archidicastae et caeteris reipub. Ratkersburgensium laudatissimae senatoribus.” A vers, amely a *Carmen triumphale* belső címet viseli, nem tanúskodik gyakorlott költőről. Szerzőjének személye ismeretlen.

4. *Eurialus és Lukrécia históriája*. Monyorókerék? Sicz? 1592. Manlius. 8°, 32 + ? levél. E história magyar feldolgozásának szerzőjét irodalomtörténetünk¹¹ csak PATAKI NÉVTELENKÉNT ismeri, mivel a tehetséges verselő személyét mind ez ideig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Az ötrészes éneknek eddig három kiadása volt ismert: két debreceni kb. 1587-ből¹² és 1589-ből,¹³ valamint egy kolozsvári 1592-ből.¹⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi e história egy kiadásának töredékét,¹⁵ amely a „D” ív megrongálódott leveleit, a Tertia pars végét és a Quarta pars elejét tartalmazza, de az elsorolt kiadásokkal nem egyezik. A töredéket már KLANICZAY Tibor¹⁶ és SOLTÉSZ Zoltánné¹⁷ is említették, anélkül azonban, hogy a kiadás helyét tisztázták volna. A betűtípusok vizsgálata alapján kétségtelen, hogy a nyomtatvány Johannes MANLIUS nyomdájában készült. A kiadás éve igen valószínűen 1592, amikor MANLIUS Monyorókeréken és Sizen sorozatban nyomtatott ki újra Kolozsváron vagy Debrecenben már megjelent históriás énekeket.¹⁸

HERVAY FERENC

Még egy tíznyelvű Calepinus. Ambrosius CALEPINUS bergamói ágostonrendi szerzetes eredetileg csak latin nyelvű értelmező szótára először 1502-ben Reggióban jelent meg. Jóval halála után 1568-tól kezdve addig is közkedvelt művét különböző és egyre több nyelvű értelmezéssel adták ki egészen 1778-ig. A legterjedelmesebbek a tíz- és tizenegynyelvű lyoni, genfi és bázeli kiadások, amelyek magyar értelmezéssel is el vannak látva. Az első lyoni kiadás 1585-ben készült, és először adott magyar és angol értelmezést. E kiadás íveit változatlanul használták fel az 1586. és 1588. évi kiadásokhoz, amelyekben csak a címlapon és az első lapokon történt változás. A lyoni kiadások — különösen az 1586. és 1588. évi — viszonylag ritkák. Így SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* a lyoni kiadásokról még nem is tudott. Hazai írók¹ 1587. évi kiadást is említettek, ebből azonban példányt ma egyet sem ismerünk. Gyakoribb a genfi 1594. évi kiadás,² és igen elterjedtek a bázeli tizenegynyelvű kiadások, amelyek az 1590., 1598., 1605.³ és 1627⁴. években jelentek meg.

Mindössze két példányban⁵ ismert egy kiadás, amelyet a hazai irodalom még eddig nem is említett. Erre Albert LABARRE, a párizsi Bibliothèque Nationale könyvtárosa hívta

¹¹ *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 443—445. l.

¹² RMK I. 361.

¹³ RMK I. 360.

¹⁴ RMK I. 259.

¹⁵ Jelzete: RMK I. 359a.

¹⁶ MIŠLANIK, J., ECKHARDT S., KLANICZAY T.: *Balassi Bálint szép magyar komédiája*. Bp. 1959. 18—19. l.

¹⁷ *Magy. Könyvszle.* 1961. 76. l.

¹⁸ RMK I. 261., 262., 263., 264., 265.

¹ Bod Péter a Párizs—Pápai-féle *Dictionarium* (Cibinii 1767) bevezetésében és MÁTYÁS Flórián: *Magyar nyelvtörténeti szótár*. Pest 1868—69. 21., 164. és Pótlék. lxx. l. Ld. még MELICH János: *A magyar szótáriróadalom*. Bp. 1907. 94—95. l.

² RMK I. 277.

³ RMK I. 231., 300., 395.

⁴ SZTRIPESZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912. I. 1908/115.

⁵ Pavia, Egyetemi könyvtár; Toulouse, Egyetemi könyvtár.

fel a figyelmet. Ez a tíznyelvű kiadás a címlap szerint 1598-ban Lyonban jelent meg. Szedése az első két levél kivételével teljesen azonos az 1594. évi genfi kiadásával,⁶ amelyet ugyan genfi könyvkereskedők terjesztettek, de valószínűleg nem genfi, hanem lyoni nyomdában állítottak elő. A címlap és az előszó újra van szedve, szövegük mégis megegyezik az 1594-i kiadással. Más azonban a címlapon a könyvkereskedői jelvény, amely az első két, 1585. és 1586. évi lyoni kiadásával egyezik, és más az impresszum, amelyből hiányzik a kiadó és nyomda. Az említett jelvényt, amely *De forti dulcedo* felírással oroszlánt és körülötte méheket ábrázol, Jacobus Giunta könyvkereskedő örökösei használták.⁷

HERVAY FERENC

⁶ RMK I. 277.

⁷ Vö. BAUDRIER, Henri: *Bibliographie Lyonnaise* VI. Paris 1964, reprint, 285 bis.

FIGYELŐ

Kőhalmi Béla. Az évfordulók divatos matematikája nem mindig hoz egyértelmű eredményeket. Emberek, intézmények jelentőségét egy véletlen dátum — kombinatorika kapcsán veszi rendszerint észre, előtérbe tolva néha a kevésbé lényegest és — még talán többször — elfelejtetve fontos eseteket és nagy neveket, ha a történelmi valószínűség-számítás nem figyelmeztet rájuk.

Mind folyóiratunk, mind annak főszerkesztője, KŐHALMI Béla, kivétel a történelmi számok önkényes játéka alól. Mindkettő munkáját az irodalom és a könyvek bűvárai és barátai az évfordulók pompáján kívül és túl is ismerik és tisztelik. A *Magyar Könyvszemle* nyolcvanadik kötete annak idején csak a 80-as szám alá nyomtatott szerény babérággal ünnepelte azt a nem kis teljesítményt, hogy az egyik legrégebb magyar tudományos folyóiratok sorába lépett elő (az Akadémiánk által kiadott folyóiratok közt az alapítás időrendjében a két első között van) — és ugyanennek a nyolcvanadik kötetnek utolsó száma ugyanily szerényen ünnepelte Kőhalmi Bélát, aki ugyanabban az évben ugyancsak nyolcvanadik évébe lépett.

Az öt évvel ezelőtti ünneplő cikket lapunk jelenlegi szerkesztő bizottságának elnöke írta. Öt évvel utána, a jelen számunk imprimálásának pillanatában nyolvanötödik évét betöltő Kőhalmi Béla akkor közölt rövid életrajzához vagy semmitsem, vagy nagyon is sokat kellene hozzátennünk. Mert KŐHALMI Béla élete ebben az öt évben a továbbra is fenntartott szerény külső mögött ugyanolyan sokoldalúan és gazdagon folyt tovább. Az aktív tanítói hivatalt — az egyetemi katedrát — elhagyta, mégis tovább tanít nem csak példája, de élő szava is. Előadásai, beszédei és más megnyilatkozásai úgy hatnak, mint régen s ez a hatás még fokozódik. Egyrészt még szélesebb közönség körében kelt még mélyebb hullámokat — másrészt erősíti, gazdagítja barátainak és munkatársainak szűkebb táborát. A *Magyar Könyvszemle* belső munkatársai tudják csak, hogy egy-egy szerkesztőbizottsági ülés hányszor csúcspontot ér el abban, hogy KŐHALMIT hallgatjuk, aki hol a gazdag múltból hoz felszínre olyat, ami a beavatottak előtt is még ismeretlen volt — hol új fogalmazásban új gondolatokkal jelöl ki még megvalósítandó feladatokat.

De KŐHALMI a kutató és a tudós sem lankadt ebben a további öt évben, abban a korban, amely másoknál kedvező esetben is már a derűs öregségé csak.

Folyóiratunk irányítása és más közéleti tevékenysége mellett, újabb értékes munkákkal gazdagította szakirodalmunkat. A két évvel ezelőtt megjelent nagyszabású összefoglaló művében (*A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965*) azt a két évtizedet tekintette át és értékelte, amely a tudományos tájékoztatás kifejlesztése szempontjából oly nagyjelentőségű eredményeket hozott. Műve azonban nemcsak összefoglalás, hanem egyúttal a jövő számára is értékes útmutatás.

E nagy monografikus munka mellett számos újabb tanulmánnyal, cikkel, kritikával is megajándékozta a magyar tudományt. A tudományos tájékoztatás ügye valamennyi tudományszak művelőjének a tevékenységére kihat, bár többnyire a tájékoztatási eszköz-

zők használói nincsenek tudatában annak a hatalmas, legtöbbször személytelenné váló és áttételesen jelentkező kezdeményezésnek és indítéknak, amely csaknem minden fontosabb bibliográfiánk esetében valamiképpen KÖHALMI Bélához vezethető vissza.

Az ő megtestesülő gondolata a sajtó alatt álló ösnyomtatványkatalógus, az új RMK első kötete, és az idén fogott hozzá az OSZK Köhalmi egy további gondolatának, a periodikák retrospektív központi jegyzékének kiadásra való előkészítéséhez.

KÖHALMI Bélát a nyolcvanötödik évforduló alkalmából Akadémiánk jutalmazottjainak első helyére állította. Akadémiánknak általa vezetett és az ő érdeklődési köréhez legközelebb álló folyóirata szeretettel csatlakozik az ünneplők táborához és kívánja, hogy még sok tudományos és emberi siker fűzze őt össze és tartsa együtt barátai közösségével.

D. B.

A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóján különös jelentőségre tarthat számot a TOLNAI György szerkesztésében és írásával a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent bibliográfiai kézikönyv. A pillanatnyi aktualitáson túl azonban mind szerkesztési alapelveimint annotációi által értékes forráskiadványnak és a források eredeti értékelése révén, bizonyos fokig sokoldalú történelmi munkának is tekinthetjük.

A Tanácsköztársaság Budapestje sajtójának már eddig is volt némi könyvszete. Ilyen az egész országra vonatkozó tanácsköztársasági sajtórepertórium, amelyet KÁLMÁN Lászlóné összeállításában a Párttörténeti Intézet 1968 végén adott közre, de ez csak érintőlegesen dolgozta fel a Budapestre vonatkozó adatokat.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egy évtizeddel ezelőtt egy a TOLNAIÉHOZ hasonló című, terjedelemlre azonban sokkal kisebb és kevesebb példányszámú kiadványban dolgozta fel az adott kérdést. Aki azonban kézbeveszi TOLNAI György most közzéadott munkáját¹, joggal megállapíthatja, hogy nemcsak minden eddiginél nagyobb terjedelme, továbbá az anyag feltárásának alaposága, hanem különösen az emeli ki e munkát a többi Budapestre vonatkozó tanácsköztársasági repertorizáló kiadvány közül, hogy az elérhető összes — 322 — budapesti hírlapot és folyóiratot feldolgozta és így ebben a vonatkozásban tényleg standard, összefoglaló és befejezett munkát nyújtott.

A Tanácsköztársaság 133 napjának története különleges érdekességet nyer, ha azt a korabeli ember szemével nézzük; ilyenek voltak a forradalmi sodrású események lendületébe kerülő újságírók is. Igaz ugyan, hogy az ő nézőpontjuk nem nyújthatott történelmi távlatokat, mert hiszen inkább forrásanyagot adtak, mint értékelést —, de annál inkább hozzhatták emberi közelségbe az eseményeket és a korszak politikusait is. És ha ehhez hozzávesszük, hogy a bibliográfia e téren soha nem látott tömegű anyagot — összesen csaknem 9 800 cikket — hoz felszínre, így elmondhatjuk: az olvasót szinte magával ragadja, az események középpontjába állítja az életteli hírözön. Úgy tűnik, hogy a források e páratlan bősége a történész TOLNAI György munkáját megkönnyítette, de neki, a szerkesztőnek annál több gondot okozhatott. Erre ő maga is utal a munka bevezetésében, amikor a sok száz sajtótermékben megjelenő, gyakran nagy számban azonos témát tárgyaló cikkek rendszerezésének problémájáról ír. Véleményünk szerint jól oldotta meg a szerkesztés feladatát, amennyiben az azonos témájú cikkeket közös cím alá vonta és közös annotációval ismertette tartalmukat. Ez a szerkesztési módszer hálásnak látszik mind a feltárás, mind pedig az események történelmi értékelése szempontjából.

¹TOLNAI György: *A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében.* (Bibliográfia) Budapest 1969, Szabó Ervin Könyvtár, IX, 686, 1,

A sajtóanyag egy része, például a politikát, a hadieseményeket bemutató fejezetek, részben eddig ismert anyagot tartalmaznak. A bibliográfia azonban még ezeken a területeken is rengeteg új, eddig rejtett adalékot idéz. A munka kiemelkedő részét képviseli mindaz, amit az eddig inkább csak cím szerint számon tartott idegennyelvű (orosz, német, francia, olasz, román, csehszlovák, délszláv, lengyel, eszperantó stb.) forradalmi sajtóból tár a kutatók elé. Ezáltal a kötet, amint a bevezetés is jogosan kiemeli, elsőként villantja fel a Tanácsköztársaság alatti Budapestnek, mint a proletárforradalmi hullám Moszkvától nyugat felé előretolt központjának szerepét. Hasonlóképpen igen gazdag és bizonyára még a szakkutatók számára is sok új mondanivalót tartalmaz a gazdasági, a szociális és a kulturális cikkanyagot összegyűjtő és ismertető három fejezet. Nem szükséges a bibliográfia egészét végigolvasni, elegendő, ha egyes fejezeteiben merülünk el, és úgy érezzük, hogy úrrá lesz bennünk a jogos büszkeség, amelyet a 133 tanácsköztársasági nap nagy alkotásai és a korszak rövidsége miatt be nem fejezett nagy kísérletei keltenek bennünk. E szempontból nézve méltán mondhatjuk, hogy szinte önálló történeti művel állunk szemben, amely bizonyára nemcsak a politikusoknak, újságíróknak, pedagógusoknak és a téma iránt általában érdeklődőknek ad jól használható támaszt, hanem a szakkutatókat is nagymértékben segíti, további részlettanulmányok kidolgozására ösztönzi. A gyűjtemény áttekintését, könnyű használatát nagymértékben elősegíti a tárgymutató, névmutató és kerületi események mutatója.

A bibliográfia, igen helyesen, közli a feldolgozott napilapok és folyóiratok jegyzékét is.

Bátran állíthatjuk, hogy ezzel a kiadvánnyal a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a szerkesztő és nagyszámú munkatársa ismét úttörő feladatot végzett. Mégis szükségesnek tartjuk, hogy a munka néhány — kisebb jelentőségű — hibáját megemlítsük.

Igy például, helyesebbnek tartottuk volna, ha szerkesztő a jelenleginél erősebb rostálást hajt végre a rendelkezésére álló hatalmas tömegű adattárban; sokszor feleslegesen fásztja a kutatót, amikor a néha egymást ismétlő összes leőhelyekre ráirányítja a figyelmet. Másfelől a szerkesztés erénye, hogy sok helyen alkalmaz rövidítéseket és az azonos témájú cikkeket rendszerint összevonja. Sajnálatos, hogy az adatgyűjtés csak a budapesti lapokra korlátozódott, holott a vidéki és a Budapesten fellelhető külföldi sajtóban is sok fővárosi vonatkozású anyag látott napvilágot. Általában sikeresnek mondhatók a különböző mutatók, de például a kerületi mutatóban több tévedést láttunk. (Az Engels laktanyát a VI. kerület helyett a XIV. kerületbe, a Tattersallt pedig a VIII. kerület helyett a XIV.-be tették tévedésből.) Mindent egybevetve azonban megállapíthatjuk, hogy a forrásanyagok ilyen nagy méretű feltárását csakis jól szervezett és irányított, bibliográfiailag gyakorlott, hozzáértő kollektíva volt képes közkinccsé tenni.

Úgy hisszük, a szép kiállítású kézikönyvet mind a szakemberek, mind a kutatók, közülük is kiváltképp a budapesti helytörténészek, mind pedig a pedagógusok, diákok, s azok a hatósági, párt és társadalmi szervek, amelyek a Magyar Tanácsköztársaság eseményeinek megemlékezését készítették elő, megérdemelt elismeréssel fogadták és fogadják.

REMETE LÁSZLÓ

A szerzői jog új szabályozása. A hatályos, kódex-szerű törvényeink nesztora, a szerzői jogról szóló 1921. évi LIV. sz. törvény közel fél évszázados életút után, 1970. január 1-én átadja helyét a társadalmunk és korunk igényeinek megfelelő új jogi rendezésnek.

Röviden így lehetne legjobban jellemezni a szerzői jogról alkotott 1969. évi III. sz. törvény indokoltságát és lényegét.

A jogszabályokról is elmondhatnók, hogy „habent sua fata”. A szerzői jog szabályozási igényében ellentmondó tendenciákként jelentkeznek egyrészt a nemzetközi egyezmények, amelyek — óhatatlanul — konzerváló hatásúak, másrészt az eltelt fél évszázad alatti nagyméretű technikai fejlődés, amely rendkívül nagy mértékben, olykor egészen új területen szélesítette a szerzői jog problematikáját. A színházak és mozgóképszínházak kiterjedt hálózata, a könyv- és folyóiratkiadás olyan méretű fejlődése, amely már a mennyiségből minőségbe csap át, és ezt meghaladóan a hírközlő és műsorsugárzó szervezetek működésének kibontakozása, hatalmas méreteik, egyre növelték a jogi szabályozás fehér foltjait. A bírói gyakorlat csak foltozgatást jelenthetett és jelentett. A jogi szabályozás tehát — a nemzetközi egyezmények kötöttségei mellett is — már elődázhatatlanná tette a szerzői jog korszerű, összefoglaló rendezését. Hasonló okokból kodifikálták az elmúlt másfél évtized alatt a szerzői jogot Bulgáriában, Romániában, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban is.

A törvény legfőbb törekvése, hogy összhangba hozza az egyéni alkotókedv ösztönzését, valamint a szerzők személyi és vagyoni jogainak védelmét azokkal a követelményekkel, amelyeket a szocialista társadalom fejlődése, a társadalom kulturális igényeinek nagymérvű növekedése támaszt. Ugyanakkor figyelemmel van arra is, hogy Magyarország több szerzői jogi nemzetközi egyezmény tagja, amelyek közül legfontosabb az irodalmi és művészeti művek oltalmára 1886-ban alakult Berni Unió. Ezzel és a berni uniók egyezmény 1968-ban Stockholmban kialakított szövegmódosításával, valamint egyéb nemzetközi kötelezettségeinkkel is összhangban van a törvényi rendezés. Emellett nyitva hagyja a lehetőséget az ENSZ keretében 1952-ben alakult egyetemes egyezményhez való csatlakozásunkra is.

A szerzői jog „kódexe” négy részben és tizennégy fejezetben foglalja össze a szerzői jogra vonatkozó szabályokat. Az első rész az általános rendelkezéseket, a második rész az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza, a harmadik rész az előadó-művészek jogait biztosítja, és a fényképek, ábrák, szemléltető eszközök védelméről szól, a negyedik rész pedig a szankciókról, a szerzői jog megsértésének következményeiről beszél.

Az egyes fejezetek közül ki kell említeni a személyhez fűződő jogok, valamint a vagyoni jogok külön választott szabályozását, a szerzői jog korlátairól (szabad felhasználás, felhasználás a szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett és felhasználás társadalmi érdekből) szóló rendelkezéseket, valamint a felhasználási szerződésekkel (kiadói szerződés, sugárzási szerződés) kapcsolatban mondottakat. Az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezésekről szóló rész fejezetei: az irodalom, a színpadi művek, a zeneművek, a filmek, a képzőművészeti, építészeti, műszaki és iparművészeti alkotások és a művészi fényképek védelméről rendelkeznek. Külön fejezetek szabályozzák az előadó-művészek, valamint a fényképek, ábrák és egyéb szemléltető eszközök védelmét. A szerzői jog megsértésének következményei — a vonatkozó fejezetekben kifejtettek szerint — a személyi és a vagyoni (kártérítési) jogokat szabályozzák. Külön fejezet szól a szerzői jogi szakértő testület felállításáról és feladatairól.

A szerzői jogról szóló törvény 56 §-ban foglalja össze említett rendelkezéseit. Ismertetésünk során nem törekedhetünk teljességre, erre rovatunk terjedelmi kötöttsége sem adna lehetőséget. Ezúttal a törvénynek azokat a rendelkezéseit ismertetjük és méltatjuk kiemelten, amelyek sajátosan a tudományos munkával foglalkozókat s ezért, vagy intézményi vonatkozásai miatt a könyvtárakat közelebből is érintik.

A törvény már bevezetőben hangsúlyozza a tudományos alkotások védelmére való törekvést (az irodalmi és művészeti alkotásokkal együtt). A szerzői jog azt illeti, aki a művet megalkotta. Szerzői jogi védelem alatt áll az átdolgozás, feldolgozás, fordítás is, ha annak egyéni, eredeti jellege van. Több szerző közös művére — ha azt nem lehet

önálló részekre szétválasztani — a szerzői jog a szerzőtársakat együttesen illeti meg, ha azonban az egyes részek szétválaszthatók, a társszerzőket — saját részeikre — önálló jogok illetik meg. Gyűjteményes mű egészére a szerzői jog a szerkesztőt illeti, de ez nem érinti a gyűjteménybe felvett művek szerzőinek önálló jogát. Ki nem adott mű ismeretlen szerzője jogán a szerzői érdekek képviselőjére hivatott szervek léphetnek fel.

A szerzői jogok két részre bonthatók: személyhez fűződő és vagyoni jogokra. A személyhez fűződő jogok között alapvető az, hogy a szerző határoz afelől: műve nyilvánosságra hozható-e. A szerző határoz a tekintetben is, hogy műve nevével, anélkül, vagy felvett néven kerüljön a nyilvánosság elé. A személyhez fűződő jogok időben korlátlanok. A szerző ezeket a jogokat másra át nem ruházhatja és róluk nem mondhat le. A szerző halála után a személyhez fűződő jogokat — ötven éven belül — az gyakorolhatja, akit a szerző tudományos (irodalmi, művészeti) hagyatékának gondozásával megbízott, ilyennek hiányában pedig, vagy ha a megbízott nem intézkedik, az, aki a szerzői jogot öröklési jogcímen megszerezte.

A vagyoni jogokkal kapcsolatos rendelkezések közül — jelentőségüknek megfelelően — a következőket emeljük ki:

A mű bármilyen felhasználásához a szerző hozzájárulása szükséges (figyelembe véve az alábbiakban ismertetett szerzői jogi korlátokat). A szerző hozzájárulása szükséges a mű sajátos címének felhasználásához is. A szerző halála után — a védelmi idő alatt — a hozzájárulása joga a szerző jogutódját illeti. A szerzőt, vagy jogutódját a mű felhasználása ellenében (az alább ismertetett korlátozástól eltekintve) díjazás illeti meg. A díjazásról a jogosult csak kifejezett nyilatkozattal mondhat le. Ha a mű elkészítése a szerző munkaköri kötelezettsége, azt a munkáltató nyilvánosságra hozhatja. Ezt a jogot azonban a munkáltató csak a munkaviszony tartalma által meghatározott körben szerzi meg és csak működési körén belül gyakorolhatja. A szerző za művet e körön kívül is csak a munkáltató hozzájárulásával használhatja fel, de a hozzájárulást a munkáltató csak alapos okból tagadhatja meg. A vagyoni jogok a szerző életében és halálától számított ötven éven át részesülnek védelemben. Szerzőtársak esetében a védelmi időt az utójára elhunyt szerzőtárs halálát követő év első napjától kell számítani.

A szerzői jog korlátai: a szabad felhasználás, a felhasználás a szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett és a társadalmi ardekből történő felhasználás.

A szabad felhasználás körében a felhasználás díjtalan és ahhoz a szerző hozzájárulása nem szükséges. Szabad a felhasználás: nyilvánosságra hozott mű részleteit illetően a forrás és a szerző megnevezésével; kisebb terjedelmű önálló művek iskolai oktatási célra történő átvételénél (a szerző megnevezésével); önálló mű alkotásánál más műfajban; másolat készítésével, ha az nem szolgálja sem forgalombahozatal, sem jövedelemszerzés célját és a szerző jogos érdekeit egyébként sem sérti; a mű egyes példányainak kölcsönzése; tény és híryanagy átvétele (a forrás megjelölésével); híradók keretében, az alkalom által indokolt mértékben; már nyilvánosságra hozott művek iskolai célokra történő felhasználása esetén; alkalm szerűen tartott, zártkörű összejöveteleken, ha az a jövedelemszerzést közvetve sem szolgálja és a közreműködők sem részesülnek díjazásban; magánhasználatban, ha az a jövedelemszerzést közvetve sem szolgálja.

A szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett felhasználhatók a szerzői művek a rádióban és televízióban, már nyilvánosságra hozott mű változatlan sugárzásánál, illetőleg nyilvános előadás közvetítésénél.

Társadalmi érdekből felhasználhatók a művek, ha a szerző jogutódja a már nyilvánosságra hozott alkotás további felhasználását alapos ok nélkül megtagadja. Ilyenkor a szerző jogutódját a vagyoni jogok megilletik, de hozzájárulását a bíróság ítélete pótolhatja.

A felhasználási szerződésekkel kapcsolatos szabályok közül ki kell emelnünk azt az alapvető rendelkezést, amely szerint a felhasználási szerződés feltételeit a felek által-

ban maguk állapíthatják meg, ennek azonban a törvény — éppen a szerzői jogok védelme érdekében — korlátokat szabhat. Ilyen korlátozások: jogszabály által meghatározott esetekben szerződést csak az erre hivatott szervezettel, illetőleg ennek útján lehet kötni; a szerző hátrányára nem lehet eltérni attól a szabálytól, amely a szerző érdekeinek védelmét biztosítja; a felhasználási szerződést — általában — írásban kell megkötni; a felhasználó csak akkor szerez kizárólagos felhasználási jogot, ha azt a szerződésben kifejezetten kikötötték; a felhasználó jogait csak a szerző beleegyezésével ruházhatja át.

A jövőben alkotandó műre vonatkozó szerződés alapján átadott mű elfogadása felől a felhasználó a jogszabályban megállapított határidő alatt köteles nyilatkozni. A felhasználó jogosult az elkészült művet — indokolt esetben — megfelelő határidő kitűzésével a szerzőnek kijavítás végett ismételtelen is visszaadni. Ha a szerző a javítást alapos ok nélkül megtagadja, vagy határidőre nem végzi el, a felhasználó a szerződéstől, díjfizetés kötelezettsége nélkül elállhat. Ha a mű javítás után sem alkalmas a felhasználásra, a szerzőt csak mérsékelt díjazás illeti meg, ha pedig rosszhiszemű volt a szerző, a felhasználó a szerződéstől, díjfizetési kötelezettség nélkül, elállhat. Az elengedhetetlen vagy nyilvánvalóan szükséges — a mű lényegét nem érintő — változtatásokat a szerző köteles végrehajtani, vagy ha ezt nem teszi, a felhasználó a szerző hozzájárulása nélkül is végrehajthatja.

A kiadói szerződéssel kapcsolatos rendelkezések szerint a szerző köteles a szerződésnek megfelelően a művet a kiadó rendelkezésére bocsátani, a kiadó pedig jogosult azt kiadni, forgalomba hozni és köteles a szerzőnek járó díjat megfizetni. A kiadás joga — kétség esetében — a mű magyar nyelvű kiadására vonatkozik és a kiadási jog általában kizárólagos (a gyűjtemények, valamint a napilapok és folyóiratok számára készült művek kivételével). A kiadói szerződés csak meghatározott időre és meghatározott példányszámra szólhat. Ha a kiadó a művet a szerződésben meghatározott, ennek hiányában az általában ésszerű határidő alatt nem adja ki, a szerző a szerződéstől elállhat és díjának megtérítését követelheti. A sugárzási szerződés alapján a szerző köteles a művet a rádió, illetőleg a televízió rendelkezésére bocsátani, s az utóbbiak a szerződésben meghatározott időtartamra megszerzik a mű sugárzásának jogát, továbbá azt a jogot, hogy a műről hang-, illetőleg képfelvételt készítsenek felhasználási díj fejében.

A szerző — jogainak megsértése esetén — a következő polgári jogi igényeket támaszthatja: követelheti a jogsértés megtörténtének bírói megállapítását; követelheti a jogsértés abbahagyását; elégtételt és ennek nyilvánosságra hozatalát igényelheti; követelheti a sérelmes helyzet megszüntetését és a jogsértést megelőző állapot helyreállítását, vagyoni kár esetén a szerzőnek a polgári jogi felelősség szabályai szerint kártérítés jár.

A szerzői jogi jogvitás ügyekben felmerülő szakkérdésekben a bíróságok és más hatóságok szakvéleményt kérhetnek a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt szervezett szakértői testülettől. A felállítandó Szerzői Jogi Szakértői Testület szervezetét és működését a művelődésügyi miniszter — az igazságügyminiszterrel egyetértésben — szabályozza.

*

Az új szerzői jogi törvény rendelkezéseinek vázlatos és eklektikus ismertetésén túlnéhány szóval külön ki kell emelnünk lényeges új vonásait és méltatnunk a törvény egészét, valamint egyes különösen érdekes és értékes rendelkezését is.

A szocialista társadalmi és jogi igényeknek megfelelően lényeges vonása a szerzői jogi törvénynek a *személyhez fűződő jogok* és a felhasználással kapcsolatos *vagyoni jogok különválasztása*. Ez egyrészt megfelel a társadalmi igényeknek, másrészt lehetővé teszi a nemzetközi egyezmények keretébe való beilleszkedést is.

Erősíti a törvény a szerzők és alkotásaik védelmét a vagyoni jogok tekintetében is, szerencsésen egyeztetve össze azt a társadalmi érdekekkel, annak biztosításával, hogy az

értékes alkotások a szerző indokolatlan, vagy nyereségvágyból eredő vonakodása esetén is nyilvánosságra legyenek hozhatók. Ugyanakkor biztosít minden vagyoni jogosítványt a szerző vagy jogutódja számára.

A törvény figyelemmel van arra, hogy az elmúlt közel fél évszázad alatt a technika fejlődése folytán új műfajok keletkeztek, amelyekkel kapcsolatban a szerzői jog megfelelő rendezése vált szükségessé.

Elvileg szabályoz a törvény egy a napi életben is rendkívül problematikus kérdést: a *munkaviszonnyal kapcsolatos szerzői jogok* érvényesítését, illetőleg annak közérdekű korlátozását. A törvény rendelkezései szerint az ilyen szellemi alkotások felhasználásának joga a szerző munkaköri kötelezettsége, illetőleg munkaviszonya következtében — a munkáltatót illeti meg, de csak a munkaviszony tartalma szerint meghatározott körben.

A törvény előrehaladást jelent az előadói teljesítmények védelmének körében világszerte ismert problematika megoldása terén.

A *könyvtári munka területén* sajátosan kiemelendő értékei is vannak a szerzői jog újabb szabályozásának.

Az Országos Széchényi Könyvtárban a fennállott jogi munkaközösség már mintegy másfél évtizeddel ezelőtt foglalkozott a régi szerzői jogi szabályozásnak azzal a kötöttségével és merevségével, amely lehetővé tette, hogy a legjelentősebb irodalmi hagyatékok, olykor nem is egészen méltó jogutódok vonakodása következtében nem kerülhettek kiadásra s így a hazai és külföldi kultúrvilág nyilvánossága elé. A munkaközösség javaslatait az új szerzői jog kodifikálásával foglalkozó illetékes szervek bekérték, s most örömmel láthatjuk, hogy a kódex ezekről a kérdésekről sem feledkezett meg. Ilyen a törvény 12. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a *szerző halála után a személyhez fűződő jogokat* (tehát a közlés engedélyezésének kérdését is) a szerző hagyatékának gondozásával megbízott, vagy az állam öröklése folytán birtokossá váló *jogi személyek* (tudományos és irodalmi könyvtáraink is) *gyakorolhatják*.

Még pregnansabban jut kifejezésre a törvény 24. §-ában a tudományos és irodalmi közérdek abban a rendelkezésben, amely a *nyilvánosságra hozatalt még abban az esetben is* lehetővé teszi, *ha a szerző jogutódja természetes személy* (tehát akár a legközvetlenebb hozzátartozó is), *aki kifejezetten tiltakozik* a már nyilvánosságra hozott mű *további felhasználása ellen*. Mindazonáltal védi a törvény a jogos magánérdeket is és a bíróság cogitációjára bízva a közérdek és jogos magánérdek összeegyeztetését.

A könyvtárak egyik régi és szinte naponta ismétlődő problémáját oldja meg az a rendelkezés, amely tisztázza az eddigi vitás helyzetet és 18. §-ában kimondja, hogy nyilvánosságra hozott műről *bárki készíthet másolatot*, ha az nem jövedelemszerzés (forgalombahozatal) céljait szolgálja.

Végül örömmel kell fogadnunk a *szerzői jogi szakértő testület felállítását*. Ennek szükségességét és méltányosságát világosan indokolják a törvénynek azok a rendelkezései, amelyek keretszabályokat tartalmaznak, s különösen a felhasználási szerződések körében operálnak olyan általánss megfogalmazásokkal, mint pl. „alapos ok”, „mérsékelt díjazás”, „a mű lényegét nem érintő változtatás”, „rosszhiszemű eljárás”, „ésszerű határidő” stb. Mindezekben, éppen úgy, mint a kiadás társadalmi érdekének megállapításánál a bíróság is csak megfelelő szakértő testület véleményére támaszkodhat.

Végezetül még meg kell említeni, hogy a törvény — mint általában az ilyen nagyságrendű jogi szabályozás — csak alapvető rendelkezéseket, keretszabályokat tartalmaz, s a végrehajtási jogszabályok, amelyek kiadására a művelődésügyi miniszter kapott felhatalmazást — fogják a részletkérdéseket rendezni. Ennek körébe tartozik a végrehajtáshoz szükséges hatóságok és szervezetek kijelölése és egyes értelmező rendelkezések kiadása, a különböző felhasználási szerződések feltételeinek és az egyes műfajok szerzői díjszabásának megállapítása.

Azokban a kérdésekben, amelyeket a szerzői jogi törvény nem szabályoz, a *Polgári Törvénykönyv* rendelkezéseit, a munkaviszonyt érintő kérdésekben pedig a *Munka Törvénykönyvének* rendelkezéseit kell alkalmazni.

TAKÁCS JÓZSEF

A római restauráló tanfolyam könyvvédelmi tanulságai. A könyvtári állomány restaurálásának kényes kérdései a szakmai kiadványokban egyre többet szerepelnek. Világszerte egyre aktívabb módon nyúlnak a kérdésekhez, hiszen a könyvtári állomány pusztulása úgyszólván szemünk láttára történik s a nemzedéknek iparkodnia kell, ha azt akarja, hogy a cselekvés elmaradása következtében a rendkívül súlyos felelősségtől mentesülni tudjon.

Itáliában a *Gallo Intézet* több mint harminc esztendeje működik, s bár cselekvési képességeit az elmúlt másfél évtizedben elsősorban a természetek elleni küzdelem megszerzése és leküzdése kötötte le, a firenzei tragikus árvíz bizonyos értelemben fordított egyet a kormányon, s a természet-vész elleni küzdelem hatékony folytatása mellett az érdeklődés a hagyományos könyvtári restaurálási munkák felé is irányult. Az árvíz, minden szörnyűsége ellenére, lökést adott az itáliai fejlődésnek. Úgyszólván az egész kulturált világ összefogásával, az UNESCO és az olasz állam hathatós támogatása eredményeként létrejött a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale kebelében a *Centro di Restauro* dott. Luigi CROCETTI igazgató vezetésével. A mintegy száz fővel működő, korszerű technológiával, hagyományos módszerekkel, de nagyüzemi munkaszervezéssel dolgozó hatalmas restauráló műhely és laboratórium történelmi feladatot lát el nemesak hazai olasz, de nemzetközi viszonylatban is.

E nagy fejlődési lendületben került sor a könyvhigiéniával és a gyakorlati könyvvédelemmel, jelesen a restaurálással kapcsolatos korszerű ismeretek összefoglalására igen magas szinten a római *Istituto di Patologia del Libro* által 1968-ban szervezett tanfolyamon.

Annak ellenére, hogy a tanfolyam anyaga csak megkésve jutott el hozzánk, érdemes kritikailag megvizsgálni, mit oktattak, hol tart a könyvrestaurálás e jelentős tanfolyam tükrében, melyek azok a tanulságok, amelyeket le lehet, le kell vonni egy ilyen fontos rendezvény alapján?

A tanfolyamot Rómában, az Istituto di Patologia del Libro helyiségeiben, laboratóriumaiban és műhelyeiben rendezték meg 1968. április 29-e és május 11-e között.¹

A tanfolyam igazgatói tisztjét prof. Giorgio CENCETTI, a Római Egyetem kebelében működő „Scuola Speciale per Archivistici e Bibliotecari” elnöke töltötte be.

A tanári karban megtaláljuk az olasz könyvhigiéniá válamennyi jeles szakemberét, az elméleti kérdések tudósait és a gyakorlati munkákat irányító és végző restaurátorokat, és pedig F. GALLOT, L. LONGOT, L. SANTUCCIT, M. di FRANCO, M. CERESIT, C. FRANCIOSINIT, L. BIANCHIT, F. MANGANELLIT, F. BARBERIT, P. MORAT, E. VACCAROT, a restaurátorok közül F. PIZZARELLIT, P. BOZZACCHIT.

A tizenegy napos tanfolyamon 49 hallgató vett részt; Itália különböző nyilvános állami nagykönyvtáraiból és restauráló műhelyeiből jöttek össze mindazok, akik már mesterei a tudománynak és művészi szakmának. A tanfolyam ugyanis nem kezdők számára szerveződött, az volt a feladata, hogy szintézisbe foglalja mindazokat a korszerű ismerete-

¹ Corso sul restauro del Libro per bibliotecari delle biblioteche pubbliche statali. Vö. Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro *Alfonso Gallo* c. folyóirat 1968. jan. — jún-i számában közzétett anyaggal, 76—140. l.

ket, amelyekre e kényes munka végzése s annak egységesítése során a felelősöknek összehangoltan ismerniök kell. Ez a tanfolyam mintegy főpróbája volt annak a tanfolyamnak, amelyet az UNESCO által megszervezett és a Rómában székelő *Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property* 1961 óta működő nemzetközi intézmény tart majd az Istitutóban, éspedig külföldi szakértők számára.

A tanfolyam jelentőségére utal az a tény, hogy megnyitását maga a közoktatásügyi miniszter, prof. Luigi GUI is részt vett. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a kormány s a minisztérium rendkívül nagy erőfeszítéseket tett s tesz a jövőben is annak érdekében, hogy e fontos munka céljaira pénzügyi lehetőségeket, anyagiakat, felszerelést, helyiséget, munkaerőt biztosítson, annál is inkább, mert az igények egyre nőnek és sohasem lehet kielégítőnek tekinteni azt, amit erre a célra fordítanak.

Nincs lehetőségünk arra, hogy a tanfolyamot minden részletében ismertessük, úgy véljük azonban, jó szolgálatot teszünk, ha egy-egy témakörben a legérdekesebb elvi és gyakorlati tanulságokat egybefoglaljuk.

1. *Régi kötések.* A kötés minden egyes részletének megmentésére kell törekedni, egyeztetve az állagvédelmi célokat, az iparművészeti szempontokat a megfelelő technológiával. Ki kell alakítani a régi kötéstípusok mintapéldányait, el kell készíteni a technológiai leírásokat. Régi pergamen kódexlapokba kötött könyvekről a kézzel írt pergameneket le kell bontani, a restaurált kötet egyszerű kötéséhez kapcsolható a kézzel írott kódex-lap, vagy belőlük nyilvántartott különgyűjtemény létesíthető. Tilos a hiányzó eredeti darabok olyan jellegű pótlása, amely a hiányzó eredetit utánozná. Az egyszerű, új pótlás színezése csak tónusban közelítse meg az eredetit. Az új kötés minden esetben csak funkcionális, tehát védelmi jellegű lehet, mindenféle stílusimitáció nélkül (!). Megmaradt eredeti darabokat az új kötésre kell ráragasztani, az eredeti szerinti helyre elvékonyítva a felragasztásra kerülő darabka széleit.

2. *Pergamének restaurálása.* Higroszkopikuságuk révén a nedvességre rendkívül érzékenyek, proteintartalmuk csökken a nedvesség hatására, a színek és tinták szétfolyásának veszélye fennáll. A tinták semmiféle fixálása ebben a vonatkozásban mind ez ideig nem járt megnyugtató eredménnyel. A relatív nedvességnek 40%-ra való csökkenése esetén a pergamen rendkívül törékennyé válik. Hő következtében összezsugorodott pergamének kinyújtásakor nem szükséges arra törekedni, hogy eredeti formátumát a pergamen visszanyerje, elegendő, ha a simítás a biztonságos olvasást biztosítja.

3. *Papirusok.* Felpuhításuk kizárólag vízgőzön történhetik, rendkívül nagy törékenységük miatt.

4. *Papír.* Restaurálására legalkalmasabb az ún. japán selyempapír, mely a kereskedelemben különböző vastagságban kerül forgalomba. Savértéke figyelmen kívül hagyható. A selyemszita használata divatját múlta. Kivételesen, súlyos károsultság esetén, midőn a kézi restaurálás már nem segít, értékes, régi anyag esetében is megengedhető a mechanikus eljárás (laminálás).

5. *Miniaturák.* Nagyobb felületi hiányosságok esetén a pótlás (kitöltés) színe csak tónusban azonosulhat az eredetihez. Kis hiányosságok esetében a teljes szín- és felületi-hasonulás megengedhető.

6. *Ragasztószerek.* Az állati és növényi nyelvek, ragasztószerek helyett egyre szélesebb körben alkalmazzák — és sikeresen is — a szintetikus ragasztószereket, melyek tehát a hagyományosokat kiszorítják.

7. *Rovarölő szerek.* Világszerte igen sok a jó hatású rovarölő szer, alkalmasak arra, hogy számos ízeltlábú könyvtári kártevőt elpusztítsanak. Az ízeltlábúak rezisztenciája következtében azonban számos, korábban kitűnően bevált szer hatástalannak bizonyul meghatározott idő elteltével. Minden szer alkalmazásakor szoros együttműködésre van szükség az orvos (emberi hatások), a vegyész és a biológus között.

8. Arany szabályok

a) A restaurálónak mindenekelőtt meg kell ismerkednie a restaurálásra váró állományegység anyagának kémiai, fizikai stb. sajátosságaival;

b) a restaurálás során alkalmazásra kerülő anyagok, szerek stb. ismerete és hatásokának kipróbálása ;

c) az a—b. pontokban foglaltak kölcsönhatásának megismerése elkerülhetetlen;

d) a kölcsönhatás eredménye súlyos károsodás is lehet, mely esetleg csak rendkívül lassan, évtizedek során jelentkezik; utat tör a laboratoriumi mesterséges előregítési folyamatok bevezetése ritkabecsu állományegységek restaurálása során.

e) tudományosan képzett szakértők komplex laboratoriumi közreműködése nélkül a restaurálás felelőtlen működésnek minősül!

9. *A restaurálás értékelése, gazdasági kihatásai.* A kérdés megítélésakor a könyvkötészet területén alkalmazott munkaidő és anyagnormák nem jöhetnek számításba. Ügyelni kell arra, hogy az anyagi ráfordítások egyszerű módon kerüljenek viszonyulásba a restaurált állományegységgel. A könyvtáros feladata a „recept” elkészítése, tehát nem a restaurátor határozza meg, mit kell az állományegységen elvégeznie, hanem a könyvtáros. A „recept”-nek analitikusnak kell lennie. A restaurátor kötelessége természetesen a „recept” értékelése, viták ezen a téren lehetségesek, sőt — esetenként — szükségesek is. A könyvtáros feladata a kész termék gondos átvizsgálása és átvétele. Átlagszámítások alapján egy db 25 × 30 cm nagyságú kéziratos papírlap mosásának költsége, forintba átszámítva kerekken 6—7 Ft., ugyanilyen méretű papírlap savtalanítása 5.— Ft., folttisztítás, ua. nagyság esetében 10.— Ft.

TOMBOR TIBOR

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. A tudományos kutatók tájékoztatására röviden beszámolunk az általános gyűjtőkörű budapesti nagykönyvtárak 1968. évi fontosabb beszerzéseiről. Összeállításunk az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK) adatszolgáltatásán alapul.¹

1. *Kéziratok.* A Széchényi Könyvtár egyik legjelentősebb beszerzése az az antikva kötet (PLINIUS: *Historia mundi*. Basel, Frobenius, 1545.), amelyben egy eredeti MELANCHTON kézirat található. A mind régiségénél, mind ritkaságánál fogva értékes Melanchton-autográfot a mű hátsó kötéstáblájának belső oldalára ragasztották be.²

Magyar történelmi vonatkozású kéziratok közül értékes BEZERÉDY Zsigmondnak 1665-ben Olaszországban tett utazásáról szóló naplója (OSzK). A naplót egyébként már 1883-ban kiadták a Történelmi Tárbán. LORÁNTFFY Zsuzsanna egy kisebb autográfja és egy BÁTHORY Zsófia sajátkezű aláírásával ellátott levél ugyancsak a Széchényi Könyvtár Kézirattárát gazdagították. Gazdaságtörténészek számára forrásként szolgálhat a gölnicbányai mészáros-céh német nyelvű jegyzőkönyve (1675—1819), mely több, ugyancsak a Szepesség történetére vonatkozó dokumentummal együtt ajándékként került az Egyetemi Könyvtárba. A tudománytörténet forrásanyaga lehet a németalföldi franekeri egyetem 1716—1811 közötti beiratkozási naplójából a magyarországi neveket is tartalmazó lapok fotomásolata, valamint az 1806. évi *Ratio Educationis* gépiratos magyar fordításának fotomásolata (EK). A fordítás eddig csupán az Országos Pedagógiai Intézet Könyvtárában volt hozzáférhető. Érdeklődésre tarthat számot az a németnyelvű kézirat, amely

¹ Az előző közleményeket ld. *Magyar Könyvszle.* 1965. 2. sz. 174—177. 1. 1968. 1. sz. 97—100. 1. 1969. 2. sz. 172—175 l.

² CSAPODI Csabáné: *Kézirattárunk jelentősebb szerzeményei.* OSzK Híradó. 1969. 1—2. sz. 8—9. l.

az 1843. évi pozsonyi országgyűlésről számol be (*Der Landtag 1843.*), de nem egyszerű fordítása a magyar nyelven is szerkesztett hasonló tudósításoknak, hanem azoktól eltérő, önálló munka (OSzK).

Érdekes kortörténeti dokumentumok PERCZEL Mór honvédtábornok 96 lapos naplója az 1851. szept. 1. — 1852. jún. 1. közötti időszakról, valamint HEVESI József (1857—1929) hírlapíró rövid feljegyzései az 1887—1890-es évekből. Utóbbiak a korabeli pesti irodalmi és politikai életbe nyújtanak bepillantást (EK). BARTFAI SZABÓ László történész (1880—1959) családjának történetét állította össze, a feljegyzések csak helytörténeti vonatkozású (Gyöngyös, Tállya) anyagot tartalmaznak (EK).

A tudós hagyatékok sorában az Akadémiai Könyvtár BEKE Ödön, HORVÁTH Zoltán, MELICH János, RÉTHY Mór hagyatékával, továbbá HAJNIK Imre autográf egyetemi előadási jegyzeteivel, MORAVCSIK Gyula levelezésével és VIKÁR Béla gyorsírásos népdalgyűjtésének egy részletével gazdagította állományát. Az Egyetemi Könyvtárba PAP Károly geológus (1873—1963) professzor hagyatékának második része és GERÉB László (1905—1962) irodalomtörténésznek a magyar renaissance irodalomtörténetére vonatkozó kéziratai kerültek be. A PAP Károly-féle hagyaték érdekesebb darabjai a Szent István Akadémia iratai az 1940-es évekből, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karának 1930—1932 közötti tanácsulési jegyzőkönyvei és a Tanácsköztársaság utáni egyes egyetemi fegyelmi ügyek iratai.

A magyar irodalmi vonatkozású kéziratok közül kiemelkedik egy magyar nyelvű regény-kézirat a 18. század közepéről. Az arabiai *Aurindus és Austriana* c. kéziratot a bejegyzés szerint 1763-ban Kolozsvárt fordították latinról magyarra (OSzK). Írói kéziratok közül ADY, BABITS, MÓRA, KOSZTOLÁNYI verskéziratai, SZÉP Ernő életrajzi noteszei, HARSÁNYI Kálmán több mint 400 levele, ADY eddig ismeretlen levele MENCZEL Lajoshoz, BABITS egy levele a *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségéhez, BÖLÖNI Györgyné levélváltása Henri BARBUSSE-el a Széchényi Könyvtárba kerültek. GÁRDONYI Géza levelei PALÁGYI Róberthez, EÖTVÖS Károlyhoz írt levelek, KAZINCZY Ferenc egy levele, BEKÉNY Lajos levele KOSSUTH Lajoshoz, SZÉCHENYI István néhány levele és HITEL Dénes KOSZTOLÁNYI-gyűjteménye az Akadémiai Könyvtár Kézirattárát gazdagították.

A színház-, zene- és képzőművészeti vonatkozású új szerzemények közül említésre méltók NÉMETH Antal és OLÁH Gusztáv levelezése, ill. iratai, néhány eredeti LISZT-levél, KODÁLY Zoltán három eredeti kézírata (közülük kettő kiadatlan), WEINER Leó öt és REINITZ Béla 24 eredeti zeneműkézírata, továbbá ZICHY Mihálynak ZICHY Gézához intézett eddig ismeretlen 10 levele (OSzK).

A modern gépiratok közül megemlítjük HAJDU Henrik teljes IBSEN-fordításának szerzői gépiratát (OSzK), SINONFFY Aladár *Ibrahim, a nyomdász* c. művét — a magyar származású Ibrahim MÜTEFERRIKA 18. századi nyomdász életéről — (EK), DEMETER Tibor *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. bibliográfiájának újabb supplementumait, valamint GALAMBOS Ferenc bibliográfiát (Károlyi Mihály, a magyar exlibris, a magyar reklámirodalom) és folyóiratrepertóriumait (*Élet, Páosztortűz*) (OSzK). Az Egyetemi Könyvtár BENEDEK Gyula *A tereptani irodalom bibliográfiájá-t* iktatta állományába.

2. *Régi könyvek, ritkaságok.* A Széchényi Könyvtár két jelentős RMK beszerzése külön figyelmet érdemel. Az egyik DECSI Gáspár *Az utolsó időben egyméhány regnáló bűnök-ről való prédikációk . . .* c. művének első kiadása (Debrecen, 1582. RMK I. 189). Ezt a nyomtatványt SZABÓ Károly a csonka sárospataki példány alapján írta le, ennek azonban a második világháborúban nyoma veszett. A most megvásárolt példány majdnem teljes, mindössze öt levele hiányzik. A másik új beszerzés két egybenyomatott löcsei kiadvány (*Imádságos könyvecske. Szép és ájtatos isteni dicséretetek.* Lőcse, 1683. RMK I. 1308—1309), tudomásunk szerint eddig csak az Akadémiai Könyvtárban és a weimari Thüringische Landesbibliothek-ban volt meg.

Ritkaságnak számít az Ibrahim MÜTEFERRIKA által alapított első folyamatosan működő török nyomdából származó isztambuli kiadvány. Az 1730-ban megjelent munka Egyiptom történetének második részét foglalja magában (OSzK).

EURIPIDES 1562-es bázeli kiadása, DIONYSIUS Halicarnasseus 1774-es lipcei, hat kötetes kiadása, E. KANT *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* 1797-es kiadása az Akadémiai Könyvtárba kerültek.

Említésre méltó néhány reprint beszerzése is: Agrippa von NETTESHEIM, H. C.: *De occulta philosophia* (Köln, 1533.) c. művének kritikai kiadása, Rudolf WACKERNAGEL Bázeli történetéről írt három kötetes munkája (*Geschichte der Stadt Basel*, Basel, 1917–1924.) (EK), és Ch. FOURIER összes műveinek 12 kötetes kiadása (FSzEK). A francia nyelvterület nyomdai jegyeit tartalmazza L. C. SILVESTRE művének hasonmás kiadása (*Marques typographiques ou recueil des monogrammes, chiffres, . . .* Paris, 1867.) Színház-történeti forrásmű D. E. BAKER *Biographia dramatica* (Vol. 1–3. London, 1812.) c. műve (OSzK).

3. *Modern könyvek.* A folyamatosan beszerzett külföldi irodalomból csak néhány fontosabb referenz, ill. összefoglaló művet emelünk ki.

Az Egyetemi Könyvtár jelentősebb beszerzései közé tartoznak a most indult *Meyers Handbuch der Geschichte* c. sorozat első kötete (*Lexikon der historischen Persönlichkeiten*. Mannheim, 1968.), az *Encyclopedia of library and information science* (New York, 1968) és a *Westermann Lexicon der Geographie* (Würzburg, 1965) első kötetei. A szovjet enciklopédikus irodalom nevesebb darabjai a *Философия энциклопедия*, *Советская историческая* és a *Театральная Энциклопедия* újabb kötetei. A vallástudományi kutatás segédeszköze a H. HAAG-féle *Bibel-Lexicon* második bővített kiadása. Vallástudományi kézikönyv a K. RAHNER—A. DARLAP kiadásában megjelent *Sacramentum Mundi* is (Freiburg—Basel—Wien, 1967—). A művelődés- és művészettörténetben egyre inkább szerepet kapó jelkép-kutatás segédeszközei M. LURKER *Bibliographie zur Symbolkunde* (Bd. 1—3. Baden-Baden, 1964—1968) és A. HENKEL—A. SCHÖN *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildungskunst* (Stuttgart, 1967) c. művei. Az életrajzi és politikai adattárak közül megemlítjük a *Who's who in the Arab world* (Beirut, 1968) és a *West African directory* (London, 1968) c. munkákat.

Az Akadémiai Könyvtár referenz könyvtárának újabb beszerzései egy nyolckötetes filozófiai lexikon (*Encyclopedia of philosophy* New York—London, 1967), az *Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden* München—Wien, 1967—), a társadalomtudományok 17 kötetes enciklopédiája (*International encyclopedia of the social sciences*) és az *Enciclopedia linguistica Hispanica* (Madrid, 1960—). Az indexek műfajában kiemelkedik a *Wellesley index to Victorian periodicals 1824—1900* c. munka (Toronto—London, 1966).

A Széchényi Könyvtár ismét számos életrajzi lexikkal gyarapította állományát, — kiemelkedik közülük a 15 kötetes *Norsk biografisk leksikon* (Oslo, 1923—1966). Modern filozófiai kézikönyv a *Grundlegung der Philosophie* (Bd. 1—6. München, 1965—1968). A British Museum kéziratára katalógusának és supplementumainak 1836-ig való visszamenőleges beszerzése jelentős segítséget nyújt a hazai kutatásnak. A régi nyomtatványok terén fontos kézikönyv a 16. századi németalföldi nyomtatványokkal foglalkozó mű (H. D. L. VERVLIET munkája, Amsterdam, 1966).

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár újabb kötetét szerezte be a *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français* c. munkásmozgalmi lexikkal, s hetedik kötetével teljessé vált a *Filmlexicon degli autori e delle opere* c. filmtörténeti kézikönyv. Biográfiai terén jelentősebb az *Oxford companion to Canadian history and literature* (Toronto, 1967) c. életrajzi lexikon.

Az egyes könyvtárak gyűjtőkörébe tartozó főbb tudományágak közül a történet-

tudomány néhány reprezentáns művét, elsősorban összefoglaló kézikönyvét soroljuk fel az alábbiakban.

Nagy történeti összefoglalások: *Handbuch der bayerischen Geschichte* (Bd. 1—München, 1967—), *Historia de America* (Barcelona—Buenos Aires—Mexico, 1952—), a 30 kötetesre tervezett sorozatból eddig 10 kötet jelent meg, *Den Svenska historien* (Vol. 1—9. Stockholm, 1966—1968) (EK), *Historia de Espana* (Madrid, 1954—) (EK, MTA). Fontosabb történeti forráskiadványok: *Canadian historical documents series* (Scarborough, Ont. 1965—), *Germania Judaica* (Bd. 1—3. Tübingen, 1963—1968), *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus* (Tübingen, 1967—), *Отечку но учопуу Ленинградского Унхсепсумема* (Leningrad, 1962—1968) (EK). Kiemelkedő az angol történetírás terjedelmes bibliográfiája: *Writings on British history. A bibliography of books and articles on the history of Great Britain* (EK). A művelődéstörténeti művek közül különösen szép illusztrációs anyagokkal emelkednek ki D. SOURDEL—J. SOURDEL-THOMINE: *La civilisation de l'Islam classique* (Paris, 1968) és J. EWANS *The flowering of the Middle Ages* (London, 1967) c. művei (FSzEK). Ugyancsak művelődéstörténeti vonatkozású a *Zeit an der Wand* c. osztrák munka, mely az utolsó 117 év történetét plakátok és hirdetések faksimiléiben mutatja be (FSzEK). Az egyetemes térképtörténet jó összefoglalása a *Meister der Kartographie* (Berlin, 1963) c. mű (FSzEK)

Az irodalomtudomány területén az Akadémiai Könyvtár folytatta a nagy kritikai kiadások beszerzését (DRYDEN, LESSING, FONTANE). A Szabó Ervin Könyvtár erőteljesen fejlesztette spanyol szépirodalmi állományát. Újabb francia irodalmi lexikon a *Dictionnaire des littératures* (Paris, 1968—), az esperanto nyelv történetét foglalja össze L. COURTINAT műve (*Historico esperanto* T. 1—3. Agen, 1964—1966) (OSzK)

A Széchényi Könyvtár feladatához híven külföldről számos hungarikát szerzett be. Mint érdekességet említjük meg a PULSZKY Terézről szóló japán nyelvű művet (Hisayoshi CHO műve, Fukuoka, 1966), ESZLÁRY Károly francia—magyar kapcsolatokat feltáró művét (*Les français en Hongrie pendant les guerres napoléoniennes et mondiales* Paris, 1966), a magyar és vogul mitológiát tárgyaló művet (ROHEIM Géza munkája, London, 1966) és KERÉNYI Károly legújabb könyvét (*Auf Spuren des Mythos* München—Wien, 1966). A számos magyar vonatkozású történeti forrásmű közül megemlíjük a *Südost-Forschungen* 1936—1943 közötti köteteit és múlt századbéli nagyszabedű dokumentumokat (*Verhandlungsprotokolle über Sitzungen der sächsischen Universität und der Siebenrichter* 1861—1885) és a cisztercita rendről szóló művet (Van der MEER, F.: *Atlas de l'ordre cistercien* Bruxelles, 1965.)

4. *Különgyűjtemények.* Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye tibeti és mongol, ill. örmény kéziratokkal, fanyomatokkal gyarapodott. Különösen jelentős közülük egy mongol kéziratok jöskönyv.

A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára FÜLÖP Zoltán 300 díszlettervét, OLÁH Gusztáv közel 300 díszlet- és 700 jelmeztervét, valamint vázlatkönyveit iktatta állományába. Kiemelkedő beszerzés volt az erdélyi magyar színjátszás dokumentumainak több mint 300 darabból álló gyűjteménye, valamint a Nemzeti Színház 1928—1935 közötti előadásainak színpadképei.

A Széchényi Könyvtár Térképtárába került Cantelli di VIGNOLA 1686-ból származó két metszetes térképe: *Ungeria* és *Transilvania*, továbbá Erdély kéziratok közigazgatási térképe a 19. századból. A *Theatrum orbis terrarum* (Amsterdam) faksimile kiadású atlaszainak már négy sorozata vált teljessé.

A Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteménye régi magyar folyóirat-sorozatait egészítette ki (*Der Neue Kurir aus Ungarn, Magyar Kurir*), számos budapesti naptárt vásárolt az 1850—1920 közötti évekből, továbbá közel 200 db. múlt századi kisnyomtatványt.

SOMKUTI GABRIELLA

A százezredik hazai gyártású fénylyukkártya. A lyukkártyás nyilvántartás világ" szerte egyre jobban tért hódít. E rendszerek között egyik legegyszerűbb a fénylyukkártyás módszer, amely — a gépi lyukkártyáktól eltérően — igen kevés technikai eszközt, felszerelést igényel. Gazdaságossága, kezelésének egyszerűsége magyarázza, hogy igen rövid idő alatt nagyon sok helyen elterjedt.

A fénylyukkártya mindenütt használható, ahol sok adat komplex nyilvántartása ill. visszakeresése szükséges; az orvosi diagnosztikától a személyzeti nyilvántartásokon, folyóirataikkek, prospektusok, fordítások, kutatási jelentések, tervtárak nyilvántartásain át egészen az üzemi adminisztráció legkülönbözőbb feladatáig, az adatok korszerű nyilvántartására.

A fénylyukkártyákat 1968-ig csak külföldről lehetett beszerezni és elterjedését gátolta a több hónapos szállítási határidő, valamint a magas ár.

1968 második felében kezdte meg az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ — Magyarországon elsőként — a fénylyukkártyák előállítását és fénylyukkártyás rendszerek szervezését. Az új eszköz igen gyorsan elterjedt. Az OMKDK-fénylyukkártyák vásárlóinak körében megtalálhatóak a legkülönbözőbb vállalatok és intézetek, klinikák, egyetemek stb.

Augusztusban talált gazdára a százezredik fénylyukkártya, amelyet az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete vásárolt meg.

SZEMLE

H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 55 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 54. sz.)

SZÉCHÉNYI Ferenc 1833-ban kelt végrendeletének egyik pontjában ezeket írja: „Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóm, kézirataim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akaratja szerint tegyen . . .” Mindez alapján véve megnyugtató lenne, ha a gyakorlatban nem éppen ennek ellenkezője történt volna. A rendkívül becses anyag még Széchenyi életében szétszóródott. Tudjuk, hogy a Széchenyi nemzetség levéltára 1808-ban leégett Sopronban. A megmaradt és a később összegyűlt iratokat csak 1833-ban helyezték el az új levéltárban, melynek gondozását, az anyag rendezését az inkább régészeti kérdések után érdeklődő Paur Iván vállalta el. Mikor Széchenyi Döblingben írásait rendezi, a megváltozott körülmények folytán igen sok iratot feleslegesnek tart és meg akarja azokat semmisíteni. Sikertelenül azonban rábeszéli arra, hogy megkegyelmezzon írásainak s azokat 9 ládába csomagolva Sopronba küldje. Ez szerencsés lépés volt, mert a két évre rá bekövetkezett házkutatás után a bécsi rendőrség lefoglalta a még fellelhető iratokat s azokat hiába keresték történészeink. Csak az első világháború után sikerült azokat KÁROLYI Árpádnak megtalálnia a Staats-Archivban. A *Széchenyi-Akten* címen nyilvántartott iratok ma sincsenek a Magyar Tudományos Akadémia birtokában, mert 1936-ban történt hazakerülésük után az Országos Levéltárban helyezték el őket.

TASNER Antal, Széchenyi kitűnő titkára, tudatosan igyekezett egy helyre gyűjteni az anyagot. Nem rajta múltott, hogy ez csak részben sikerült. A pesti lakásán tárolt iratokat azután TASNER Géza (TASNER Antal fia) 1875-ben eladta az Akadémiának. A soprni és cenki iratok egy része is ide került. Mindezek után az Akadémia egy bizottságot küldött ki, mely 1882-ben

határozatot hozott Széchenyi műveinek megjelentetéséről. A díszes vállalkozás azonban a IX. kötet után a ráfizetés miatt abbamaradt.

Több sikerre vezetett a Széchenyi Múzeum megalapítását célzó törekvés 1905-ben. Itt, az Akadémia épületében berendezett teremben, a kéziratokon kívül képek, szobrok és emléktárgyak is helyet kaptak. A termet 1944-ben repülőakna találta el, így a tárgyi emlékek zöme megsemmisült. Megmaradtak azonban az 1943-ban a cenki kastélyból ideszállított fontos iratok.

SZÉCHÉNYI István iratainak nagy része így tehát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában van, és pedig a legfontosabb, legértékesebb része: csaknem minden művének kézírata, naplói és jegyzetfüzetei, levelezése. A mostani újjárendezés az eddigieknél áttekinthetőbb levéltári rend kialakításának szükségletéből fakadt. A Kézirattár ezzel SZÉCHÉNYI műveinek teljes, kritikai kiadásához s az ennek alapján megírandó életrajzhoz teremtette meg a feltételeket. H. BOROS Vilma könyve pedig az elinduláshoz adja meg a szükséges tájékoztatást.

KÖHEGYI MIHÁLY

Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854—1919). Bp. 1966. 61. l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 52. sz.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában évek óta folyó rendezés egyre könnyebbé és eredményesebbé teszi az itt kutatni akarók munkáját. Ennek keretében került sor az Akadémia kebelén belül működő Történettudományi Bizottság iratanyagának számbavételére.

Az Akadémia legrégebbi bizottsága — a Történettudományi Bizottság — állandó jelleggel 1854-ben alakult meg. Megalakul-

lását a szükség indokolta: a szabadságharc bukása után a nemzet figyelme (a reformkorhoz hasonlóan) fokozottan fordult múltja felé, ám sajnálatosan éreztették hiányukat a múlt feltárására vonatkozó forráskiadványok. Éppen ezért TOLDY Ferenc titoknak a történettudományi osztály kisgyűlésén azt az indítványt terjesztette elő, hogy támogasson az osztály egy, az Akadémia által kiadandó *Történeti Kútfők Tára* c. kiadványt, mert úgy vélte, hogy ez fontos, sőt szükséges, mert ezen keresztül az Akadémia a magyar történetírásban a kútfők tanulmányozására és a „pozitív” irány erőteljesebb kifejlődésére hatást gyakorolhat. A részletesen kidolgozásra kerülő program azután hosszú évtizedekre meghatározta az Akadémia kiadói tevékenységét is, hiszen a *Magyar Történelmi Tár* (ez lett a végleges cím) 1934-ig megjelent 28, a *Magyar Történeti Emlékek* 120 füzete mellett ennek a bizottságnak költségén került kiadásra a *Török-magyarországi Történelmi Emlékek* és az *Archivum Rákócziánium* mindannyiunk által ismert és sokszor használt sorozata.

A *Magyar Történelmi Tár* szerkesztését és kiadását 1878-tól a Magyar Történelmi Társulat vette át. Érdekes az az indokolás, amelyet az albizottság terjesztett ez alkalommal a Történeti Bizottság elé. Ebből az derül ki, hogy a XIX. század második felében már régebbi idő óta érezhető egy olyan folyóirat hiánya, amely az apróbb történeti forrásokat a nagyközönséggel megismerteti és ezzel felkelti figyelmét és érdeklődését a nagyobb történeti munkák iránt is. Mivel a *Történeti Tár* eddig határozatlan időközben és rendszeretlenül jelent meg, ezt a feladatot nem tudta betölteni. A Magyar Történelmi Társulat — éppen jellegénél fogva — közvetlen kapcsolatban áll azzal a közönséggel, amely érdeklődik a történelem iránt — folytatta indoklását az albizottság, — így sokkal könnyebben és célszerűbben teljesítheti ezt a feladatot. A kétoldalú kapcsolat azután gyümölcsözőnek bizonyult, mert a *Történelmi Tár* mentesítette az adatközléstől a *Századok*-at, mely a XIX. század utolsó negyedétől már a magyar történettudomány központi folyóiratának volt tekintendő. Az így felszabadult ívszámot azután nagyobb lélegzetű történeti munkák megjelentetésére lehetett fordítani.

Támogatta a bizottság a történeti forráskiadások, külföldi levéltárakban folyó másolások ügyét is. Ennek a munkának köszönhető elsősorban az a gazdag kézirat- és másolatgyűjtemény, amit ma a MTA Kézirattára őriz. TOLDY halála után FRANKÓ Vilmos vette át a bizottság előadói tisztét. Jelentésében a megváltozott viszonyoknak, az időközben történt tudományos

haladásnak megfelelően körvonalazza az előtűnik álló munkát. Míg — írja jelentésében — a külföldi levéltáraknak hazánkat érdeklő okleveleit jóformán ismerjük és nagy részüket kiadtuk: az európai *könyvtárakban* felhalmozott kéziratanyag úgyszólván egészen ismeretlen előttünk. Ebben a vonatkozásban ma sem állunk a legjobban. A MTA Kézirattárában folyó rendezési munkák azonban biztatók a jövőt illetően.

KÓHEGYI MIHÁLY

Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról).

Gyűjtötte a Petőfi Irodalmi Múzeum Dokumentációs csoportja. Sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. 1969. 144 l. (Irodalmi múzeum 3.)

Huszonnégy vallomást közöl a kötet, szubjektív válaszokat egy kérdőív 7 kérdésére, abból a célból, hogy „okát kutat-suk annak a jelenségnek, miért csökkent az utóbbi években, évtizedekben oly jelentős mértékben ADY költészetének hatóereje”.

E kérdés akadémikusnak is tűnhet: igazuk van ugyanis azoknak, akik — e kötetben is — arra hivatkoznak: nincs ebben semmi rendkívüli, természetes jelenség, hogy a klasszikus értékű alkotások hatása egy időre csökken. Igazi tartalmát a kérdésnek, s így a könyvnek értékét, az adja, hogy a megkérdezettek közül többen (BENEDEK Marcell, LUKÁCS György, KOMLÓS Aladár, FEJA Géza, BENJÁMIN László és EÖRSI István) az ízlésváltozásnak a társadalmi-politikai folyamatban és helyzetben rejlő okait elemzik teljes nyíltsággal. Az irodalmi hatás változásának adalékai így — főként mert személyes vallomásokban! — valóban dokumentummá válnak.

LUKÁCS György például azzal magyarázza Ady hatása csökkenését, hogy 45 után a forradalmi mozgalom gyorsan manipulációs mozgalomba ment át, s a 40–50-es évek illúziós forradalmisága hamar kiábrándulásba torkolt. A párton belüli funkcioner-pátoszból való kiábrándulás miatt idegen a fiatalosnak Ady igazi és konkrét pátosza is, amely éles ellentétben áll e fiataloknak azzal a politikai cinizmusával is, amellyel — mondja — hosszú idő óta kísérik az eseményeket. BENEDEK Marcell arra utal, hogy az ő Ady-élményük kettős: politikai és esztétikai volt, mára ebből csak az esztétikai maradt. KOMLÓS Aladár mintegy ennek magyarázatul mondja: „Alakuló társadalmunkban nem hiszem, hogy jelen van Ady... amit Ady akart, azt

politikai erők, világpolitikai erők intézték el". FÉJA arra hívja fel a figyelmet, hogy a csupán esztétikai élménynek is jelentős korlátai vannak: a mai fiatalság az Ady-líra öszövetési utalásait egyszerűen nem érti. WEÖRES Sándor és VAS István pedig általánosabb síkra terelik a kérdést: „A múlt nálunk elhal”.

A hatástörténeti szempontnál — egy-egy megjegyzésben — olyan gondolatokat is felvet ez az interjú-kötet, amelyeket a további Ady-kutatásnak feltétlenül hasznosítani kellene. LUKÁCS ADY-nak össztársadalmi méretű, sőt, csak a Nyugaton belül is, izoláltságát, talajtalanságát hangsúlyozza. FÉJA és EÖRSI az Ady-líra intellektuális jellegét emelik ki, azt, hogy teljes filozófia elemezhető ki e versekből. Mindkét szempont érvényesítése Ady teljesebb, helyesebb megértését segítené elő, hosszas egyoldalúan politikai és politikailag is egyoldalú beállítása után.

Minden megkérdéztet a teljes Ady megismertetésének szükségességét hangsúlyozza. Az ízlés-kutatás, amit szintén céljaul tűzött ki e vallomás-kötet összeállítója, itt a könyvkiadás számára ad hasznos tanácsot. A teljes Ady-képhez ugyanis, mint közvetítőt, egy jó válogatás összeállítását tartják — s tartjuk — szükségesnek, első-sorban a kései Ady bemutatásával, s úgy, hogy lírájának minden témája megszólaljon.

A kérdések összeállításával, s azzal, hogy az interjúalanyok egyéniségét érvényesülni engedte, kettős dokumentummá avatta e vallomásgyűjteményt VEZÉR Erzsébet. Nemcsak ADY-ra és hatására, hanem azokra vonatkozóan is dokumentum ez a kötet, akik nyilatkoztak. Ilyen szempontból (úgy, hogy közben a tárgytól sem szakad el), a kettős-érvényűség szempontjából WEÖRES és FÁBRY vallomása a legértékesebb. WEÖRESÉ, aki az ismeretlen kutatásának szenvedélyéről beszél, és FÁBRYÉ, aki ADY lírájában a humánumban kiteljesedett magyarság példáját mutatja fel.

Az *Irodalmi múzeum* sorozat kezdeményezést csak helyeselhetjük, s ez a kötet — értékes anyag összegyűjtésével — a lehetőség helyes megvalósítását mutatja. Érdeemes folytatni ezt a gyűjtőmunkát. E kötetnek egy negatívumát, mint tapasztalatot, felhasználva a továbbiakban: olykor bizony szükséges a sajtó alá rendező erősebb beavatkozása. Előfordult ugyanis, hogy a különben helyes törekvés, az egyéniség érvényesülésének megengedése, visszajára fordult. Korlátok nélkül egyes vallomások nemcsak a kettős érvényességet törték meg azzal, hogy ADY-ról mondtak kevés érdemlegeset, hanem lényegileg a meginterjúvolt-

ról sem tudunk meg belőlük többet, mint hogy bőbeszédű vagy fellengzős. Egy kis „hütlenség” a dokumentummal szemben — akár jelezve is a rövidítést — az egész anyag értékét, arányosságát védené.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései.
Budapest 1969, Kossuth Kiadó, 222. 2 l.

Az írás-, könyv-, sajtótörténet kutatója szinte szükségképpen szembe találja magát a gyorsírás problémáival, az írott dokumentumok elvi és történeti vizsgálata szükségképpen ki kell, hogy terjedjen az emberek közt közvetítő jelrendszereknek erre a különleges, mindig létezett, de mindig újra felfedezni való alakzatára is. A *Magyar Könyvszemle* több közleménye jelezte — a folyóirat jelenleg legújabb folyamában is —, hogy ezt a területet sohasem tévesztettük szem elől. A gyorsírás történetének hazai múltja egy-egy fordulójára folyóiratunk a maga helyén felfigyelt.

Gyorsírástörténet, sajtótörténet és politikai történet szoros kapcsolatát vetíti elénk a magyar történelem egy hányatott korszakából ez a nem túl terjedelmes, de változatos visszaemlékezés. A szerző mintegy esztendeje fejezte be a kis könyvet és amikor ismertetésünk megjelenik, félve lesz, hogy eltávozott az élők sorából.

A gyorsírás tudomány, művészet, de ugyanakkor egy kissé mindig mozgalom is.

BIHARI rövid, jól meginduló mondataiból szinte magától értetődő folyamatnak látszik, hogy a gyerekkorban sokunknál közös élmény, a titkos írás kitalálása és használatának vágya hogyan vezet az iskolai gyorsírókörökön, iskolai, majd országos gyorsíróversenyeken át a gyorsírók különféle egyesületei, azután országos szervezetevéig az éppen BIHARI által alapított és vezetett első gyorsíró-szakszervezet felé. Párhuzamosan fut ezzel a fejlődéssel — mert hiszen a gyorsíráshoz fűződő igények és tények nyelvről nyelvre, országról-országra mások, az alapkiindulópontot a nyelvekhez és szükségletekhez alkalmazott speciális jelek át meg át színezik — magának a magyar gyorsírásnak az egyik legemlékezetesebb felívelése, az az idő, amikor a percenkénti 220 szótagról BIHARI, mesterének, FABRO Henriknek a módszerével a teljesítményt percenként 400 szótagra szöktették fel.

FABRO mellett BIHARI *Az Újság* szerkesztőségében kezdett dolgozni. Mint gyorsíró került a *Népszava* szerkesztőségi gárdájába is, ahol már az újságírás, majd a lapszerkesztés munkájából is kivette részét. A *Népszaváról* és egyes hírszolgálati szer-

vekről (*Magyar Tudósító*), főleg a munka technikai részleteiről, sok intim megfigyelése van a szerzőnek.

A gyorsírás történetéhez tartozik még a magyar parlamenti gyorsírás rendszerének és szokásainak néhol érdekes új részletekkel való megvilágítása. És végül a gyorsíró a politikai történet forradalmi sodrába kerül: a szociáldemokrata párt szerveiben, majd a Kommunisták Magyarországi Pártjában a gyorsírásról, beszédek, tanácskozássok pontos lejegyzésén alapul a tömegek tájékoztatása és felvilágosítása.

A könyvtörténet beszámolója BIHARI könyvről itt meg is kell, hogy álljon. A 133 napos proletárdiktatúra nagy napjait egy-egy új, a főszereplőket eddig nem tapasztalt fénytörésben felvillanó életrajzi részletek már a politikai történelem forrásai. De a forrásérték elbírálására már nem ez a rövid megemlékezés lesz hivatott.

A kis könyv kiállítása mintaszerűen csinos.

D. B.

Hoványi Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások. (Közread. Országos Széchényi Könyvtár) (Könyvtártudományi és Módszertani Központ). Bp. Népművelési Propaganda Iroda. 1968. 48 l. 23 cm. (Könyvtárgépesítési Füzetek 4.) (Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 29.)

Ez a fölöttébb sűrített, tömör kis összeállítás azt tűzi ki feladatát, hogy „a könyvtárügy és szakirodalmi tájékoztatás vezető szakemberei számára áttekintést adjon azokról a külföldi osztályozó rendszerekről és eljárásokról, amelyek hazai bevezetése célszerű lehet.” A kissé ezoterikusan hangzó célkitűzés teljes mértékben indokolja az a körülmény, hogy a kitűnő szerzőnek mindössze két ív terjedeleme állott rendelkezésére. Ezen a két íven kellett képet adnia a gombamódra szaporodó osztályozó rendszerekről és eljárásokról, vizsgálania e rendszerek és eljárások bevezetésének feltételeit, értékelnie őket és kritikát gyakorolni fölöttük, s végül még azt is meg kellett állapítania, hogy a különböző osztályozó rendszerek és eljárások milyen előképzettséget kívánnak meg az osztályozótól.

Elismerés illeti HOVÁNYIT feladatának kitűnő megoldásáért. Sikertől összefoglalással az osztályozó rendszerek és eljárások öt csoportját alakította ki: 1. kézi osztályozó eljárások és rendszerek, 2. kézi lyukkártyás osztályozó eljárások és rendszerek, 3. gépi lyukkártyás rendszerek, 4. mikrofilm rendszerek, 5. elektronikus számítógépes rendszerek. Minden csoportnak külön fejezetet szentel és ennek keretében

típusok szerint tárgyalja a kiválogatott rendszereket. Egy-egy rendszer alapelveinek sommás ismertetése után pontokba foglalva sorolja fel a kérdéses rendszer előnyeit és hátrányait, legmegfelelőbb alkalmazási területét, s az osztályozótól megkívánt szakképzettséget, illetve intelligenciát. Még arra is módot talál, hogy számot adjon az egyes eljárások és rendszerek legsikerültebb külföldi alkalmazásáról, valamint irodalmáról.

Kitűnő formai megoldás, az uralkodó szempontként érvényesülő rövideg és helymegtakarítás érdekében, hogy a szerző külön „értelmező szójegyzéket” csatolt a munka végéhez, amely „az osztályozás szaknyelvében használt, de a tárgykörben kevésbé járatosak számára esetleg ismeretlen kifejezéseket és értelmezésüket foglalja magában.” A szójegyzék nem akar definíció-gyűjtemény lenni, csak a szöveg megértését szeretné könnyebbé tenni és „az eredetileg szűkebb szakmai körnek írt tanulmány szélesebb körű felhasználását kívánja elősegíteni.”

Sajnos azonban meg kell állapítanunk, hogy a szerencsés formaválasztás és a legjobb igyekezet sem tudta exotikussá tenni a helyszíke miatt rövidek szabott tanulmányt. Pedig a külföldi fejlődés felől kevésbé tájékozott osztályozóink nagy szöveggel forgathatnák és bizonyára szívesen forgatnák is, különösen ha kissé megnyerőbb külalakban jelent volna meg. Több és jobb papírt kérünk az ilyen komoly munkával és nagy szakértelemmel megírt művek számára!

TAKÁCS MENYHÉRT

Dembowska, Maria: Documentation and Scientific Information. Outline of Problems and Trends. Translated from Polish (by H. DUNIN). Warsaw 1968, 154 p.

A kötetet szerzője a Lengyel Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója. Tekintettel a könyvtár nagy mértékű tudományelméleti, tudomány módszertani, tudományos tájékoztatási és tudomány-szervezési specializáltságára, a szerző — megfelelő forrásmunkák közelségében — nemzetközi színvonalon tudta feltárni témáját. Műve 6 fejezetre oszlik.

Az első fejezetet, a *bevezetést* a „dokumentáció” szó jelentésének meghatározásával kezdi a szerző, de a szó elterjedésének rövid történetét is összefoglalja. Megtudjuk ebből, hogy a kifejezés a dokumentációs tevékenység jelölőjeként először Franciaországban jött divatba; ugyanakkor angol nyelvterületen nehezen terjedt: itt inkább az „information”, magyarul „informálás”

megjelölés járta. Volt olyan felfogás is, amely szerint a „dokumentáció” sokkal szélesebb jelentéssel rendelkező fogalom, mint az „informálás”, úgyhogy ez utóbbit a dokumentáció egy sajátos feladatkörének kell tekintenünk. Dembowska ugyanakkor ismerteti az ellenvéleményt is, amely szerint éppen az informálás a szélesebb körű fogalom. Ő maga a dokumentációt és az informálást két külön tevékenységnek tartja: ezért mutatkozik könyve fejezet-címeiben mindig egymás mellett, egyenrangú fogalomként a két kifejezés. Am a történeti tudnivalók címén nemcsak szakkifejezés-történetet ad, hanem a dokumentáció címén végzett tevékenység múltjába is bepillantást nyújt (bibliográfia-történet, a könyvtárak mellett jelentkező dokumentációs központok története stb.)

A *dokumentáció és a tájékoztató tevékenység* c. fejezetben több kérdéskört tárgyal: 1. Mely forrásokból érkezik az információs-anyag? (Válasza, hogy a folyóirat, a szabadalmi leírás, a gépelt kézirat, az audio-vizuális anyag, stb. a legfőbb forrástípus). 2. Legegyenlőrebben milyen formában lehet feltárni az információs anyagot? (katalógus, központi katalógus, egyszerű bibliográfia, annotált bibliográfia, szintetikus informálás formájában; az utóbbi ismeretlen típus példaként említi a nagyobb publikációs termés-anyagról készített téma-tanulmányok összeállítását). 3. hogyan valósulhat meg a tájékoztatás kommunikációja? (A szerző szerint bibliográfiai kartotékrendszerek, szétküldött annotáció, leíró bibliográfiák, analitikus bibliográfiák, szintetikus informálás, tárgyszójegyzékek, valamint személyesen nyújtott tájékoztatás formájában).

A 3. fejezet: *a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás kérdései* címével kissé megtéveszti az olvasót. Ennek alapján ugyanis arra gondolhatnánk, hogy ebben a fejezetben bizonyos témakörökre felbontva esik szó a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás felmerülő problémáiról. A csalódás azáltal ér bennünket, hogy nem témakörök szerint csoportosítva olvassuk itt e problémák anyagát, hanem 3 nemzetközi értekezlet napirendjének leírásához kapcsolódva, valamint a nemzetközi bibliográfiai központ: az International Institute of Bibliography (a FID elődje) felállításának története kapcsán. E fejezetben tehát a FID létrejöttét megelőző nemzetközi bibliográfiai és dokumentációs intézmények rövid történetének (P. Otlet koncepciójának), valamint az 1937-ben rendezett *Congrès Mondial de la Documentation*, az 1948 júniusában és júliusában tartott *Royal Society Scientific Information*

Conference és végül az 1958-ban Washingtonban megtartott *International Conference of Scientific Information* eseményszorozatának és tematikájának leírását kapjuk.

A *dokumentáció és a tudományos tájékoztatás fejlődésének mai irányzatai* c. fejezet már valóban könnyen áttekinthető anyagot nyújt a dokumentációval és a tudományos tájékoztatással kapcsolatban felmerülő témákról. A szóba kerülő témák a következők: 1. az elsődleges közlemények, 2. a másodlagos közlemények, 3. az osztályozás, 4. a dokumentáció valamint a tudományos tájékoztatás gépesítése, 5. a dokumentumok kiadói és másolási joga, 6. a dokumentalisták és tudománysszervezők képzése, valamint 7. a dokumentációs és a tudományos tájékoztatási szervezetek problematikája. — Érdekes a közleménytípusokkal kapcsolatban adott szétválasztás: *elsődleges közleménynek* azokat a kiadványokat tekinti a szerző (a *Modern Doc. and Inf. Practices*. The Hague, 1961. FID publ. 334. alapján) „melyek tényszerű információkat a maguk eredeti, rövidített formájukban közlik”, *másodlagos közleménynek* tart viszont minden dokumentációs említést (bibliográfia, annotáció, recenzió, stb.). Véleménye szerint a dokumentalistáknak fokozott figyelemmel éppen ezen másodlagos közlemények iránt kell lenniök. (Ez megvalósult a VINITI-nél és a CNRS dokumentációs osztályánál, melyek kizárólag másodlagos közleményeket állítanak össze országos szinten.) A másodlagos közlemények (főleg bibliográfiák) nemzetközi méretű kiadására is történetek kísérletek. Meghatározott szakterületeken belül (kémia, fizika, biológia, építészet), de az Internat. Committee for the Documentation of Social Sciences keretében a humán tudományok terén is (pl. szociológia, közgazdaság, politikai tudományok stb.) nagy nemzetközi együttműködés tanúi vagyunk. — Az osztályozással kapcsolatban a szerző hivatkozik arra a megfigyelt tendenciára, hogy az ún. szisztematizáló szakozások helyébe lassan helyenként (vö. pl. RANGANATHAN kezdeményezését) az ún. analitiko-szisztematikus osztályozás lép, ami a szakozásnak és az ún. „tartalomelemzésnek” bizonyos egybekapcsolása.

Számunkra az 5. fejezet mutatkozik legérdekesebbnek, ez tartalmaz ugyanis legtöbb olyan vonatkozást, amely egy új kutatási terület: az információ-elmélet felé mutat. A fejezet arról szól, hogy *miként válnak önálló tudományos diszciplínák a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás*. Persze ezek DEMBOWSKA szerinti tudomány voltát éppúgy megkérdőjelezhetjük, mint ahogyan a könyvtártudományt, de itt a tudománynak, vagy nem-

tudománynak minősülés kérdése nem kerül szóba, hanem inkább az a ténymegállapítás, hogy manapság mind többen és többen kezdenek foglalkozni a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás elméleti kérdéseivel. Az ilyen kérdésekkel való foglalkozás szükségessége édes formában merült fel — úgymond a szerző — Washingtonban, 1958-ban és jelenleg elsősorban három országban (SZÜ, USA, Anglia) folynak ilyen kutatások (A Szovjetunióban a VINITI keretében, az USA-ban több kutató központban, Angliában az ASLIB égisze alatt).

A dokumentáció és a tudományos tájékoztatás önálló diszciplinává válásával kapcsolatban — folytatja a szerző — e kutatások egyik legjellemzőbb vonása: komplex voltak, ti. ezek művelése érdekében egyszerre több tudományterületnek (szakembergárdának) kell összefognia a siker érdekében.

A szerző szerint a tudományos tájékoztatásnak, mint a tudományos munka egy önálló területének „a tudományos kutatás egyéb szintereivel — tehát elméleti és kísérleti vizsgálódásokkal” (109. l.) kell kapcsolatban állania. Magának a tudományos tájékoztatás elméletének pedig az általános „informálás-tudománnyal” kell közös alapot képeznie. B. C. VICKERY szerint (Aslib Proc. 1964. 79—91. l.) az információk a forrástól a használóig több csatornán haladnak keresztül: 1. elsődleges közlési forma 2. a közlemény eljut a) egy könyvtárba, vagy b) egy dokumentációs kiadványba kerül bele adat róla. 3. A dokumentációs kiadvány maga is eljut a könyvtárba. 4. Az információ eljut a használóhoz, aki vagy elsődleges, vagy másodlagos közlemény formájában veszi ezt tudomásul. — Az információ-továbbítódásnak ezt az itt változtatott folyamatát DEMBOWSKA alkalmas modellnek fogadja el. A kötetben erről ábrát is találunk (VICKERY-től átvéve), amely az említett 4 ponttól csak abban különbözik, hogy az első pont: az információ-forrás pontja több publikációs forma felé ágazik szét, szemléltetve a tényt, hogy egyazon információ több publikációs formában egyaránt jelentkezhet. A publikációs formák közül csak egyesek jutnak könyvtárba és a használók sem tudnak minden információdepózitóriumot igénybe venni. Mindezek a megszorítások persze nemcsak az elsődleges, de a másodlagos közleményekre is érvényesek.

A kötet utolsó fejezete, az *utólagos megjegyzések*, arra utal, hogy az említett új tudományterület: a tudományos tájékoztatás, számos egyéb területtel: a könyvkiadással, a könyvtárüggyel, a dokumentáció- és bibliográfia-tannal és végül a le-

váltár- és múzeum-üggyel is kapcsolatos. Ezek közül az egyik legfontosabb a könyvtárüggyel és a dokumentációs feladatokkal való kapcsolat, úgy hogy a tudományos tájékoztatásnak sokszor éppen ezekből, vagy — ha a könyvtár és a dokumentáció egy helyen van — ebből a közös „műhely”-ből kell kiindulnia.

Az áttekinthető beosztású kis kötetet, amely rokon típusú hazai munkáinkat előnyösen egészíti ki, gazdag jegyzet-anyag, bő bibliográfia és névmutató teszi még használhatóbbá.

BÜKY BÉLA

A tárgyszó és a tárgyszókatalógus.
[Szemle.] (Szerk. és ford. SZILÁGYI Tibor —.) Bp. 1968. NPI. 231 p. /A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 25./

Magyarországon az utóbbi negyedszázad alatt osztályozási kérdésekkel általában alig foglalkoztak. Az osztályozás fogalma alatt elsősorban az Egyetemes Tizedes Osztályozás elméleti és gyakorlati problémáit értették. Az angolszás országokban elterjedt tárgyszavazás és tárgyszókatalógus szerkesztésének kérdéseire a hazai irodalomban csak elvétve találunk adatot. A tudományok és ezzel együtt a tudományos rendszerezés gyors változásait alig tudja könyvtári osztályozó rendszer nyomon követni, ezért került az érdeklődés előterébe a gépi adatfeldolgozásra is alkalmas, a rugalmas, a modern tartalmi feltárás követelményeinek is megfelelő tárgyszavazás.

SZILÁGYI Tibor szerkesztésében, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ gondozásában megjelent szemle igen helyesen a kérdést történeti fejlődésében mutatja be, alapprogramokkal ismert meg és egyben a tárgykör klasszikusainak munkásságával. Ismertetéseit azonban korunk igényeire mérte és kritikával adja közre. CUTTER, Charles Ammi ismert szabályzatából (*Rules for a dictionary catalog*) a tárgyszavakra vonatkozó rész a téma bevezetésének tekinthető. Az ezen alapuló, széles körben elterjedt gyakorlathoz ad HAYKIN, D. S. gyakorlati útmutatójának kivonatos fordítása már bővebb ismereteket. A fokozatosság elvét követve COATES, E. J. nagyobb tanulmánya az egész kérdéskört összefoglalja, egyben a modern, logikai-szemantikai alapú törekvések tömör összefoglalása, mely foglalkozik a tárgyszavak és indexek kapcsolatával is.

A tanulmányok után a *State of Library Art* c. kiadványból FRAREY irodalmi szemléje bővíti ismereteinket kritikájával és értékelésével. Ezt ASCHENBORN szakirodalmi

szemléje követi, mely a német szemlélet-egészíti ki az eddig tárgyaltaikat. A szemlékben közölt gazdag bibliográfiát még teljesebbé teszik a függelékben közreadott szakirodalmi jegyzékek: DRINA professzor elsősorban a közép-európai és szovjet irodalomra helyezte a hangsúlyt, míg a Library Literature-ből válogatott szakirodalom napjainkig egészíti ki a témát.

A válogatás a téma irodalmából és a kiválasztott irodalomból a tömörítés színvonalas és széles körű volt. A kiadvány valóban többet ad, mint szerény címe. Szemle, amely azonban megismertet a kérdéssel és egyben felhívja a figyelmet, hogy az osztályozás elméletével és gyakorlatával nem foglalkozunk fontosságához mérten eleget. Gyűjteményeink tartalmi fel-táartsága, hozzáférhetősége nem lehet közömbös sem a könyvtárosoknak, sem a könyvtárakat használó kutatóknak. A kiadvány kellő alapot nyújt, hogy az érdeklődők ismereteiket bővíthessék és a közölt irodalom alapján tovább tanulmányozzák a témát, de kellő alapot nyújt ahhoz is, hogy elsősorban kisebb szakgyűjtemények a közölteknél alapján tárgyszókatálógust szerkesszenek. Jó szolgálatot nyújt a könyv a hazai terminológiai megszilárdításához is.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Spillner, Paul: Ullstein Abkürzungslexikon. Frankfurt a. M. — Berlin, 1967. Ullstein. 407 p. — **Saur, Klaus Gerhard: Internationales Verzeichnis von Abkürzungen von Verbänden, Behörden und Organisationen I—2. T.** München — Pullach, 1968. Verl. Dokumentation. 1148 p. (Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie. 9. Bd.)

A két új német rövidítésgyűjtemény mind célkitűzését, mind feldolgozásmódját tekintve csakúgy erősen különbözik egymástól, mint használhatóságát és értékét illetően. Az első ún. nemzeti rövidítésgyűjtemény: egy nyelvnek — itt a németnek — rövidítéseit gyűjti össze és adja át a használóknak. A másik típust nemzetközi rövidítésgyűjteménynek szokták nevezni: ez több nyelvre terjed ki. Az első fajta annál tökéletesebb, minél teljesebb: az illető nyelv minden életterületéről lehetőleg minden rövidítést felölel. A másik típusnál — az elképzelhető anyag óriási terjedelme miatt — teljességről már ab ovo nem igen lehet szó, de ez is célul tűzheti ki a lehető teljességet, ha magát a gyűjtési kört korlátozottan szabja maga elé. Ha most már ezeket az elveket a fent említett két új kiadványra alkalmazzuk, a következőket állapíthatjuk meg:

Az első mű nagy lépést jelent afelé,

hogy létrejöjjön az évtizedek óta esedékes, de eddig hiába várt teljes német nyelvű rövidítésjegyzék, mivel az eddigi vagy egy tucatnyi kísérlet ezt a célt még csak meg sem közelítette. Most végre az úttörők egyike, a ma már hazájában is elismert dokumentációs szakíró, Spillner, ezzel a nyilván óriási gyűjtőmunkát igénylő feladattal szinte teljes sikerrel birkózott meg. Az igazán gazdag anyag pusztán rátekintésre hiánytalannak látszik, alaposabb vizsgálatnál azonban kiténik, hogy még mindig akadnak hiányok, hogy csak a sajtóügynökségek rövidítésére utaljunk, amelyeket pl. a szovjet BLUVSTERN legutóbbi kitűnő angolszász acronym-összeállításával jóval nagyobb számban közöl, vagy azon rövidítések egynemelyikére, amelyeket pl. a nyugatnémet könyvtárügyben szabványosítottak, de itt hiába keressük. A meglévő anyag azonban így is messze meghalad minden előbbt és egy újabb kiadás már szinte a tökéletes német rövidítés-gyűjteménnyé fejleszhető.

Ami a másik jegyzéket illeti, az „egyesületek, hivatalok és szervezetek” rövidítéseit ígéri vagy 20 nyelvből, az összes földrészről, tehát eleve lemond a bővebb értelemben vett szóró rövidítésekről, szigorúan csak acronymákat (más szóval iniciálékat, tehát csak kezdőbetűkből összeállított rövidítéseket) közöl, de a gyűjtési terület megnevezése annyira általános, hogy szinte minden belefelel a tudomány, nevelésügy, gazdasági élet, kultúra, szociális viszonyok, sport, közegészségügy, sajtó, államigazgatás, politika stb. stb. köréből. Ennek megfelelően: bár a nyújtott anyag elismerésre méltóan gazdag — különösen értékes az aránylag sok új rövidítés a fejlődő országokból — a hiányosságok természetesen még szembevetőbben jelentkeznek, mint a szerényebb célkitűzésű SPILLNER-félenél. Összehasonlítva az új nemzetközi gyűjteményt az eddig megjelent hasonlókkal, megállapíthatjuk, hogy bár SAUR a régiek anyagából is bőven merített és igen jelentős új anyagot is feltárt, gazdagság tekintetében nem múlja felül elődeit olyan mértékben, ahogyan azt új anyaga lehetővé tette volna, ha régebbi forrásaiból minden fontosabbat átmentett volna.

Ami most már a két jegyzék feldolgozási módját illeti, e tekintetben az eredményt a megbízhatóság mértéke szabja meg. Nos hát, itt a mérleg szembeeszköze a SPILLNER-féle kiadvány javára billen. Igaz, hogy az ő feladata — mint említettük — lényegesen könnyebb és egyszerűbb volt, mert jóformán csak anyanyelvén kellett dolgoznia. (Az elforduló latin szavak és a közismert internacionális szervek rövi-

dítsései nem jelentettek nagyobb nehézséget). De még így is minden dicsőretet megérdemel: lelkiismeretes gyűjtő és igen gondos feldolgozó munka jellemzi; tökéletesen megbízható, még sajtóhiba is elenyészően csekély számban található benne. Célját tehát elérte: hézagpótló, hasznos segéd-könyvet nyújtott az érdekelteknek. Az Ullstein-cég nagy szolgálatot tett ennek a könyvnek a publikálásával, amelynek bizonyára rövidesen második kiadására is sor fog kerülni, már csak a külföldi érdeklődés előreláthatólag élénk volta miatt is. Szeretnénk remélni, hogy akkor a könyvnek mostani tetszetős, de nem eléggé időálló kiállítása is előnyösen megváltozik és olyan lesz, holgy hosszú távra is kielégíti majd a használók igényét. — Sajnos, a SAUR-féle gyűjtemény feldolgozási módjáról távolról sem nyilatkozhatunk ennyi elismeréssel. Igaz, itt a feladat sokkal nehezebb volt, mert egy sereg idegen nyelvvel kellett megbirkózni. A világnyelvekkel nincs is nagyobb baj — bár sajtóhibák e vonatkozásban is szép számmal vannak —, az ún. kisebb nyelveknél és államoknál azonban (cseh, szlovák, lengyel, horvát, szlovén, magyar stb.) elég sok a felcserélés és tévedés, ami azt a gyanút kelti, hogy már magában az anyaggyűjtésben is hibák történtek, nem csak a feldolgozásban, ahol pl. nem ritkán két, betűről betűre azonos tétel egymás utáni megismétlése teljesen érthetetlen. Bosszantó és megengedhetetlen a diakritikus jelek gyakori elhagyása is. Az eredmény az, hogy amíg a nyugati nyelvek anyaga általában megbízható, a kisebb nyelvekre vonatkozólag itt kapott útbaigazítás csak első irányításnak és általános tájékoztatásnak fogadható el és azt ajánlatos első kézből származó forrásban felülvizsgálni, mielőtt tudományos vagy könyvtári célokra felhasználnók. Alig hisszük persze, hogy a „Verlag Dokumentation”-nak, amely ezt a művet, mint a „Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie” 9. kötetét ajánlja be, ilyen korlátozott használhatóság lett volna a célja; ha azonban komolyan veszi nemesen becsvágyó célkitűzéseit — „egy nemzetközi standard kézikönyv (Nachschlagewerk) első kiadása”, mondja az előszó — akkor elsősorban az érdekeltek feltétlen bizalmát kell a hibák radikális kijavításával kiérdemelnie.

MORAVEK ENDRE

The Dewey Decimal Classification. Outlines and papers presented at a workshop on the teaching of classification December 8—10, 1966. Ed. by: Maurice F. TAUBER, Carlyle J. FRAREY etc. New York, 1968. 121. 1.

A könyvtártani főiskolákon folyó osztályozás-tanítás tárgyában konferencia sorozatot rendeztek Amerikában. Az első értekezletre készült előadásokat és tervezeteket tartalmazza ez a könyv. A szóban forgó értekezlet a Columbia Egyetem Könyvtártani Főiskolájában tartották 1966. dec. 8—10. között. Részt vettek nem csak az osztályozás főiskolai előadói, hanem a könyvtárak és más szervek gyakorló szakozói is. Elsősorban a Dewey-féle Tizedes Osztályozás került megvitatásra, mert ez „a legrégibb a modern osztályozási rendszerek között” és „ma a legelterjedtebb az amerikai könyvtárakban”.

Az oktatási gyakorlatban felmerült problémákat hét pontban foglalja össze a könyv előszava: 1. A Dewey-rendszer általános jellemzői, 2. a Tizedes Osztályozás egyes osztályainak fejlődése és sajátos tulajdonságai, 3. a rendszer alkalmazása a gyermek-, iskolai-, és felnőtt-könyvtárak anyagára, 4. a Tizedes Osztályozás egyes kiadásai között mutatkozó eltérések, 5. a katalogizáló és osztályozó pályára nevelés kiállításai, 6. a könyvtári osztályozás funkciójára vonatkozó nézetek, 7. oktatási segéd-eszközök és módszerek. Ebben a témakörben mozog a kötet tizenkét tanulmánya. Mindmeggannyi nagy felkészültséggel és pedagógiai gyakorlattal megírt, gondos munka.

TAKÁCS MENYHÉRT

Guastavino Gallent, Guillermo: El deposito legal de obras impresas en España. Su historia, su reorganizacion y resultados 1958—1961. Madrid, 1962. Direccion General de Archivos y Bibliotecas, 264 p.

A kötelepéldányügy egyik neves szakértője — ma a spanyol Nemzeti Könyvtár főigazgatója, korábban az állami köteles példányintézettség vezetője — könyve első fejezetében a kötelepéldányügy általános fejlődéséről nyújt áttekintést, — általában ismert adatok alapján. Itt egyik fogalmi meghatározása figyelemre méltó: a korai kötelepéldánybiztosítást „regale”-nak, királyi jognak tartja, mely az idők folyamán a nemzeti könyvtárak szerzett jogává alakult át. Jelzi, hogy a közismert svájci megoldáson kívül Belgium, Hollandia és a Vatikán is szerződéses alapon rendezte a kérdést. A szinte általános nemzetközi gyakorlattól eltérően Spanyolországban nem a nemzeti könyvtár, hanem a könyvtárak és levéltárak főigazgatósága alá tartozik a kötelepéldányügy intézése. Részletesen kitér a kötelepéldányok s a nemzeti bibliográfia, kiadványstatisztika és dokumentáció viszonyára.

A történeti fejlődést illetően: a spanyol

kötelempéldány eredete a XVI. századba nyúlik vissza: az Escorial könyvtára s a kormányzat egyes tagjai — jogszabály nélkül — már ekkor kaptak példányokat (inkább „tiszelet”-példányokat) a kiadók-tól, nyomdászoktól. A spanyol nemzeti könyvtár elődjét, a Királyi Könyvtárt 1711-ben létesítette V. FÜLÖP; az új könyvtár részére egy 1716-ban megjelent jogszabály biztosította a kötelempéldányt. Ezt a rendeletet számos esetben felújították; bővítették a jogosult állami tisztségviselők és közhivatalok körét, de a két régi tudományos könyvtár (az Escorial könyvtára és a Királyi Könyvtár) kedvezménye változatlanul megmaradt, kiadványfajtákkal bővült. 1857-ben indult meg a Királyi Könyvtár szerkesztésében a kötelempéldányok alapján a Boletín Bibliográfico, a spanyol nemzeti bibliográfia előfutárának kiadása. A szolgáltatás rendszerességével kapcsolatban — a többi európai államokhoz hasonlóan — állandó problémák merültek fel (különösen a példányszámot illetően). Így került sor 1879-ben — a szellemi tulajdonról szóló törvény keretében — a példányszám csökkentésére. Az új jogszabály csak a nemzeti könyvtárnak, a gazdasági minisztériumnak és az illetékes tartományi könyvtárnak adta meg a jogot. A ma is érvényes legújabb jogszabályt 1938-ban előzte meg egy részletes. a történeti hagyományokra messze-menően építő intézkedés, mely azonban a rendszeres szolgáltatás biztosítását szintén nem tudta megvalósítani.

A spanyol kötelempéldányügy ma az 1957. évi törvény s annak 1958-i végrehajtási utasítása alapján áll. A jogszabályok háromban szabják meg a szolgáltatandó példányok számát (a számozott és luxusjellegű kiadványok esetében is). Kivételek a hanglemezek (2 pld.), a Braille-könyvek, filmek és műszaki aprónyomatványok (1—1 pld.). A példányokat a helyi kötelempéldány-kirendeltséghez kell beszolgáltatni; ezek a 3, ill. 2 példányos szolgáltatásokból egyet az illetékes tartományi gyűjteménynek adnak át. A többi, valamint az egy példányos szolgáltatásokat felküldik a fővárosi kötelempéldány-központba. A központ a Nemzeti Könyvtárnak minden nyomtatványból két példányt, minden lemezről és filmből egy példányt ad át. A barcelonai hanglemeztár egy példányt kap a hanglemezekből. A madridi kiadású könyvek és aprónyomatványok egy példányát a Servicio Nacional de Lectura, a periodikus kiadványok egy példányát a madridi köz-könyvtárak kapják.

A kötelempéldány-központ havonta adja ki pontos címfelvétellel és szakozással a kötelempéldányok jegyzékét; e kiadvány

alapján készül a *Bibliografía Española* éves kötete.

A jogszabályokat utóbb kisebb kiegészítések követték; ezek a szolgáltatásra kötelezett kiadványfajták közül kiemelték a postabélyegeket és a szerzetesrendek terjesztésre nem szánt belső kiadványait (a hivatali úrlapok, kereskedelmi reklámok, családi és magánjellegű nyomtatványokon kívül).

A kötet tekintélyes része statisztikai táblázatokat és grafikonokat nyújt. Ezek alapján megállapítható, hogy az új jogszabály óta kb. négyszeresére emelkedett a nyilvántartott kiadványok száma. Érdekes módon az irodalmi termék terén a leggazdagabb Barcelona (34%); Madrid 32%-kal követi, míg az ország többi része 34%-ban veszi ki részét. A központba beszolgáltatott példányok 80%-a a Nemzeti Könyvtárba, 12%-a a madridi köz-könyvtárakba, 7%-a a Servicio Nacional de Lectura-ba s 1%-a a barcelonai hanglemeztárba kerül.

A spanyol rendszert a szervezeti hovatartozás, ill. a decentralizáció és a vidéki könyvtárak szervezett ellátása teszi érdekessé.

TÓTH ANDRÁS

Sticker, Bernhard—Klemm, Friedrich: *Wege zur Wissenschaftsgeschichte.* Wiesbaden 1969. Franz Steiner Verlag 153. 1. 7 fénykép.

A 75. ill. 80. születésnapjukat ünneplő hét nyugatnémet, a szakkörök által nálunk is ismert tudománytörténész (HAMMER, Franz; HOFMANN, Joseph E.; MEYER-ABICH, Adolf, PLESSNER, Martin; SCHMANK, Hans; STEUDEL, Johannes és VOGEL, Kurt) önéletrajzt foglalja össze a szépen kiállított, a tudományos munka végzésére ösztönző érdekes munka. A könyv, amint címében is megadja, annak az útnak az ábrázolására törekszik, amelyen át e neves tudósok a tudománytörténet kutatásához eljutottak és kimagasló eredményeket értek el. A hét önéletrajz elolvasása hét alapján különböző tudósegység életét, tevékenységét, gondolatait foglalja össze. A tudománytörténet e hét „pionírja” önéletrajzt a könyv nem foglalta össze, belőlük tanulságot nem vont le, mégis a hét önéletrajz alapos tanulmányozása lehetőséget nyújt a tudománytörténet kutatása kezdeti szakasza tekintetében bizonyos általánosnak tekinthető következtetések levonására, és úgy érezzük, hogy e következtetések talán tudománytörténettel foglalkozó fiataljaink számára hasznosíthatók.

Valamennyi önéletrajzíró hangsúlyozza, hogy kezdettől fogva fennállott történeti

érdeklődésük és a tudomány historikuma iránti vonzódásuk dacára autodidaktaként szereztek meg a szükséges ismeretanyagot, hogy tanulmányaik idejében az egyesek szerint túlzott, mások szerint nagyon is kívánatosnak vélt „egyetemi tanzabadság” keretében ötletszerűen tanultak, könyvtárosi ismereteik teljesen hiányoztak, a bibliográfiái lehetőségekkel élni nem tudtak, nem értették és érezték a dokumentáció nyújtotta lehetőségek fontosságát. Ezért ezen ismeretek nyújtását a jövő kutatói részére elengedhetetlennek tartják és ezek biztosítására tanítványaik körében maguk is törekedtek. (STEUDEL J. HOFMANN J. E., VOGEL K. különösképpen). Nagyon hiányolták a tudománytörténet tekintetében alapvetően fontos tudományos műveknek kritikai kiadásait, ezen túlmenően egyes kiemelkedő tudósok egész életművének megfelelő formában rendelkezésre állását. Ezért F. HAMMER életcélul KEPLER irodalmi hagyatékának, hírneves műveinek kritikai kiadását tűzte ki.

H. SCHIMANK önéletrajzában rámutat arra a helytelen, de világszerte meggyökeresedett gyakorlatra, hogy gyárak, vállalatok, intézetek jubileumaikat egy-egy főleg a vezetőség fényképeit, a termékek reklámozását szolgáló díszalbumokkal ünneplik és hangsúlyozza MATSCHOSSnak a német mérnökök társasága (VDI) ügyvezető igazgatójának hasznos kezdeményezését, miszerint Matschoss odahatott, hogy az egyes nagy vállalatok multjukat megfelelő tudományos szakszerűséggel dolgoztassák fel, jól képzett tudománytörténészek révén, és hogy a tudományos kritikái tekintetben is jól megalapozott műveket a VDI kiadó révén történt megjelentetésével tekintélyben emelte, de egyben a technika és ezen túlmenően a tudománytörténet részére is publikációs lehetőséget biztosított. Így vált lényegében a VDI (Verein Deutscher Ingenieure) a természettudományok története irányítójává.

Ismételten felmerült a kérdés, a természettudományok és az orvostörténet közötti összefüggés tekintetében. Érdekes módon adja meg a kapcsolat tekintetében STEUDEL az újszerű választ; szinte évezredekben keresztül az egyetlen természettudományi képzési lehetőséget az orvostudomány nyújtotta, így lényegében a természettudósok túlnyomó része orvos, helyesebben orvos is volt. Ezért elválaszthatatlan az orvostörténettől a tudománytörténet. Martin PLESSNER a természettudomány-történetnek az iszlámtörténettel való szoros kapcsolatát ismertette, rámutatva arra a kevéssé ismert tényre, hogy a nagy arab és perzsa természettudósok tevékenységét csakis az iszlámkultúra akkori fej-

lettsége, „háttére” ismeretében lehet helyesen értelmezni. Valamennyi tudománytörténész önéletrajzában ismételten kifejezésre jut az a vélemény, hogy a tudománytörténet helyes művelésének előfeltétele nem a természettudomány, illetőleg az orvostudomány szakmai ismerete, hanem elsősorban a történettudományi képzettség és „érzék”, minthogy a tudománytörténet egyes korszakaiban mindig a vonatkozó korszak kultúr- és egyéb vonatkozású történetének szerves és attól elválaszthatatlan része — amire egyébként B. STICKER más természettudomány-történettel foglalkozó műveiben is helyesen rámutatott.

BUGYI BALÁZS

Hiller, Helmut: Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel. Bonn 1966, Bouvier 213. 1. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde 13.)

A cím és a tartalomjegyzék sok érdekeset ígér. Az olvasó olyan tudományos munkát remél kézbe venni, amely a könyv és a könyvkereskedelem szociológiai vonatkozásait, társadalomtörténeti összefüggéseit tárgyalja. Sajnos, csalódnia kell. Helmut HILLER könyve azokra a kiadványokra emlékeztet, amelyek a társadalom- és természettudományok diszciplináinak hőskorában az anyaggyűjtésre korlátozták törekvéseiket, megelégedtek az adatok, tények és megfigyelések regisztrálásával, a gyűjtött anyagból a következtetések levonását, a törvényszerűségek megállapítását azonban már egy következő nemzedékre bízták.

HILLER művében töménytelen adat szerepel. Foglalkozik a kiadói kezdeményezésnek a német irodalomra gyakorolt hatásával, a visszautasított kéziratokból nagy sikerakké előtörő alkotásokkal, a szakirodalom fejlődéstörténetével, a kiadói jogok adás-vételének okaival és motívumaival, a könyvkiadók és könyvkereskedők előző foglalkozásaival és végül a kiadóknak a szabadságjogokért folytatott harcával, hogy csak a fő fejezetímeket említssem. Mindezek a témák azonban valójában meglehetősen esetleges, bár rendkívül bőséges adatközlésben marólnak ki. Közli például, hogy melyik német kiadó volt korábban — mielőtt könyvkiadásra szánta magát — bankár, orvos, teológus vagy politikus, közli, hogy például a napóleoni időkben melyik német kiadóra miért és milyen ítéletet szabtak ki, vagy hogy a náciizmus idején a Herder Verlag-nak hány kiadványát tiltották be és így tovább, de maga a könyv egésze valahogy hevenyészett, rendszerezetlen s főképpen mindig megáll jelenségek egyszerű regisztrálásánál.

Így is hasznos adattára a német könyvkiadás, sőt a német irodalomtörténet kutatóinak, az e téren nem érintett olvasók számára azonban meglehetősen érdektelen mű.

WIX GYÖRGYNÉ

Vinárek, J. — Těšitel, A.: Knihovny v USA. Praha, 1968. Orbis. 231, 2. 1.

A szerzők UNESCO-ösztöndíjasokként tanulmányozták az amerikai könyvtárakat 1965-ben. Négyhónapos tanulmányútjuk alatt 71 könyvtár és 31 más kulturális intézmény tevékenységével ismerkedtek meg. Tapasztalataik alapján ismertetik az USA könyvtárugyének mai legfontosabb problémáit. Behatóan vizsgálják a könyvtárak megváltozott feladatainak társadalmi okait és részletes ismertetést adnak azokról a módszerekről és modern technikai eszközökről, amelyeket új feladataik ellátására a könyvtárak igénybe vesznek.

A második világháború után kibontakozó tudományos-technikai forradalom a háborútól megkímélt USA-ban ulti a legnagyobb méreteket. Különösen az első szovjet szputnyik megjelenése után gyorsul fel az a folyamat, amely a tudomány és a társadalom kapcsolatában strukturális átrendeződést eredményez. A tudomány a korábbi elzárkózásból kilépve a technika és az ipar fejlődésében nélkülözhetetlen hajtóerővé válik. A tudósok szerepe megnő, képzésük, számuk növelése állami érdekké válik. Az egész világból áramló új ismeretek közvetítése és a kutatás szolgálatába állítása egyik lényeges feladatává válik a könyvtáraknak. Az állam felismerte a könyvtárak és a tudományos informálás fontos szerepét, ezért hatalmas anyagi támogatások segítik a tudományos és szakkönyvtárak fejlesztését.

A szüntelen technikai fejlődés a felnőtt dolgozók továbbképzését is napirendre tűzi. A felnőttoktatás elvi alapjainak értelmezésében változás figyelhető meg az USA-ban. A tervszerűtlen, individualista továbbképzés helyére egyre inkább a céltudatos, rendszeres önképzés szüksége lép. Fontos feladatot látnak el e téren a könyvtárak.

A szerzők közlik az utóbbi években hozott állami intézkedéseket a legfontosabb könyvtártípusok fejlesztésére és ezek hálózatának kiépítésére.

Ezután a legfontosabb könyvtárfajták legjellemzőbb tevékenységeivel és a legújabb módszerek alkalmazásával ismerkedhetünk meg.

A tudományos információról szólva a szerzők azokról az erőfeszítésekről szá-

molnak be, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a tudományos könyvtárak a tudományos információ centrumaivá váljanak. A könyvtárak és a dokumentációs központok közötti szoros együttműködés egyik haladó vonása az USA könyvtárugyének.

Az információs központok munkájának összehangolásával foglalkozó intézményeket, a könyvtári tevékenység centralizált formáit, az automatizálás és a mechanizálás problémáit ismertetik a továbbiakban.

A könyvtárosképzésnél a legjellemzőbb alapelv az, hogy a következetesebb elméleti felkészítésre helyezik a súlyt. A könyvtárosiskolák képezik a dokumentátorokat, illetőleg informátorokat is.

Az egyetemi és főiskolai könyvtáraknak a szerzők különös figyelmet szentelnek. Ezeknek nagy előnye a többi könyvtártípussal szemben, hogy nagyobb anyagi forrásaik biztosítják számukra a legjobb ellátottságot, megadják a lehetőséget a szüntelen modernizálásra, a matematikai gépek használatára s ezáltal a legmagasabb szintű szolgáltatásokra.

A könyvtárak építésénél különösen fontos szerepe van a könyvtári tanácsadó specialistának, aki az épület tervezésében és a kivitelezés ellenőrzésében közreműködik. Sorra érintett kérdések: az épület elhelyezése, a kiszemelt telek alkalmassága, az épület szerkezete, az épület és a belső tér jövőbeli átalakíthatóságának követelménye, a felhasznált anyagok, a világítás, a hangszigetelés, a belső klimatizáció stb.

A kötet egyharmadát teszik ki a könyvtári berendezések és technikai eszközök ismertetései: a bútoroktól kezdve az olvasófülkék, irodai gépek, másológépek, audiovizuális segédeszközök, lyukkártyagépek, komputerek leírása, számos illusztrációval.

Minthogy a tudományos-technikai forradalom világjelenség, a szerzők rávilágítanak arra, hogy a szocialista országok könyvtárainak is fel kell készülniök az ebből eredő új feladatok megoldására és nem mellőzhetik az amerikai könyvtárak eredményeit. Azt hiszem, egyetérthetünk a szerzőkkel abban, hogy elkerülhetetlen a nagy könyvtárak modernizálása, bizonyos könyvtári munkák centralizálása. Főként pedig a legszorosabb együttműködés a többi szocialista ország könyvtáraival közös bibliográfiai tájékoztató központok kiépítésére.

SÁRKÁNY ÉVA

Minajev, Javgenij: Ekszlibrisz. Moszkva 1967. Izdatelsztvo Szovjetszkij Hudozs-nik, 118 (2) l. Haránt 8°.

MINAJEV exlibris-monográfiája az egyre gazdagodó szovjet exlibrisirodalomnak

is értékes nyeresége. Első fejezetében az orosz exlibris történetét foglalja össze a XV. századtól (DOSZIFEJ exlibrise) a Szovjetunió megalakulásáig. Önálló kutatást e területen nem végeztet ugyan a szerző, de a már korábban feltárt anyagot ügyesen foglalja össze. A könyv második fejezete a szovjet exlibris történetét adja egészen napjainkig és a szovjet exlibris minden jelentősebb művelőjéről megemlékezik. E fejezetnek főleg a szovjet exlibris kezdeti, 1917–1930 közötti időszakára vonatkozó megállapításai és adatközlései értékesek. A monográfia harmadik része a külföldi exlibris történetéről ad összefoglalást; Németország, Franciaország és Anglia exlibris-történetéről részletesen emlékezik meg, míg az olasz, belga, csehszlovák és lengyel exlibrisről csak vázlatosan szól. Kár, hogy a magyar exlibrisművészetről keveset ad és mindössze NAGY Árpád, DRACHOS István, FERY Antal, Gy. SZABÓ Béla, STETTNER Béla és KAVECZKY Zoltán nevét említi, pedig a magyar exlibrisművészetről a nemzetközi exlibrisirodalomban is sok jelentős cikk áll rendelkezésére. Sajnos,

a kötet sok illusztrációja között sem akad magyar! A munka negyedik fejezete az exlibrisgyűjtésről szól és a nevesebb szovjet exlibrisgyűjtőket és gyűjteményeket ismerteti, de megemlékezik a szovjet szakírókról és exlibrisirodalomról is. E rész értékes adalékokat közöl a szovjet bibliofília történetéhez is.

MINAJEV könyve tartalmi értékén túl kiállításra szempontjából is figyelmet érdemel. A szövegrész mindkét oldalon a belső egyharmadot foglalja el, szürke alánnyomással, míg a fehéren hagyott részeket oldalról oldalra a jól kiválasztott illusztrációkat találhatjuk. A kötet 120 illusztrációja az orosz nyelvet nem ismerőknek is hasznossá teszi a kézikönyvet, mert az illusztrációkon keresztül is figyelemmel kísérhető úgy az orosz és a szovjet, mint a külföldi exlibrisművészet fejlődése.

A monográfia példányszáma — 10 000! — arra enged következtetni, hogy az exlibris iránti érdeklődés egyre nő a Szovjetunióban is. Ezt egyébként az exlibris-kiállítások számának szaporodása is bizonyítja.

GALAMBOS FERENC

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. — Index Periodicorum Hungaricorum. 1965. (Szerkesztette Szűcs Jenőné). Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1968. OSZK Sokszt. 133 p. 28 cm.

A magyar nemzeti bibliográfia sokszor felemlített hiánya nyer átmenetileg pótlást a fenti jegyzék megjelentetésével. Azért mondjuk, hogy átmenetileg, mivel újabb és újabb folyóiratok, illetve átfogóbb kifejezéssel élve: periodikumok jelennek meg Magyarországon, és így egy-két év múlva már időszerű lesz a jelen kiadvány bővített, esetleg 1970. évi állapotot tükröző kiadására gondolni.

Való igaz az is, hogy a periodikumok bibliográfiai számbavétele sokszor hiányolt feladat. E hiányok pótlására, mint ismeretes, és amint azt a Magyarország Időszaki Sajtójának Könyvészete gyűjtőcím alatt megjelent sorozat első száma (DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp., 1941) hátlapján olvashatjuk, jól átgondolt terv állt rendelkezésre. Sajnos, a II. világháború nyugtalan évei a program megvalósítását megakadályozták. Így tehát a periodikum-bibliográfia mind a mai napig hiányként jelentkezik. Ezért kell különös örömmel fogadnunk a fenti kiadványt, és ha bírálattunk egy és más vonat-

kozásban a kiadvány gyöngéire is rá kíván mutatni, tesszük ezt éppen a kiadvány fontosságának tudatában, annak tudatában hogy egy bírálatra érdemes, jelentős vállalkozásról van szó.

A kiadvány — amint előszavából értesülünk — nem tartalmaz részletes, bibliográfiai igényű címlírásokat, hanem csak egyszerűsített, rövidített felvételeket. Csak a cím, alcím, közreadó testület, évfolyamjelzés, év, megjelenési hely szerepelnek a megadott adatok között. A betűrendes jegyzékben való eligazodást egyébként a címváltozásokról és a címváltozatokról készített utalók könnyítik meg, melyek mindazonáltal beleépülnek az egész címanyag betűrendjébe. A kötetbe felvett periodikumok betűrendjétől függetlenül, a kötet végén még egy betűrendet találunk. Ez az utóbbi a közreadó testületek címananyagát közli. Meg kell vallanunk, hogy ez utóbbi mutató napi munkánk során több ízben igen hasznos volt: a periodikumok esetén ugyanis nem ritkaság az, hogy egyik-másik igen költői cím alatt fut. Persze olyan költői folyóirat-címekkel, mint a múlt században (*Hölgyfutár* stb.) ma már nem találkozunk, de még az ilyen egyszerűbb címek fejbentartása, mint *Magyar Sajtó*, *Typographia* stb. sokszor ne-

héz, ha több százat kell belőlük pontosan tudni. A közreadó testület neve már könyvnyelven megjegyezhető, és így a szóban forgó mutató segítségével könnyen megtaláljuk az esetleg nehezen felidézhető pontos címet.

A kiadvánnyal kapcsolatos bírálatunkra áttérve elsősorban talán az előszó túl szűkszavú voltát kifogásolhatnánk. Való igaz, hogy a kiadvány rövid előszava fel- említi az efféle korábbi kiadványokat: id. SZINNYEI Józsefét, aki 1868-tól 1894-ig a *Vasárnapi Újságban* évenként tájékoztatást adott a periodikumokról; a *Magyar Könyvszemle* mellékleteként évente meg- jelent periodikum-listákat (1895—1913), a *Magyarország 1936. évi könyvésze* c. bibliográfia periodikum-címanyagát, az 1958. évi periodikum-jegyzéket — és az a könyvtáros szakember, aki ismeri a fenti bibliográfiák beosztását, valamint a már említett összefoglaló sajtóbibliográfiák (*Magyar hírlapirodalom első százada. A magyar sajtó bibliográfiája — 1945—1954*) rend- szerét, annak nem sokat kell magyarázni az előszóban. Am nem mindenki ismeri e kiadványokat, és ha ismeri is, nem mindig tudja felidézni magában ezek beosztását, így valamivel részletesebb tájékoztatás ta- lán nem ártott volna, „a gyöngébbek ked- véért”.

De mire gondolunk itt? Például igen hiányolható, hogy a kötetben sehol sem találunk utalást arra, hogy a folyóiratok felett levő ötjegyű számok mit jelentenek. Sejtnei sejtji ugyan az ember, hogy ez a raktári szám, ám esetleg ugyanilyen joga bizonyos belső használatú, pusztán belső tájékoztatásul szolgáló kartoték-számok is lehetnének. Meg kellene tehát valahol mon- dani, hogy e számok segítségével a periodi- cumok az Országos Széchényi Könyvtár raktárából kikérhetők. — Kifogásolható az is, hogy az előszó miért nem tért ki egy mondat erejéig a szakmutató elma- radására, ugyanis a folyóirat-bibliográfiák és periodikum-jegyzékek szervezése szok- ott ma már lenni a valamilyen, akár szigla-szerűen lerövidített cím-utalásokat tartalmazó szakmutató.

Bizonyos fókig, de már nem olyan ma- gabiztosan, mint az előző bekezdésben, ki- fogásként említhetjük meg, hogy a kiad- vány szerkesztői alig egy-két óras többlet- munkával saját kiadványukról néhány igen hasznos adatot közölhettek volna. Hasznos adat lett volna annak ismerete, hogy valójában hány periodikum is jelent meg 1965- ben hazánkban. Nos, mi megszámloltuk a kötet periodikum-tételeinek számát és összegezésünk 1557 tételre utalt. Az sem lett volna érdektelen, ha a nem magyar nyelven megjelenő magyar periodikumok

számáról tájékozódhattunk volna. Elvé- geztük pótlólag ezt az összeszámlálást is és végeredményünk szerint 160 ilyen pe- riodikum volt Magyarországon 1965-ben, ami tehát az összes periodikumok több mint 10%-a.

Sok minden egyéb „hasznos adatra” hivatkozhatnánk még, például arra, hogy a Magyar Folyóiratok Repertóriumá által feldolgozott periodikumokat valamilyen jellel el lehetett volna látni stb., de ki ne tudna felsorolni száz és egy hasznos tanácsot akkor, ha nem neki kell aztán a munkát elvégezni. További felsorolás helyett sza- badjon talán újból a kiadvány hasznossá- gára utalni és elismeréssel adózni a kiad- ványt szerkesztő Szűcs Jenőné és munka- társai szorgalmának, adatfeltárásuk pon- tosságának.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken. I. Bulgarische Zeitschriften. Wien, 1962. Arbeitsgemeinschaft Ost. IV. 32 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken 1945—1962. II. Rumänische Zeitschriften. Wien, 1962. Arbeitsgemeinschaft Ost. IV. 33—68 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken nach 1945. III. Jugoslawische Zeitschriften. Wien, 1965. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut V. 69—233 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken nach 1945. IV. Ungarische Zeitschriften. Wien, 1967. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. IV. 234—356 l.

Az osztrák kutatók fokozódó igényeit kívánja kielégíteni az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut a bécsi könyvtárakban, tudományos intézetekben talál- ható népi demokratikus és szovjet folyó- iratok jegyzékbe foglalásával. A jegyzékek áttekintése nem érdektelen hazai kutatók számára sem, ugyanis például a IV. kötet a Bécsben fellelhető 1945 utáni magyar folyóiratok adatait teszi közzé.

Az Österreichisches Ost- und Südost- europa-Institut izléses sokszorosításban megjelent kötetei betűrendben sorolják fel az egyes országok 1945 utáni folyóiratait. Minden folyóiratnál a következő adatokat közlik: cím, alcím, megjelenési hely. A cím- felvétél után a bécsi könyvtárakban talál- ható állományt részletezik. A könyvtára- kat a Bécsben használatos számkódokkal jelzik (pl.: I = Ost. Nationalbibl., Wien). A jelenleg is megjelenő és az adott könyv- táraknak járó folyóiratokat az év nyitva

hagyásával, kötőjellel jelzik (pl.: 1(1955) —). A megszűnt vagy már lerendelt folyóirat esetében az első és utolsó évet írják ki és a két szám közé kötőjelet iktatnak be. Az anyagfelsorolásokból az évfolyam-hiány is kitűnik. Többnyelvű címek esetében mindig az Ausztriában jobban ismert „idegen” nyelven veszik fel a folyóiratot, természetesen utalva a hazai nyelvre is. Az évek előtt általában az évfolyam- illetve kötetjelzést is szerepeltetik.

Az összeállítók kiadványuk készítéséhez, közvetlen anyaggyűjtés mellett, elsősorban a *Zentralkatalog der nichtösterreichischen Periodica in Österreichischen Bibliotheken* című jegyzéket használták fel.

A magyar anyag feltáró kötetből kiderül, hogy a bécsi könyvtárakban a legfontosabb magyar nyelvű lapokon kívül, elsősorban az idegen nyelven (német, angol, francia) megjelenő vagy kivonattal ellátott kiadványokat szereznek be. Például, a kötet szerint a Magyar Könyvszemle három bécsi könyvtárban fordul elő. A legnépszerűbbek a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott Acták. Mindez arra is mutat, hogy igényes magyar folyóirat elképzelhetetlen idegen nyelvű kivonat vagy legalább is címfordítás nélkül.

A kötetek szerkesztői a nem latin betűs címeket transzliterálva közlik.

Az előszóban jelzett teljes anyagot összefoglaló kötet- és szakmutató bizonyára jól fogja kiegészíteni a jelenlegi széttagolt-ság miatt kissé nehézkesen kezelhető összeállításokat.

BATÁRI GYULA

Korrajz és vádirat. A századfordulótól a korfordulóig. Válogatás a XX. század német prózairodalmából. Összeáll. MITRU Ibolya. Bp. 1966. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 272. l.

Nagy feladatokkal való birkózás eredménye MITRU Ibolya olvasmányos bibliográfiája. Irodalmi látkepe a XX. századi német irodalom legrosszabb prózai alkotásainak, a magyar nyelven megjelenteknek. A tanácsadó bibliográfiának egy gazdagabb formájától van itt szó. A kiválasztott írók egy-két (a két MANN esetében: több) művének ismertetését megelőzi az író pályaképe, a társadalmi és politikai háttér felvételése, és lezárja az író bemutatását a magyar nyelven megjelent többi műveinek könyvszete. Művenként bővebb ismertetésben részesült természetesen: Thomas MANN. Olvasottá válásban vele nem mérkőzhetik íróvársa, Heinrich MANN. Lion FEUCHTWANGERT, Bertold BRECHTet, Anna SEGHERST, Heinrich BÖLLT tiznél több,

vagy legalább oldalnyi jellemzés mutatja be, ami nem rangsorolások, hanem magyar nyelven olvasható műveik számán alapszik. Mondanivalójának tömörségével jó szolgálatot tesz MITRU Ibolya a türelmetlen olvasónak. Összeállítását a szerző 14 oldalon az „új hullám” íróinak magyar nyelvre fordított művei jegyzékével zárja le. Tájékoztatásul még csak annyit, hogy a feldolgozásból az író kizárta az osztrák, a svájci, a csehszlovákiai stb. német nyelvű irodalmat.

KÓHALMI BÉLA

Tolnai György: Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája. Szerk. és bev. —. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1966. 290. l.

Igen fontos, nagy szolgálatot tevő vállalkozás TOLNAI György. Száz év világtörténelmének az újkorra vonatkozó magyar irodalmát válogatva össze és hattól tizenhat soros annotációkban ismerteti a kiválasztott műveket. Az 1860—1965 között megjelent magyar eredetű és magyarra fordított külföldi anyagról van szó: 2327 műről. A bibliográfia szerkesztője — helyesen — úgy vélte, hogy miután a magyar történelemre vonatkozó művek könyvszeti összefoglalása már jórészt befejeződött, jelen körképe talán történetírásunk további feladatainak kijelölése szempontjából is hasznossá válhat, s így aligha maradhat el a világtörténelemmel foglalkozó magyar nyelvű irodalom feltárása. Feladatát, kibővítve, úgy oldotta meg, hogy bibliográfiájába felvette az 1860 előtt megjelent fontosabb műveket és kiegészítő anyagot, nagy figyelmet szentelve a marxista klasszikusok történelmi vonatkozású műveinek. Gyűjteményes kötetekben egyesített műveik tartalmi feltárása minden egyes cikkükre kiterjed.

Jó, ha tudja a kutató, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár korábban az újkori történelem gyűjtőkörét felölelő országos könyvtár volt; jelenleg is egyik legnagyobb birtoklója e korszak magyar és idegen nyelvű könyvanyagának.

TOLNAI GYÖRGY tartalmas és olvasmányos előszavában elgondolkoztató formában elemzi könyvszeti címanyagának országonkénti megoszlását. Megállapítja elemzése tanulságaként — és ez figyelemre méltó —, hogy szomszédos országok, különösen a szocialista szomszédos országok újkori történelmének elemzése tekintetében jelentékenyek a tartozásaink. További meg gondolkoztató megállapítása TOLNAI Györgynek az is, hogy a bibliográfiában szereplő eredeti magyar nyelvű művek viszonylag

kis száma meggyőzően bizonyítja: mind a múltban, mind a jelenben kevés szak-történésünk fordult egyetemes történeti kérdések felé. Pedig a 19. század magyar nyelven megjelent újkori történeti irodalmára egy időben jellemző volt a korszak legjobb polgári történészei magyarra fordított műveinek kiadása. Gondoljunk csak GUIZOT, MIGNET, MICHELET, LAVELEYE, MACAULAY, a forradalmár és materialista tudós FRANKLIN műveinek magyar kiadásaira.

TOLNAI GYÖRGY figyelemre méltó előszava — miniatűr tudománytörténeti beszámolóknak is tekinthető — a századvéghez érve megáll egy pillanatra annál a fordulónál, amit SZABÓ Ervin tevékenysége jelentett MARX és ENGELS műveinek, tanításainak és magyar történelmi vonatkozású írásainak ismertetése tekintetében, és folytatja századunk magyar nyelvű világtörténelmi irodalmának jellemzését. Jellemző adat 1871 után az angol, francia és olasz újkori történelemmel foglalkozó könyvek kiadásának 41%-os emelkedésével szemben az osztrák és német újkori művek 77%-nyi növekedése. A forradalmi lendület 1867 utáni csökkenésével hatékonyabbá vált a magyar uralkodó osztályok reakciós történelemszemlélete. Ebből a kincstári szellemű termésként kényfily két haladó szellemű történetírónk: ACSÁDY Ignác és MARKI Sándor munkája. Gyökeres változást a felszabadulás hozott, és így a kapitalizmus korszakának s a mai marxista irodalom magyar nyelvű anyaga jó válogatásban sűrű rendekben foglal helyet a bibliográfiában. A marxista klasszikusok közül MARX-nak 98, ENGELS-nek 159 és LENIN-nek 279 monográfiáját, cikkét vagy nagyobb cikk-részletét, összesen tehát 536 történeti vonatkozású munkáját ismerteti a bibliográfia. A korszakunkat érintő marxista magyar nyelvű irodalom mintegy 800 kötetre illetve cikkekre terjed ki. Megfelelő fegyverték tehát a marxista ideológia tisztaságát megőrző harcunkban.

KÓHALMI BÉLA

Gorkij-bibliográfia. A könyvtár állományában levő válogatott időszak kiadványok Gorkijra vonatkozó cimanyaga. Szerk. FODOR Magdolna. Bp., Állami Gorkij Könyvtár, 1969, 220 l.

Ha a Gorkij-könyvtár előző bibliográfiája (A Szovjetunió 50 éve memoárookban) elsősorban a történészek számára jelentett komoly segítséget — valóságos ajándékot — kutató munkájukban, úgy ezúttal az irodalomtörténészek kaptak igen jelentős támogatást azáltal, hogy a könyvtár alapos munkát végző, ügyszeretettől átha-

tott bibliográfuskollektívája feltárta a GORKIJ életműre vonatkozó irodalomnak azt a részét, amely a Gorkij-könyvtár folyóirat- és hírlapállományában fellelhető.

A nagy orosz remekíró, a szovjet irodalom úttörő alakja ma is rendkívül erősen érdekli a magyar olvasót és a szakkutatót. A bibliográfia mindennél beszédesebben mutatja be, hogy ez az érdeklődés immár kiterjed az egész világra, egyetemessé vált — a nyugati folyóiratok vonatkozó anyagának gazdagsága szinte invitálja a kutatót, hogy felmérni igyekezzék a szocialista realizmus módszere megalapozójának mind távolabb gyűrűző hatását.

A viszonylag szerény eszközök felhasználása mellett is példás kiállítású, mintaszerű beosztású mű leveleszi a kutató válláról az egyéni utánkeresgélés idő- és munkaigényes művelétének súlyát és lehetővé teszi. E nyomban munkájának érdemi részéhez lásson. A bibliográfia amellett még azt az előnyt is biztosítja használója részére, hogy a feltárt anyagot egy helyen — az Állami Gorkij-könyvtárban — kaphatja kézhez.

E sok pozitívum mellett kár volna elhallgatni, hogy az 1319 tételből álló periodika mellett talán fel lehetett volna venni a max. 100—150 tételt kitevő, Gorkijról szóló külön munkákat is — vagyis a folyóirat- és hírlapállomány mellett a könyvállományt is. Emellett — az ismert nehézségek ellenére is — jobb lett volna (esetleg egyéb könyvtárak állományára támaszkodva) az 1954—1957. közötti anyagot is feldolgozni, annál is inkább, mivel az 1954. évvel a Kozocsa—Radó-féle bibliográfia lezárul, így tehát a szóban forgó három esztendő afféle bibliográfiai vákuumba került.

T. L.

Arnon, J.: Abraham Ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times. Tel-Aviv, 1969. 15 + 15 l.

Szerző meg akarja írni a zsidó prozelitizmus történetét a IX. századtól napjainkig. Ehhez készítette el előtanulmányként az eddigi irodalom bibliográfiáját, több mint 500 számat. Külön rész adja a héber és külön a más nyelvű címlírásokat. A kazárkérdést nem veszi fel, nyilván abból a megfontolásból, hogy erről van bibliográfia (A. YARMOLINSKY: *New York Public Library Bulletin*. XLII. 1938; LXIII. 1959.). Egy volt hallgatómossal elkészítettem a magyar nyelvű, idevonatkozó irodalmat, de nem jelent meg nyomtatásban. Az előszó így zárul: „We intend to forward this provisional edition to some important

libraries as well as to some well-known scholars in this field, in order to get additional material and more complementary details for a future improved edition."

Kérését teljesítendő az alábbiakban adjuk a következő pótlásokat:

- ADLER, E. N.: *Obadia le Proselyte*. — REJ. LXIX. 1919. 129—134.
- ADLER, I.: *Les chants synagogaux notés au XIIe siècle (ca 1103—1150) par Abdias, le prosélyte normand*. — *Revue de Musicologie*. LI. 1965. 19—51.
- AVENARY, H.: *Genizah Fragments of Hebrew Hymns and Prayers Set to Music*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1966. 87—104.
- BACHER, W.: *The Sabbatarians of Hungary*. — JQR. II. 1890. 466—493.
- BLUMENKRANZ, B.: *Du nouveau sur Bodo-Eléazar?* — REJ. CXII. 1953. 35—42.
- BLUMENKRANZ, B.: *La conversion au Judaïsme d'André, Archevêque de Bari*. — *Journal of Jewish Studies*. XIV. 1963. 33—36.
- BLUMENKRANZ, B.: *Jüdische und christliche Konvertiten im jüdisch-christlichen Religionsgespräch des Mittelalters*. — *Miscellanea Mediaevalia*. IV. 1966. 264—282.
- BLUMENKRANZ, B.: *The World History of the Jewish People. The Dark Ages*. Tel-Aviv, 1966. 88, 401.
- BRILLING, B. — RICHTERING, H.: *Westfalia Judaica*. I. Berlin—Köln—Mainz, 1967. 58—59. No. 33; 63—64. No. 38.
- ECKERT, W. P.: *Hoch- und spätmittelalter ... — Kirche und Synagoge*. I. Stuttgart, 1968. 252—253.
- GASTER, M.: *Sabitanii din Ungaria*. — *Anuar pentru Israeliti*. XIII. 1890. 95—106.
- GIESE, W.: *In Iudaismum lapsus est; jüdische Proselytenmacherei im frühen und hohen Mittelalter ... — Historisches Jahrbuch*. LXXXVIII. 1968. 407—418.
- GOLB, N.: *Notes on the Conversion of European Christians to Judaism in the Eleventh Century*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1965. 69—74.
- GOLB, N.: *New Light on the Persecution of French Jews at the Time of the First Crusade*. — *PAAJR*. XXXIV. 1966. 1—63.
- GOLB, N.: *The Music of Obadiah the Proselyte at his Conversion*. — *Journal of Jewish Studies*. XVIII. 1967. 43—63.
- GUTTMANN Henrik: *A prozeliták helyzete a középkorban*. — *IMIT Évkönyve*. 1941. 246—259.
- HELLER Bernát: *Zsidó hitterjesztés*. — *IMIT Évkönyve*. 1930. 90—102.

- HERSON, D. W.: *Robert de Redingge*. — *Viewpoints*. III. 1968. 53—55.
- LEVI, L.: *Le due più antiche trascrizioni musicali di melodie ebraico-italiane. — Scritti sull' Ebraismo in memoria di Guido Bedarida*. Firenze, 1966. 105—136.
- LIPMAN, D. V.: *The Jews of Medieval Norwich*. London, 1967. 178.
- MAITLIS, J.: *Aus den Schätzen der Geniza in Kairo*. — *Isr. Wochenblatt*. LXV. 1965. No. 41.
- MUSSET, M. L.: *Du nouveau sur le Juif normand d'Italie Obadya ha-Normandus*. — *Bulletin de la Société des Antiquaires de Normandie*. LVIII. 1965—66. 138—140.
- NEWMAN, L. I.: *Jewish Influence on Christian Reform Movements*. New York, 1925. 417—418.
- POZNANSKI, S.: *Obadia le Prosélyte*. — REJ. LXX. 70—73.
- SCHIEBER, A.: *Fragment from the Chronicle of Obadyah, the Norman Proselyte*. — *Acta Orientalia Hung.* IV. 1954. 271—296.
- SCHIEBER, A.: *The Origins of Obadyah, the Norman Proselyte*. — *Journal of Jewish Studies*. V. 1954. 32—37.
- SCHIEBER, A.: *Le origini di Obadiah, il proselita normanno*. — *Rassegna Mensile di Israel*. XX. 1954. 362—366.
- SCHIEBER, A.: *Some Notes on the Conversion of Archbishop Andreas to Judaism*. — *Journal of Jewish Studies*. XV. 1964. 159—160.
- SCHIEBER, A.: *Two New Discoveries in the Cambridge Genizah*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1965. 188.
- SCHIEBER, A.: *Der normannische Proselyt Obadja, der Aufzeichner der ersten hebräischen Melodie*. — *Studia Musicologica*. VIII. 1966. 173—187.
- SCHIEBER Sándor: *Obadja normann prozelyta, az első héber dallam lejegyzője*. — *Antik Tanulmányok*. XIII. 1966. 160—166.
- SCHIEBER, A.: *Ein aus arabischer Gefangenschaft befreiter christlicher Proselyt in Jerusalem*. — *HUCA*. XXXIX. 1968. 163—175.
- SCHWEIZER, J.: *Die musikalische Aufzeichnung des normannischen Proselyten Obadja*. — *Isr. Wochenblatt*. LXV. 1965. XI. 19.
- SHARÉD, S.: *A Tentative Bibliography of Geniza Documents*. Paris—The Hague, 1964. 39, 51, 113, 157, 164, 201.
- STEINBERG, S. D.: *Die Proselyten der Stadt Zürich*. Zürich, 1914.
- ZIVIER, E.: *Jüdische Bekehrungsversuche im 16. Jahrhundert*. — *Martin Philippson-Festschrift*. Leipzig, 1916. 96—113.

SCHIEBER SÁNDOR

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1969. VII. 15. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 10.15 (A/5) iv + 0,7 -A/) iv melléklet

TARTALOM

Sashegyi Oszkár: Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725) — Die Stabilisierung der staatlichen Bücherzensur in Ungarn 1706—1725	321
Kovács Magda: A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841—1844) — Die Zensur der Zeitung „Pesti Hírlap“ (1841—1844)	339
Csendes Katalin: A képviselőház könyvtárának Ghyeczy Ignác-gyűjteménye — The „Ghyeczy Ignác“ collection in Libray of Parliament in Budapest	352
Kádár Zoltán: A biológiai-orvosi könyvillusztráció születése — The birth of the book illustrations in medical and biological works	362

KÖZLEMÉNYEK

Krisztinkovich Béla: Az anabaptista gyülekezetek írott hagyományai	373
Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja	376
Sternberg János—Tardy Lajos: Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaság a moszkvai egyetemi könyvtárban	377
Gál István: Cobden állítólagos magyar történelme	380
Dezsényi Béla: A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából	382
Kozocsa Sándor: Ady- emlékek	388
Szűz Rezső: A Genius-Lantos Kiadó	392
Markovits Györgyi: „A gróf úr” és a cenzúra	397
Markovits Györgyi: Bölöni Györgyné és Henri Barbusse	398

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Töredékesen előkerült két ismeretlen XVI. századi magyar nyomtatvány	401
Hervay Ferenc: Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok	403
Hervay Ferenc: Még egy tíznyelvű Calepinus	405

FIGYELŐ

D. B.: Kőhalmi Béla	407
Remete László: A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében	408
Takács József: A szerzői jog új szabályozása	409
Tombor Tibor: A római restauráló tanfolyam könyvvédelmi tanulságai	414
Somkuti Gabriella: Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	416

SZEMLE

H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Fráter Jánosné: Az MTA Történettudományi Bizottságának működése (1854—1949) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról) (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	422
Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései (Ism. <i>D. B.</i>)	423
Hoványi Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	424
Dembowska, M.: Documentation and scientific Information. Outline of Problems and Trends (Ism. <i>Büky Béla</i>)	424
A tárgyszó és a tárgyszókatalógus (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	426
Két újabb német rövidítésgyűjteményről (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	427
The Dewey Decimal Classification (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	428
Gustavino Gallent, G.: El depozito legal de obras impresas en España (Ism. <i>Tóth András</i>)	428
Sticker, B.—Klemm, F.: Wege zur Wissenschaftsgeschichte (Ism.: <i>Bugyi Balázs</i>)	429
Hiller, H.: Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	430
Vinárek, J.—Tésti, A.: Knihovny v USA (Ism. <i>Sárkány Éva</i>)	431
Minajev, J.: Ekszlibrisz (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	431

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke (Ism. <i>Bükyné Horváth Mária</i>)	432
Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken I.—IV. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	433
Korrajz és vádirat. Válogatás a XX. sz. német prózairodalmából. (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
Tolnai György: Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája. (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
Gorkij-bibliográfia (Ism. <i>T. L.</i>)	435
Arnon, J.: Abraham ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	435

TABLE DES MATIÈRES

<i>O. Sashegyi</i> : La stabilisation de la censure d'État en Hongrie (1706—1725) (Avec résumé en allemand)	321
<i>M. Kovács</i> : La censure du journal Pesti Hírlap (Avec résumé en allemand)	339
<i>K. Csendes</i> : La collection de livres de Ignác Ghyecz dans la Bibliothèque de la Chambre des Députés (Avec résumé en anglais)	352
<i>Z. Kádár</i> : Les origines de l'illustration des livres biologiques-médicales (Avec résumé en anglais)	362

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Krisztinkovich</i> : Les traditions écrites des assemblées anabaptistes	373
<i>S. I. Kovács—P. Kulcsár</i> : Les pièces récemment découvertes de la bibliothèque de Gábor Bethlen	376
<i>J. Sternberg—L. Tardy</i> : Une rareté typographique relative à l'Hongrie dans la Bibliothèque Universitaire de Moscou	377
<i>I. Gál</i> : La prétendue histoire hongroise de Cobden	380
<i>B. Dezsényi</i> : Contribution à l'histoire de l'édition et du colportage des journaux en Hongrie	382
<i>S. Kozocsa</i> : Nouveaux documents sur Endre Ady	388
<i>R. Szlj</i> : L'Édition Lantos-Genius (1918—1919)	392
<i>Gy. Markovits</i> : „Monsieur le comte” et la censure	397
<i>Gy. Markovits</i> : Madame Bölöni et Henri Barbusse	398

IMPRIMÉS ANCIENS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Deux imprimés hongrois inconnus du XVI ^e siècle, découverts en fragments	401
<i>F. Hervay</i> : Imprimés hongrois inconnus du XVI ^e siècle	403
<i>F. Hervay</i> : Calepinus	405

CHRONIQUE

<i>B. D.</i> : Béla Kóhalmi	407
<i>L. Remete</i> : Budapest à l'ère de la République Hongroise des Conseils et les journaux contemporains	408
<i>J. Takács</i> : La réglementation nouvelle du droit d'auteur en Hongrie	409
<i>T. Tombor</i> : L'enseignement de la conservation et de la protection des livres à Rome	414
<i>G. Somkúti</i> : Les acquisitions récentes des grandes bibliothèques hongroises	416

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>V. H. Boros</i> : Széchenyi István hátrahagyott iratainak története (<i>M. Kóhegyi</i>)	421
<i>J. Fráter</i> : A MTA Történettudományi Bizottságának működése (1854—1949) (<i>M. Kóhegyi</i>)	421
Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról) (<i>I. Wintermantel</i>)	422
<i>M. Bihari</i> : Egy gyorsíró feljegyzései (<i>B. D.</i>)	423
<i>G. Hoványi</i> : Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások (<i>M. Takács</i>)	424
<i>M. Dembowska</i> : Documentation and scientific information. Outline of problems and trends (<i>B. Büky</i>)	424
A tárgyszó és a tárgyszókatálógus (<i>L. Faragó</i>)	426
Deux nouvelles collections des abréviations allemandes (<i>E. Moravék</i>)	427
The Dewey Decimal Classification (<i>M. Takács</i>)	428
<i>G. Gustavino Gallent</i> : El deposito legal de obras impresas en España (<i>A. Tóth</i>)	428
<i>B. Sticker—F. Klemm</i> : Wege zur Wissenschaftsgeschichte (<i>B. Bugyi</i>)	429
<i>H. Hiller</i> : Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel (<i>B. Wix</i>)	430
<i>J. Vinárek—A. Těšitel</i> : Knihovny v USA (<i>É. Sárkány</i>)	431
<i>J. Minajev</i> : Ekslibris (<i>F. Galambos</i>)	431

BIBLIOGRAPHIES

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke (<i>M. Büky—Horváth</i>)	432
Zeitschriften Ost-Mitteuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken I—IV. (<i>Gy. Batári</i>)	433
Korrajz és vádirat. Válogatás a XX. sz. német prózairodalmából (<i>B. Kóhalmi</i>)	434
<i>Gy. Tolnai</i> : Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája (<i>B. Kóhalmi</i>)	434
Gorkij-bibliográfia (<i>L. T.</i>)	435
<i>J. Arnon</i> : Abraham ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times (<i>S. Scheiber</i>)	435